

ΕΠΙΘΕΩΡΗΣΙΣ

ΕΛΛΗΝΟ-ΙΤΑΛΙΚΗΣ ΠΝΕΥΜΑΤΙΚΗΣ ΕΠΙΚΟΙΝΩΝΙΑΣ

ΕΤΟΣ Γ' - ΤΕΥΧΟΣ 2

ΦΕΒΡΟΥΑΡΙΟΣ 1940

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

- Ι. ΜΠΟΤΤΑΪ . . . . . Ἑλληνο-ιταλική πνευματικὴ παράδοσις
Ι. ΜΕΤΑΞΑ . . . . . Ἑλληνο-ιταλική πνευματικὴ παράδοσις
Γ. ΑΘΑΝΑ . . . . . Στροφές
Γ. ΖΩΡΑ . . . . . Θωμαζαῖος καὶ Φωριέλ
Ι. ΒΑΡΟΥΝΗ . . . . . Αἱ σύγχρονοι περὶ χρόνου θεωρίαι
Α. ΦΙΛΑΔΕΛΦΕΩΣ . . . Ἡ ἀρχαιολογικὴ κίνησις κατὰ τὸ 1939
Ι. ΗΛΙΑΚΗ . . . . . Μία σελὶς τῆς Κρητικῆς ἱστορίας
Α. ΤΑΡΣΟΥΛΗ . . . . . Τ' ὄδοιπορικὸ ἑλληνικὸ βιβλίον
ΘΕΟΔΩΡΟΠΟΥΛΟΥ-ΛΙΒΑΔΑ . . . Ἀγγελικὴ Πάλλη-Βαρ-
θολομαίη
Γ. ΤΟΥΡΚΗ . . . Αἱ ἐν Ἰταλίᾳ μελέται ἐπὶ τῆς Ἑλληνικῆς
μουσικῆς ἀπὸ τῆς Ἀναγεννήσεως μέχρι σήμερον
Γ. ΖΩΡΑΣ . Ἡ λογοτεχνία τῆς συγχρόνου Ἑλλάδος (ιταλιστὶ)
Ρ. ΤΣΙΟΥΤΙ . . . Ὁ ἔθνικὸς ποιητὴς τῆς νέας Ἑλλάδος: Διο-
νύσιος Σολωμὸς (ιταλιστὶ)
Κ. ΚΑΙΡΟΦΥΛΑ . . Ἡ ἔκθεσις τοῦ Ἰταλικοῦ βιβλίου (γαλλιστὶ)

Ἀπὸ τὴν Ἑλληνο-ιταλικὴν πνευματικὴν κίνησιν - Ἀπὸ τὸν ἑλληνικὸν
τύπον - Διαλέξεις ραδιοφωνικῶν σταθμῶν Μπάρι καὶ Ρώμης μηνὸς
Ἰανουαρίου - Διάφορα

ROMA
Via Montello 5

Ραδιοφωνικός σταθμός Μπάρι (μ. 283,3 κχ. 1059)
Ραδιοφωνικός σταθμός 2R09 βραχέων κυμάτων
(μ. 31,02 κχ. 9.670). Καθημερινά μεταδόσεις:
ώρα Ἀθηνῶν 9,15 - 10 μ. μ.

Σταθμός Ρώμης 2R03 βραχέων κυμάτων:
(μ. 31,13 κχ. 9630)
Καθημερινά μεταδόσεις: ώρα Ἀθηνῶν: 0,40-1
πρωινή.

ΡΑΔΙΟΦΩΝΙΚΑΙ ΔΙΑΛΕΞΕΙΣ 23-31 ΔΕΚΕΜΒΡΙΟΥ 1939

23. - Α. ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΙΔΟΥ, ιστορικού συγγραφέως καὶ λογοτέχνου: «Τὸ ἔλληνορθόδοξον Πατριαρχεῖον Ἀλεξανδρείας καὶ ὁ Πατριάρχης ΧΡΙΣΤΟΦΟΡΟΣ ὁ Β'». 24. - Α. Σ. ΠΑΝΤΕΛΕΗΜΟΝΟΣ, Μητροπολίτου Καρυστίας καὶ Σκύρου: «Ἐπὶ γῆς εἰρήνῃ». 25. - Α. Μ. ΧΡΥΣΑΝΘΟΥ, Ἀρχιεπισκόπου Ἀθηνῶν καὶ Πάσης Ἑλλάδος: «Εὐχαιτήριος χαιρετισμὸς ἐπὶ ταῖς ἀγίαις ἑορταῖς». - Η. ΚΡΙΜΠΙΑ, Ὑπουργοῦ Κρατικῆς Ὑγιεινῆς καὶ Ἀντιλήψεως: Χριστούγεννα 1939. - Α. Σ. ΠΡΟΚΟΠΙΟΥ, Μητροπολίτου Γυ-	θειοῦ, Οἰτύλου καὶ Κυθήρων: «Χριστουγεννιάτικη ὕμνιαι». 26. - Θ. ΜΑΚΡΟΠΟΥΛΟΥ, λογοτέχνου, συγγραφέως: «Μεσολόγγι, ἡ ὄμορφη πόλις τῶν θρύλων καὶ τῶν παραδόσεων». 28. - Γ. ΜΗΛΙΑΔΗ, ἀρχαιολόγου, λογοτέχνου: «Ὁ χριστουγεννιάτικος ὕμνος Ρωμανοῦ τοῦ Μελωδοῦ». 31. - Α. ΤΖΙΦΟΥ, Ὑπουργοῦ Ἐμπορικῆς Ναυτιλίας: «Χαιρετισμὸς πρὸς τοὺς Ἑλλήνας Ναυτικούς». - Α. Σ. ΠΡΟΚΟΠΙΟΥ, Μητροπολίτου Γυθειοῦ, Οἰτύλου καὶ Κυθήρων: «Ὁ ἄνθρωπος καὶ ὁ χρόνος».

ΡΑΔΙΟΦΩΝΙΚΑΙ ΔΙΑΛΕΞΕΙΣ ΜΗΝΟΣ ΙΑΝΟΥΑΡΙΟΥ 1940

1. - Α. ΠΛΥΤΑ, Δημάρχου Ἀθηναίων: «Χαιρετισμὸς ἐπὶ τῷ νέῳ ἔτει». - Μ. ΜΑΝΟΥΣΚΟΥ, δημάρχου Πειραιῶς: «Χαιρετισμὸς πρὸς τοὺς ξενιτευμένους Ἑλλήνας». 2. - Α. ΦΙΛΑΔΕΛΦΕΩΣ, ἀρχαιολόγου: «Ἡ ἀρχαιολογικὴ κίνησις κατὰ τὸ ἔτος 1939». 4. - Α. ΛΕΦΑ, ὁρος Παθολογίας: «Τὸ πρᾶσινον καὶ ἡ ἀξία αὐτοῦ διὰ τὸν πληθυσμὸν τῶν πόλεων». 6. - Δ. ΛΑΜΠΙΚΗ, λογοτέχνου, συγγραφέως: «Ἀναμνησιολογία τῶν Χριστουγέννων». 9. - Ν. ΣΑΚΕΛΛΑΡΙΟΥ, καθηγητοῦ Πανεπιστημίου καὶ Ἀνωτάτης Σχολῆς Οἰκονομικῶν καὶ Ἐμπορικῶν Ἐπιστημῶν Ἀθηνῶν, Προέδρου Ἑλληνικῆς Μαθηματικῆς Ἑταιρείας: «Αἱ θετικαὶ ἐπιστῆμαι κατὰ τὸ 1939». 11. - Μ. ΚΑΡΑΓΑΤΖΗ, λογοτέχνου, συγγραφέως: «Ὁ ρόλος τοῦ βιβλίου στὸ πολιτισμὸ». 13. - Ν. ΚΥΠΑΡΙΣΣΗ, δ. φ. Ἐφόρου ἀρχαιοσῆτων Ἀττικῆς καὶ διευθυντοῦ Ἀκροπό-	λεως: «Περὶ τῆς τύχης τῶν Ἑλληνικῶν καλλιτεχνημάτων διὰ μέσου τῶν αἰώνων». 14. - Ν. ΚΥΠΑΡΙΣΣΗ: «Περὶ τῆς τύχης τῶν Ἑλληνικῶν καλλιτεχνημάτων διὰ μέσου τῶν αἰώνων». 18. - Δ. ΜΟΣΧΟΝΑ, δημοσιογράφου: «Ὁ Θ. Νικολοῦδης, ὡς δημοσιογράφος». 20. - Ν. ΛΑΝΤΠ, ιστορικοῦ καὶ φιλάθλου συγγραφέως: «Ὁ ἀθλητισμὸς στὸ λαϊκὸ μας τραγοῦδι». 21. - Ν. ΛΑΝΤΠΗ: «Ὁ ἀθλητισμὸς στὸ λαϊκὸ μας τραγοῦδι. - Β'. μέρος». 23. - Κ. ΑΛΕΞΑΝΔΡΙΝΟΥ, λογοτέχνου, συγγραφέως: «Ὅλιγα διὰ τὴν ζωὴν καὶ τὸ ἔργον τοῦ Νίκου Βέλμου». 25. - Α. ΤΑΡΣΟΥΛΗ, λογοτέχνιδος καὶ συγγραφέως: «Τ' ὀδοιπορικὸ ἑλληνικὸ βιβλίον». 27. - Λ. ΙΑΚΩΒΙΔΗ, λογοτέχνιδος, συγγραφέως: «Ἡ πρωταγωνίστρια τοῦ Βασιλικοῦ Θεάτρου, Ἑλένη Παπαδάκη». 30. - Κ. ΚΑΤΣΑΡΑ, νευρολόγου, ψυχιάτρου: «Ἡ χαρὰ καὶ τὸ παιδί».

ΕΠΙΘΕΩΡΗΣΙΣ

ΕΛΛΗΝΟ-ΙΤΑΛΙΚΗΣ ΠΝΕΥΜΑΤΙΚΗΣ ΕΠΙΚΟΙΝΩΝΙΑΣ

ΕΤΟΣ ΤΡΙΤΟΝ - ΤΕΥΧΟΣ 2
ΦΕΒΡΟΥΑΡΙΟΣ 1940

Διεύθυνσις: RIVISTA GRECA
E. I. A. R. - Via Montello 5 - Roma

Η ΕΛΛΗΝΟΙΤΑΛΙΚΗ ΠΝΕΥΜΑΤΙΚΗ ΠΑΡΑΔΟΣΙΣ

Ὁμιλίαι τῶν ΑΑ. ΕΕ. τοῦ ἑλληνοσ Πρωθυπουργοῦ κ. Ι. ΜΕΤΑΞΑ
καὶ τοῦ ἰταλοῦ Ὑπουργοῦ Παιδείας κ. Ι. ΜΠΟΤΤΑΪ

(Τὴν 18ην Δεκεμβρίου 1939, εἰς τὴν αἴθουσαν ἐκθέσεων τοῦ Φιλολογικοῦ Συλλόγου Ἀθηνῶν «Παρνασσός», διωργανώθη ἐκθεσις τοῦ ἰταλικοῦ βιβλίου. Κατὰ τὴν διάρκειαν τῶν ἐγκαινίων, ἅτινα ἐτιμήθησαν διὰ τῆς παρουσίας τῆς Α. Μ. τοῦ Βασιλέως ΓΕΩΡΓΙΟΥ καὶ τῆς Α. Β. Υ. τοῦ Διαδόχου ΠΑΥΛΟΥ, ἐξεφώνησαν λόγους ὁ Ὑπουργὸς Ἐθνικῆς Ἀγωγῆς Ἰταλίας κ. Ι. ΜΠΟΤΤΑΪ καὶ ὁ Πρωθυπουργὸς τῆς Ἑλλάδος κ. Ι. ΜΕΤΑΞΑΣ. Τοὺς λόγους τούτους, οἵτινες ἀποτελοῦσι μίαν πραγματικὴν ἐκθεσιν τῶν στενωτάτων πνευματικῶν σχέσεων μεταξύ Ἑλλάδος καὶ Ἰταλίας ἀπὸ τῶν αἰῶνας δημοσιεύομεν κατωτέρω).

Λόγος τῆς Α. Ε. τοῦ Ὑπουργοῦ κ. ΙΩΣΗΦ ΜΠΟΤΤΑΪ:

«Μεγαλειότατε,

Ἐν μέσῳ τῶν βιβλίων αὐτῶν, τὰ ὅποια πιστοποιοῦν τὴν μάθησιν, τὸν πολιτισμὸν, τὴν σκέψιν καὶ τὴν τέχνην τῆς σήμερον, Σᾶς εὐχαριστῶ καὶ Σᾶς φέρω τὸν χαιρετισμὸν τοῦ Βασιλέως μου καὶ τοῦ Ντοῦτσε, τὸν χαιρετισμὸν ὀλοκλήρου τοῦ ἰταλικοῦ λαοῦ πρὸς τὸν τῆς Ἑλλάδος, ἡ ὅποια ἀκολουθεῖ, ὅπως ἡ Ἰταλία, ἐν τῷ πλαισίῳ ἐνὸς καθεστῶτος τάξεως, τὰς ὁδοὺς τοῦ ἀρχαίου μεγαλείου.

Ἡ Ἐκθεσις αὕτη εἶναι ἀπόδειξις τῆς στενῆς πνευματικῆς ἀδελφότητος τῶν δύο Ἐθνῶν, ἐχούσης τὴν βάσιν τῆς εἰς μίαν κοινότητα χαρακτῆρων, δημιουργηθεῖσαν καὶ δοκιμασθεῖσαν ἀπὸ μίαν ἱστορίαν χιλιετηρίδων. Μᾶς ἀρέσει νὰ εὐρίσκωμεν τὴν κοινότητα αὐτὴν καὶ ἀδελφότητα εἰς τὰς σελίδας τῶν βιβλίων, διότι εἰς αὐτὰ ἀκριβῶς ἡ Ἑλλάς καὶ ἡ Ρώμη ἐνεπιστεῦθησαν τὰ αἰῶνια πρότυπα τῆς μορφώσεώς των καὶ τοῦ πολιτισμοῦ των. Ἀφ' ἐνὸς ἡ Ἑλλάς μετὰ τὸν πνευματικὸν πολιτισμὸν τῆς, τὸν ὅποιον ἐστήριξεν εἰς τὴν ἀποκάλυψιν καὶ ἐπιβολὴν ἀνθρωπίνων ἀξιών παγκοσμίως ἀνεγνωρισμένων, εἰς τὴν φιλοσοφίαν, τὴν ἀρχιτεκτονικὴν, τὴν γλυπτικὴν, τὴν ποίησιν, τὴν ἱστορίαν καὶ τὰς ἐπιστήμας, καὶ ἀφ' ἑτέρου ἡ Ρώμη μετὰ τὸν πολιτισμὸν τῆς, βασιζόμενον ἐπὶ τῆς ἀνακαλύψεως πολιτικῶν, κοινωνικῶν καὶ νομικῶν ἀξιών, αἱ ὅποια ἐφθασαν τὸ τέλειον

ἐν τῇ ὀργανώσει τοῦ κράτους, ἡ Ἑλλάς, λέγω, καὶ ἡ Ρώμη ἀποτελοῦν δύο ἐννοίας ἀλληλοσυμπληρουμένας, ἐκ τῶν ὁποίων πηγάζει ὁλόκληρος ὁ πολιτισμὸς τοῦ κόσμου ὡς ἐκ δύο μητέρων.

Ἄνευ τῆς Ἑλλάδος καὶ ἄνευ τῆς Ρώμης, ὁ εὐρωπαϊκὸς πολιτισμὸς δὲν ἔχει σημασίαν, καὶ μόνον εἰς αὐτὰς ἀνεύρισκονται κινήτρια ἐμπνεύσεων καὶ νόμων, διότι παλαιὰ εἶναι ἡ ἀμοιβαία συμπλήρωσις. Ρωμαῖοι συγγραφεῖς τὸν ἀναβιβάζουν εἰς τοὺς πρώτους χρόνους τῆς Μοναρχίας τῆς Ρώμης καὶ δὲν ἔχουν εἰς τοῦτο ἄδικον, ὡς ἀπέδειξεν ἡ νεωτέρα κριτικὴ.

Ὅσαίς εἰς τὸν ὀρίζοντα τῆς ἐννοίας αὐτῆς τῆς ἀλληλοσυμπληρώσεως, τῆς ἀλληλεγγύης, τῆς ἀμοιβαιότητος μεταξύ Ἑλλάδος καὶ Ρώμης ἀνεφάνησαν νέφη, δὲν ὑπέφερον μόνον αὐταί, ἀλλ' ὁλόκληρος ὁ πολιτισμὸς τοῦ κόσμου.

Ἡ Θεία Πρόνοια ἠθέλησεν ὅπως ἡνωμένοι εἰς τοὺς πλέον μακρυνοὺς αἰῶνας, ἡ Ἑλλάς καὶ ἡ Ἰταλία ἀναγεννηθῶσι ταυτοχρόνως, ἐπιτυγχάνουσαι τὴν ἐνότητα καὶ τὴν ἀνεξαρτησίαν των. Φωτεινὰ ὀνόματα ἀποστόλων, πατριωτῶν, μαρτύρων καὶ στρατιωτῶν, ἀπὸ τὸν Σαντόρρε Ντὶ Σανταρότσα, ὁ ὁποῖος ἀναπαύεται εἰς τὴν Σφακτηρίαν, ὑπερασπιστῆς καὶ στρατιώτης τοῦ ἐλληνικοῦ ἔθνους, ὡς ὁ ἴδιος ἠέσκετο νὰ ἀποκαληται, μέχρι τοῦ Γαριβάλδη καὶ τοῦ Μαντσίνη, πιστοποιοῦν ἐν τῇ κοινότητι τῆς θυσίας καὶ τοῦ ἠρωϊσμοῦ, τὴν ἐνότητα τῶν πεπρωμένων μας.

Σήμερον ἀκόμη αἰσθανόμεθα καὶ ἐπιθυμοῦμεν, Μεγαλειότατε, νὰ τὸ διακηρύξωμεν παρουσίᾳ τῆς Ὑμετέρας Μεγαλειότητος, ὅτι ὁ ἀνήσυχος κόσμος, ὅστις μᾶς περιβάλλει, θὰ εὕρισκον ἐν ἰσχυρὸν μέσον σωτηρίας, τάξεως καὶ εἰρήνης εἰς τὸ αἰώνιον ὑπόδειγμα, τὸ ὁποῖον μᾶς παρέχουν αἱ δύο ἀθάνατοι πόλεις: αἱ Ἀθῆναι καὶ ἡ Ρώμη».

Λόγος τοῦ Ἀρχηγοῦ τῆς Κυβερνήσεως καὶ Ὑπουργοῦ Παιδείας κ. ἸΩΑΝΝΟΥ ΜΕΤΑΞΑ.

«Εἰς μίαν ἐορτὴν τοῦ Ἰταλικοῦ βιβλίου ὅπως ἡ σημερινή, τιμωμένην διὰ τῆς Α. Μ. τοῦ Βασιλέως, ἐορτὴν ὅπου μὲ δικαίαν ὑπερηφάνειαν ἐκτίθενται αἱ πρόοδοι ἡμισείας περίπου χιλιετηρίδος ἐκδοτικῆς τέχνης καὶ εἰς τὴν ὁποίαν μετέχει ἐν ἐπιφανῆς τέκνον τῆς Ἰταλίας, ὁ κ. Μποττάι, δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ μὴ ἀναμνησθῶμεν τοῦ οὐσιώδους ρόλου ποὺ ἐπαιξεν εἰς τὴν γένεσιν τῆς τέχνης αὐτῆς ἡ Ἑλληνο-ἰταλικὴ πνευματικὴ ἐπικοινωνία καὶ κοινωνία.

Αἱ ἀρχαὶ τῆς ἐπικοινωνίας αὐτῆς, κατὰ τοὺς νεωτέρους χρόνους, ἀνάγονται εἰς τοὺς τρεῖς μεγάλους ἀστέρας ποὺ κατηύγασαν πρῶτοι τὴν ἰταλικήν, ἀλλὰ μαζὺ μὲ αὐτὴν καὶ τὴν παγκοσμίαν φιλολογίαν, τὸν Δάντην, τὸν Πετράρχην καὶ τὸν Μποκάτσιο. Πνεύματα ὑπέροχα καὶ ἀκρόεστα μαθήσεως, διψῶντα νὰ ἀντλήσουν ἀπ' εὐθείας ἀπὸ πλουσίας πηγὰς ὁλονὲν καὶ νέα νάματα σοφίας, κατήγγησαν τὸ «*graeca sunt, non leguntur*» τῆς ἐποχῆς των καὶ ἐδιδάχθησαν τὴν γλῶσσαν τοῦ Πλάτωνος καὶ τοῦ Ἀριστοτέλους ἀπὸ τοὺς Ἑλληνοκαλαβροὺς λογίους Βαρλαάμ καὶ Λεόντιον.

Μετ' οὐ πολὺ, μία ἐλληνικὴ πρεσβεία εἰς Ἰταλίαν, ἡ ἀποστολὴ τοῦ Μανουὴλ Χρυσολωρᾶ ἀπὸ τὸν Αὐτοκράτορα Μανουὴλ Παλαιολόγον, γίνεται πρόδρομος τῆς μεταφυτεύσεως τοῦ Οὐμανισμοῦ εἰς τὴν Ἰταλίαν. Πρωτοπόρος τῆς Ἀναγεννήσεως, ὁ σοφὸς διπλωμάτης διδάσκει ἐπὶ ἔτη εἰς Φλωρεντίαν καὶ ἄλλας ἰταλικὰς πόλεις, τὰ ἐλληνικὰ γράμματα. Οἱ μαθηταὶ του εἶναι οἱ διασημότεροι λόγιοι: ὁ Λεονάρδος Μπροῦνι, ὁ Γκουαρίνι Ντὰ Βερόνα, ὁ Βιττορίνο ντὰ Φέλτρε, ὁ Φραντζέσκο Φιλέφο.

Ἡ πτώσις τῆς Θεσσαλονίκης καὶ μετ' αὐτὴν ἡ Ἄλωσις, στέλλουν εἰς Ἰταλίαν κύματα Ἑλλήνων σοφῶν. Εἰς Βενετίαν, εἰς Πάδουαν, εἰς Βικεντίαν, εἰς Μάντουαν, εἰς Μιλᾶνον, εἰς Παβίαν, εἰς Φερράραν, εἰς Βολωνίαν, εἰς Φλωρεντίαν, εἰς Σιέναν, εἰς Περουγίαν, εἰς Ρώμην διδάσκουν ὁ Θεόδωρος Γαζής, ὁ Γεώργιος Τραπεζοῦντιος, ὁ Ἀνδρόνικος Κάλλιστος, ὁ Δημήτριος Χαλκοκονδύλης. Δύο περιώνυμοι σοφοί, ὁ Γεώργιος Γεμιστός, ἰδρυτῆς τῆς «Πλατωνικῆς Ἀκαδημίας» καὶ ὁ Ἰωάννης Ἀργυρόπουλος, συνδέονται μὲ τοὺς ἀρχηγούς τῶν δύο εὐγενεστέρων οἰκῶν τῆς Φλωρεντίας, τὸν Κόζιμο τῶν Μεδίκων καὶ τὸν Πάλλαν τῶν Στρότσι. Ὁ Ἰωάννης Λάσκαρις, ἰδρύει εἰς Ρώμην τὸ «Ἑλληνικὸν Γυμνάσιον».

Ὁ μαθητῆς του Μάρκος Μουσοῦρος συνδέεται στενωτάτα εἰς τὴν Βενετίαν μὲ τὸν Ἄλδο Μανούτσιο. Τὸ 1500 εἶναι μία μεγάλη ἡμερομηνία διὰ τὴν ἱστορίαν τοῦ βιβλίου, τῆς φιλολογίας καὶ τοῦ πολιτισμοῦ ἐν γένει. Δύο Ἰταλοὶ καὶ δύο Ἑλληνες, ὁ Ἄλδο, ὁ Μουσοῦρος, ὁ Ἰωάννης Γρηγορόπουλος καὶ ὁ Σικιπῶν Φορτιγκουέρα, ἐξελληνίσας τὸ ὄνομά του καὶ γνωστὸς ὡς Καρτερομάχος, ἰδρύουν τὴν «Νέαν Ἀκαδημίαν». Ἐπιμελημένοι ἐκδόσεις τῶν κλασσικῶν συγγραφέων βλέπουν τὸ φῶς, ὁ ἀνθρώπινος νοῦς, διὰ τῶν τυπογραφικῶν στοιχείων ποὺ συλλαμβάνουν καὶ κρυσταλλώνουν τὴν ἀρχαίαν σκέψιν, ἀναγεννᾶται. Τὰ ὀνόματα τοῦ Ἄλδο καὶ τοῦ Μουσούρου γίνονται ἀθάνατα. *Exactae diligentiae grammaticus et mirae felicitatis poeta* ἀποκαλεῖται ἀπὸ τοὺς Ἰταλοὺς φίλους του ὁ ἀχώριστος σύντροφος τοῦ Ἄλδο.

Ἄλλ' ἂν ὁ σπόρος τῆς ἐλληνικῆς διανοήσεως ρίπτεται πρόθυμος εἰς τὴν πλουσίαν ἰταλικὴν γῆν, αὐτὴ ὄχι μόνον ἀποδίδει δαψιλῶς τοὺς καρπούς, ἀλλὰ καὶ στοργικὰ περιθάλλει τοὺς ἐκπατρισθέντας. Ὁ οἶκος τοῦ Ἄλδο γίνεται ὀρμητήριον τοῦ ἐλληνισμοῦ, κοινὸν βουλευτήριον καὶ ἐργαστήριον ὅλων τῶν Ἑλλήνων φυγάδων. Εἰς τὰ μέγαρά τῆς Ρώμης συναντῶνται οὗτοι μὲ τοὺς ἐκλεκτοτέρους Ἰταλοὺς λογίους, τὸν Μπιόντο Φλάβιο ντὰ Φορλί, τὸν Τζιάν Φραντζέσκο Πότζιο, τὸν Λαυρέντιο Βάλλα. Ὑπὸ τὴν σκέπη τῆς Γαληνοτάτης, ὁ Ἀντώνιος Ἐπαρχος ἰδρύει τὸ πρῶτον ἐν Εὐρώπῃ ἰδιωτικὸν ἐλληνικὸν ἐκπαιδευτήριον. Δεκάδες ἐλληνικῶν τυπογραφείων ἀκμάζουν εἰς τὴν Βενετίαν, ἐκ τῶν ὁποίων ἀρχαιότατον τῶν Κρητῶν Νικολάου Βλαστοῦ καὶ Ζαχαρίου Καλλέργη, καὶ μακροβιώτατον, διατηρηθὲν ἐπὶ δύο αἰῶνας, τὸ τῆς ἐξ Ἰωαννίνων οἰκογενείας τῶν Γλυκεῶν. Φωτίζουν ταῦτα τὸν ἀπανταχοῦ ἐλληνισμὸν μὲ τὰ συγγράμματα τῶν κλασσικῶν, μὲ τὰ ἔργα τῶν ἐκκλησιαστικῶν πατέρων, μὲ διαφοροὺς λαϊκὰς ἐκδόσεις. Εἰς Βενετίαν, ἐκδίδεται διὰ πρώτην φοράν τὸ 1715 τὸ μεσαιωνικὸν κρητικὸν ἔπος «Ἐρωτόκριτος». Εἰς Πάδουαν σπουδάζει ὁ Ἰωάννης Βηλαράς, ὁ

χαριέστατος λυρικός και σατυρικός και πρύτανις τῆς νεοελληνικῆς ποιήσεως. Εἰς Ρώμην γαλουχεῖται πνευματικῶς ἡ Μαργαρίτα Ἀλβάννα — Μηριάτη, μία ἀπὸ τὰς συμπαθεστέρας φυσιογνωμίας μεταξὺ τῶν διανοουμένων γυναικῶν.

Τοιαύτη ζύμωσις αἰῶνων ὀλοκλήρων δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ μὴ ἔχη σταθερὰ καὶ μόνιμα ἀποτελέσματα. Εἰς τὴν οἰκογένειαν τῶν Ἑθνῶν καὶ τῶν διανοήσεων τοῦ κόσμου εἶναι συνήθεις αἱ ἀμοιβαῖαι ἐπιδράσεις. Ἀλλ' ὡς πρὸς τὴν Ἑλλάδα καὶ τὴν Ἰταλίαν ἡ ἀλληλεπίδρασις εἶναι ὅλως ἐξαιρετικῆ. Τὸ πνεῦμα τῆς μιᾶς ἀντανακλᾶται ἐπὶ τῆς ἄλλης μὲ θαυμαστὴν ἀπόδοσιν. Ὅπως οἱ Λατῖνοι κλασσικοὶ συγγενεύουν μὲ τοὺς Ἕλληνας, οὕτω καὶ ἡ μεσαιωνικὴ ἰταλικὴ διανόησις ἐπιθέτει βαθυτάτην σφραγίδα ἐπὶ τῆς νεοελληνικῆς. Εἰς τὴν λογοτεχνίαν μας, ἀρχίζοντες ἀπὸ τὴν ἐπτανησιακὴν, συναντᾶται συχνὰ ζωντανὴ ἡ παράδοσις τῶν ἰταλικῶν γραμμάτων. Οἱ τρεῖς μεγάλοι ζακυνθῖνοι ποιηταί, ὁ Διονύσιος Σολωμός, ὁ Ἀνδρέας Κάλβος καὶ ὁ Οὖγος Φώσκολος γράφουν ἰταλιστὶ καὶ ἑλληνιστὶ.

Ἀλλὰ καὶ οἱ μεγαλύτεροι ποιηταί τῆς Ἰταλίας εἶναι λάτραι τοῦ ἑλληνικοῦ πνεύματος. Ὁ Ἰάκωβος Λεοπάρδης, ἀπὸ ἡλικίας 16 ἐτῶν, μεταφράζει ἐκ τοῦ ἑλληνικοῦ πρωτοτύπου ἔργα τοῦ Πορφυρίου, τοῦ Ἡσυχίου, τοῦ Μιλησίου, τοῦ βουκουλικοῦ ποιητοῦ Μόσχου, τοῦ Σιμωνίδου. Ὁ Ἰωσίας Καρδούτσι, τιτὰν τῆς ποιήσεως, συνάπτει τὸν Ἰλισὸν πρὸς τὸν Τίβεριν, τὸ ἀττικὸν πρὸς τὸ λατινικὸν ἰδεῶδες. Ἀπ' ἄκρου εἰς ἄκρον τοῦ ἔργου του πάλλεται ἀπὸ τὰς ἑλληνικὰς ἀναμνήσεις, ὕμνεϊ τὸν Προμηθεά, τὸν Ὀμηρον, τὴν Ἑλλάδα, ἀρχαίαν καὶ νέαν. Ὁ γλυκύτατος θαυμαστής του, ὁ Ἰωάννης Πάσκολι, καθηγητῆς τῆς ἑλληνικῆς εἰς τὸ πανεπιστήμιον τῆς Βολωνίας, μεταφράζει ὁμηρικὰ ποιήματα, ἐμπνέεται εἰς τὰ « Γεωργικὰ καὶ Συμποσιακὰ ποιήματα » ἀπὸ τὸν ἀρχαῖον ἑλληνικὸν βίον.

Οὕτω, διὰ μέσου τῶν αἰῶνων, ἡ ἐκ τῆς Ἀδριατικῆς πνευματικῆ αὔρα συναντᾶ τὴν ἐκ τοῦ Ἴονιου. Ἡ αἰωνία Ρώμη, ἡ ὠραία Βενετία, ἡ αἰθερία Φλωρεντία, Ἀθῆναι τῆς Δύσεως καὶ γενέτειρα τοῦ ὑψηλοτάτου ποιητοῦ, ἀνταλλάσσουν τὰς λαμπράς των ἀκτῖνας μὲ τὸ ἰσπεφές Ἄστυ, τὴν νύμφην τοῦ Θερμαϊκοῦ, τὴν μυρόεσσαν νῆσον τῶν Ὑακίνθων. Αἱ δύο τόσον θαυμασῶς ἀλληλοκατανοούμεναι διανοήσεις ἀτενίζουσι ἡ μία πρὸς τὴν ἄλλην μὲ συνεχῶς ἀνανεουμένην συμπάθειαν. Εἰς τοὺς Ἕλληνας, πού ἀνήγαγαν εἰς θεῖαν περιωπὴν τὸ μέτρον, ἡ ἰσορροπία τοῦ ἰταλικοῦ νοῦ καὶ ἡ ἀρμονία τοῦ ἰταλικοῦ λόγου δὲν δύναται παρὰ νὰ εἶναι βαθέως εὐάρεστοι. Δι' αὐτὸ μὲ τὸ μεγαλύτερον ἐνδιαφέρον ἐγκύπτουσι εἰς τὰ ἐξαισιὰ αὐτὰ βιβλία, μνημεῖα τοῦ νοῦ τούτου καὶ τοῦ λόγου. Καὶ προσβλέπομεν μὲ ἐμπιστοσύνην καὶ πεποίθησιν πρὸς τὸ μέλλον, αἰώνιον ὅπως καὶ τὸ παρελθόν, τῆς ἑλληνο-ἰταλικῆς πνευματικῆς κοινωνίας. Αὕτη ἐπεθορηθῆθη ἀναμφισβητήτως ἐκάστοτε καὶ ἀπὸ τὸ πρόσφορον ἐπίπεδον τὸ ὅποιον συνήντησεν εἰς τὴν γενικωτέραν πολιτικὴν ἔξιν τῶν δύο λαῶν. Σήμερον αἱ τόσον φιλικαὶ μεταξὺ αὐτῶν σχέσεις ἐγγυῶνται τὴν ὅλοεν εὐρυτέραν ἐξέλιξιν τῆς πνευματικῆς ταύτης κοινωνίας. Μετὰ ὅλως ἰδιαιτέρας χαρᾶς χαιρετίζομεν τοῦτο. Καὶ θεωροῦμεν τὴν σημερινὴν πνευματικὴν πανήγυριν ὡς ἓν νέον εὐόιονον σημεῖον τῆς εὐτυχοῦς ταύτης ἐξελιξέως.

ΣΤΡΟΦΕΣ (*)

τοῦ λογοτέχνου καὶ ποιητοῦ κ. ΓΕΩΡΓΙΟΥ ΛΘΑΝΑ

I.

Δὲν εἶναι, πρωτοτάξειδε, καθὼς ἐσὺ νομίζεις,
ἀπέραντο κι' ἀχόρταστο τὸ θέλητρο τοῦ ἀγνώστου.
Ταξείδευε καὶ θὰ τὸ βρῆς ἐκεῖ πού ὀρθοπλωρίζεις
τὸ τέρμα καὶ τὸ χορτασμὸ μεσ' στὸν καυμὸ τοῦ νόστου.

Κι' ἄν, σὰ θελήσης τὴ στροφή, σ' ἀκούσῃ τὸ τιμόνι
καὶ πειθαρχήσουσι τὰ πανιὰ τῶν ἀψηλῶν σου ἀρμένων,
τότε ἀπ' τοῦ ἀγνώστου πειὸ γλυκεῖα τὸ μαγεμένο ἀφίονι,
θᾶνε ἡ γοητεία τῶν γνωστῶν καὶ τῶν συνειδησμένων.

II.

Τὴν ἡδονὴ τῆς λησμονιᾶς ποῖος μάγος μοῦχε τάξει
κι ὅλο σὲ νέους ὀρίζοντες τὸ φίλτρο τῆς γυρεύω;
καὶ ποῦ δὲν ἔχω ξανοιχτῆ! Καὶ ποῦ δὲν ἔχω ἀράξει!
Δὲν εἶναι κάβος νὰ μὴ μπῶ, βουνὸ νὰ μὴν ἀνέβω!

Μὰ ἡ λησμονιά εἶναι χίμαιρα, κι' ὁ μάγος ἦταν ψεύτης!..
Εὐλογημένη θύμησις στῆς γῆς τὴν ἄλλην ἄκρη
δὲ μᾶς ἀφήνεις μοναχοῦς μὰ στίς καρδιές μας πέφτει
σὰν τὴ δροσόουλα τῆς αὐγῆς, σὰν τοῦ βραδυοῦ τὸ δάκρυ!..

III.

Σκλάβος τῆς πόλης τῆς τρανῆς, πού στῶν πιστῶν τὰ πλήθη
μεγαλοφώναχτα λαλεῖ τὴν πειὸ ἐνδοξὴ ἱστορία,
τοῦ ἀπόμερου νοστάλγησα χωριοῦ τὸ παραμῦθι,
πού σιγολὲν τὰ ἔλατα καὶ τὰ νερὰ τὰ κρυὰ!

Δὲν ἔχουν ἄλλα νὰ σοῦ ποῦν, ψυχὴ μου, τὰ παλάτια
μηδὲ οἱ αἰωνόβιες ἐκκλησιές, μηδὲ κ' ἡ Τέχνη ἀκόμα!
Ἐσὺ ποθεῖς τ' ἀπάρθρα τοῦ λόγγου μονοπάτια,
πού ἡ Δόξα δὲν πατάει ποτὲ στὸ λαμπερὸ τους χῶμα!

(*) Ἀνέκδοτες στροφές, γραμμένες στὴ Ρώμη τὸ 1939.

IV.

Ἄναβρυτήρια μπρούτζινα καὶ μαρμαρένιες κρῆνες
στῆς πολιτείας τὰ τρίστρατα, στῶν πάρκων τὰ συρίμια,
τῶν μύθων ζωντανεύετε Σατύρους καὶ Σειρῆνες,
τῆς θάλασσας τὰ τέρατα καὶ τοῦ βουνοῦ τ' ἀγρίμια.

Πόθος φυγῆς σᾶς ἐπλασε καὶ νοσταλγίας πλημμύρα,
ἀκατανίκητος καῦμος ἐπιστροφῆς στὸ λόγγο,
μὰ πλείοτερο ἀπ' τὴν Τέχνη σας μὲ τοῦ νεροῦ τὴ λύρα
μπορεῖτ' ἐσεῖς κ' ἐκφράζετε τὸν ἐνστιχτό μας βόγγο!

ΘΩΜΑΖΑΙΟΣ ΚΑΙ ΦΩΡΙΕΛ

(ΑΝΕΚΔΟΤΗ ΑΛΛΗΛΟΓΡΑΦΙΑ ΓΙΑ ΤΑ ΔΗΜΟΤΙΚΑ ΜΑΣ ΤΡΑΓΟΥΔΙΑ)

τοῦ καθηγητοῦ Νεοελληνικῆς Γλώσσης καὶ Λογοτεχνίας παρὰ τῷ Β. Πανεπιστημίῳ
Ρώμης κ. ΓΕΩΡΓΙΟΥ ΖΩΡΑ

Στὴν Ἐθνικὴ Βιβλιοθήκη τῆς Φλωρεντίας (*) ὑπάρχουν πολλὰ — πάρα πολλὰ —
χειρόγραφα, ἔγγραφα καὶ γράμματα τοῦ Θωμαζαίου ἢ καὶ φίλων του, ποὺ μένουν
ἀκόμη ὄχι μόνον ἀνέκδοτα, ἀλλὰ καὶ ὀλωσδιόλου ἀμελέτητα καὶ παραμελημένα. Ἄρκετὰ
ἀπ' αὐτὰ ἀφοροῦν καὶ τὴν Ἑλλάδα καὶ διαφόρους Ἑλληνας συγχρόνους τοῦ μεγάλου
Ἰταλοῦ, ποὺ ἐξόριστος πέρασε τόσον καιρὸ στὴν Κέρκυρα καὶ συνδέθηκε μὲ τοὺς
μεγαλύτερους μας λογοτέχνες, ἀπ' τὸ Σολωμὸ ὡς τὸ Βαλαωρίτη. Πολύτιμες πληρο-
φορίες περιέχουν τὰ χαρτιά αὐτὰ γιὰ τὴν ἱστορία τῆς λογοτεχνίας μας, καὶ εὐχόμαστε
μιά μέρα νὰ μπορέσουν νὰ δοῦν τὸ φῶς (1).

Σήμερα δημοσιεύουμε μερικὰ γράμματα ποὺ ἀντάλλαξαν ὁ Θωμαζαῖος καὶ ὁ
Φωριέλ, ὅταν ὁ πρῶτος ἐτοίμαζε τὴν ἰταλικὴ ἔκδοσι τῶν δημοτικῶν μας τραγουδιῶν,
καὶ ποὺ ἐπομένως ἐνδιαφέρουν ἄμεσα ἐμᾶς τοὺς Ἑλληνας. Σώζονται στὸ Ρασσο 79,
ὅπου βρίσκονται δύο φακέλλοι ποὺ περιέχουν γράμματα ὁ ἓνας τοῦ Θωμαζαίου πρὸς
τὸν Φωριέλ, καὶ ὁ ἄλλος τοῦ τελευταίου πρὸς τὸν πρῶτο. Εἶναι ὅλα ἀνέκδοτα καὶ
ἀφοροῦν διάφορα ζητήματα. Θὰ περιοριστοῦμε νὰ ἀναφέρουμε μονάχα ἐκεῖνα ποὺ
σχετίζονται μὲ τὸ θέμα μας (2).

Εἶναι γνωστὸ πὼς ὁ Φωριέλ καὶ ὁ Θωμαζαῖος στάθηκαν στὰ ξένα ἀπ' τοὺς
κυριώτερους μελετητὲς τῶν δημοτικῶν μας τραγουδιῶν, ὁ πρῶτος μὲ τὴν περίφημη
δίτομη συλλογὴ του μὲ γαλλικὴ μετάφρασι, ποὺ τυπώθηκε στὰ 1825 κ' ἦταν ἡ

(*) Στὸ Ρασσο 79 τῆς Ἐθνικῆς Βιβλιοθήκης τῆς Φλωρεντίας, χωρισμένα σὲ δύο φακέλλους,
βρίσκονται τὰ γράμματα τοῦ Θωμαζαίου πρὸς τὸν Φωριέλ καὶ τοῦ Φωριέλ πρὸς τὸν Θωμαζαῖο.
Εἶναι ὅλα-ὅλα δεκατέσσερα: ἑννέα τοῦ Θωμαζαίου καὶ πέντε τοῦ Φωριέλ. Ἀπὸ τὰ γράμματα τοῦ
Θωμαζαίου δύο εἶναι ἀκριβῶς ὅμοια καὶ γραμμένα γαλλικά, ἐνῶ ὅλα τὰ ἄλλα εἶναι ἰταλικά.
Ἄλλα τὰ γράμματα τοῦ Φωριέλ εἶναι γραμμένα γαλλικά. Στὴν παρούσα μελέτη ἀναφέρουμε μονάχα
ὅσα εἶναι σχετικὰ μὲ τὰ δημοτικά μας τραγούδια ἢ ἀφοροῦν γενικὰ τίς σχέσεις τοῦ Θωμαζαίου
καὶ Φωριέλ.

(1) Μιὰ ἐνδιαφέρουσα μελέτη γιὰ τίς σχέσεις μεταξὺ Θωμαζαίου καὶ Μουστοξόδη, ὅπου ἀνα-
φέρει καὶ τὰ σχετικὰ γράμματα τῆς Βιβλιοθήκης τῆς Φλωρεντίας, ἐδημοσίευσε ὁ Μιχαὴλ Λάσκαρις
ὑπὸ τὸν τίτλο: « Nicolò Tommaseo ed Andrea Mustoxidi », εἰς « Atti e Memorie della Società
Dalmata di Storia Patria », vol. III, Zara, 1934.

(2) Ἐπειδὴ ὅλα τὰ γράμματα ποὺ ἀναφέρουμε εἶναι ἀγνωστα καὶ ἀνέκδοτα, τὰ δημοσιεύουμε
ὅπως ἔχουν στὸ πρωτότυπο.

πρώτη σοβαρή εργασία για τη δημοτική μας ποίηση⁽³⁾, κι' ο δεύτερος με την ανάλογη ιταλική έκδοσι και μετάφρασι, που τυπώθηκε στα 1842⁽⁴⁾.

Η συλλογή του Φωριέλ απέκτησε πολύ γρήγορα εξαιρετική φήμη και γιατί ήταν η πρώτη σχετική προσπάθεια, αλλά και γιατί είχε μεγάλη απήχηση όχι μονάχα στο έξωτερικό, αλλά και σ' αυτή την Ελλάδα, δίνοντας την ευκαιρία και τη δυνατότητα σ' όλους να γνωρίσουν, να εκτιμήσουν και να μελετήσουν τους πλούσιους και πολύτιμους — τόσο γλωσσικά όσο και στο περιεχόμενο — θησαυρούς της δημοτικής μας μούσας. Μόνο μετά την έκδοσι του Φωριέλ η δημοτική μας ποίηση πήρε την πρέπει της και γίνθηκε αντικείμενο ευρύτερης έρευνας. Άλλα και του Θωμαζαίου η συλλογή παρουσιάζει όχι μικρότερο ενδιαφέρον, γιατί αν δεν είχε τα πρωτεία και την απήχηση της συλλογής του Φωριέλ, συνωδούνταν όμως από πλούσια σχόλια, από συγκριτικές με άλλες γλώσσες παρατηρήσεις, και από πολύ αξιοπρόσεκτες σημειώσεις, που του είχαν δώσει διάφοροι σύγχρονοί του λογοτέχνες, όπως ο Σολωμός, ο Μουστοξύδης, ο Μαζαράκης και άλλοι.

* * *

Ο Θωμαζαίος έτρεφε μεγάλο θαυμασμό για την επιστημονική εργασία του σοφοῦ Γάλλου ἐπιστήμονος, με τον οποίον είχε συνδεθῆ και με στενή προσωπική φιλία, για την οποία, εκτός από διάφορες άλλες μαρτυρίες, έχουμε τώρα και νέες πληροφορίες από το «*Ημερολόγιο*» του Δαλματου φιλέλληνας, που δημοσίευσε τελευταία ο Ιταλός μελετητής του Ciampini⁽⁵⁾. Δυστυχώς το «*Ημερολόγιο*» αυτό του Θωμαζαίου είναι πολύ σύντομο και περιληπτικό, ώστε προσφέρει λίγες ειδήσεις. Γενικά, ο Θωμαζαίος σημείωνε ξερά τα κυριότερα γεγονότα της ημέρας, περιοριζόμενος να απαριθμῆ ποιους συνάντησε, τί έκανε, τί διάβασε κάθε μέρα, χωρίς σχόλια ή άλλες σημειώσεις. Άλλα και έτσι παρουσιάζει μεγάλο ενδιαφέρον, γιατί, αν και με λίγα λόγια, όμως μάς παρέχει πολλές φορές πολύτιμες κι' άγνωστες πληροφορίες⁽⁶⁾.

Όσον αφορά τις σχέσεις Θωμαζαίου και Φωριέλ, μαθαίνουμε ότι κατά την παραμονή του πρώτου στο Παρίσι⁽⁷⁾ συναντιόνταν τακτικά και συζητούσαν για διά-

(3) FAURIEL C.: «*Chants populaires de la Grèce moderne, recueillis et publiés avec une traduction française, des éclaircissements et des notes*». Paris, 1824-1825.

(4) TOMMASEO N.: «*Canti popolari toscani, corsi, illirici e greci*». Edit. Girolamo Tasso, Venezia, 1841-1842.

(5) TOMMASEO N.: «*Diario intimo*», a cura di Raffaele Ciampini. Einaudi, Torino, 1938. Σχετικά με τον Φωριέλ βλ. τις σελίδες 161, 166, 169, 171, 173, 181, 182, 186, 187, 193.

(6) Εκτός απ' τις πληροφορίες για τις σχέσεις με το Φωριέλ που αναφέραμε, στο *Ημερολόγιο* αυτό βρίσκουμε μερικές ενδιαφέρουσες ειδήσεις για το Σολωμό και ιδίως για τους Έλοτζαν, Αιμίλιον, Ίούλιον και Μαριέτταν Τυπάλδου.

(7) Ο Θωμαζαίος για πολιτικούς λόγους αναγκάστηκε να φύγει απ' την Ίταλία, μένοντας για πέντε χρόνια εξόριστος στη Γαλλία, δηλαδή από το 1834 ως το 1839.

φορα φιλολογικά ζητήματα. Γράφει λοιπόν σ' αυτό το «*Ημερολόγιο*» του ο Θωμαζαίος: στις 2 'Απριλίου 1834 «*είδα το Φωριέλ, που με υποδέχτηκε καλά*», στις 19 του ίδιου μηνός «*ήρθε σπίτι μου ο Gioberti*⁽⁸⁾: *επήγαμε σ' ένα πολύ σπουδαίο μάθημα του Φωριέλ*», την 1 'Ιουλίου 1834 «*δημοσιεύτηκε το τελευταίο άρθρο μου για τον Φωριέλ, που έδωσα στο «Tempo», προτού διακόψω τη συνεργασία μου*⁽⁹⁾, στις 28 του ίδιου μηνός «*ο Φωριέλ με δέχτηκε με καλωσύνη: επαινέσε το δημοσίευσμά μου, το άρθρο μου*», στις 4 Αύγουστου 1834 «*ο Φωριέλ μου διόρθωσε το άρθρο μου για τα τραγούδια και μου πρότεινε φιλοξενία για τρεις μήνες: τον ευχαρίστησα*», στις 16 Δεκεμβρίου 1834 «*είδα τον Φωριέλ, που μου έδωσε εργασία*⁽¹⁰⁾, στις 22 του ίδιου μηνός «*ο Φωριέλ μου πρότεινε να συνεργαστώ στη «Revue Française», που πρόκειται να ξαναβγῆ*», στις 5 'Ιανουαρίου 1835 «*έγευμάτιστα με τον Φωριέλ: μου μίλησε για την Clarke, που είδε τον Μαντζόνι, και για τον Berchet, στον οποίο η κυρία Arconati έσύστησε να με γνωρίση*», στις 30 του ίδιου μηνός «*οι Mignet, Φωριέλ, Ampère ήταν καλοί μαζί μου*», στις 14 Φεβρουαρίου 1836 «*χτῆς βράδου είμαστε στη Belgioioso: στον Φωριέλ άρέσουν τα ποιήματα*», στις 13 'Ιουλίου 1836 «*οι Magnin, Φωριέλ, καλοί μαζί μου. Ο τελευταίος μου έδειξε μερικές όπτασιες της κολάσεως πρώτα από το Δάντη, αλλά λίγες*», στις 25 Αύγουστου 1836 «*ο Φωριέλ μου έδωσε πέντε φράγκα για τον Passamonti*», στις 21 Σεπτεμβρίου 1837 «*είδα τον Φωριέλ και μου δάνεισε μερικά ελληνικά βιβλία*⁽¹¹⁾.

Καθώς βλέπουμε απ' τα πρόχειρα και σύντομα αυτά απομνημονεύματα — και ξέρουμε και από άλλες πηγές — οι σχέσεις Θωμαζαίου και Φωριέλ ήταν πολύ στενές, ώστε ο τελευταίος, γνωρίζοντας τις οικονομικές στενοχώριες του εξόριστου φίλου του, φρόντιζε να του βρίσκει εργασία και του πρότεινε ακόμη να του προσφέρει φιλοξενία για τρεις ολόκληρους μήνες. Για το ενδιαφέρον του Φωριέλ προς τον Θωμαζαίο έχουμε δείγμα και σ' ένα ανέκδοτο γράμμα, που ο τελευταίος έγραψε στο Φωριέλ απ' το Παρίσι στις 27 Μαρτίου 1836. Είδαμε ότι στο *Ημερολόγιο* του ο Θωμαζαίος αναφέρει ότι ο φίλος του τουχε προσφέρει εργασία και συνεργασία σε έφημερίδες και περιοδικά. Η δημοσιογραφική δράσι, όμως, φαίνεται ότι δεν τον ενθουσίαζε πολύ, και γι' αυτό στο γράμμα του που αναφέραμε παρακαλεῖ τον Φωριέλ, αν είναι δυνατόν, αντί για τη δημοσιογραφία, να του επιτρέψη να συνεργαστῆ σε μιὰ μελέτη πάνω στα χειρόγραφα για τη δημοσίευση διαφόρων ιστορικῶν εγγράφων, εργασία στην οποία

(8) Μεγάλος Ίταλός λογοτέχνης και πατριώτης, φίλος του Θωμαζαίου.

(9) Ο Θωμαζαίος δημοσίευσε ένα άρθρο υπό τον τίτλο «*Leçons de littérature italienne*» του Φωριέλ, στο «*Dizionario Estetico*», Perelli, Milano, 1860, II, 114.

(10) Ο Θωμαζαίος στο Παρίσι βρισκόταν σε οικονομικές δυσχέρειες και γι' αυτό ο Φωριέλ τον βόηθησε επανειλημμένως, και όταν μπορούσε του εύρισκε και εργασία, ιδίως δημοσιογραφική συνεργασία σε έφημερίδες και περιοδικά.

(11) Ο Φωριέλ είχε πολλά βιβλία, και πολλές φορές, καθώς μαθαίνουμε και από άλλες πηγές, είχε δανείσει διάφορα απ' αυτά στο Θωμαζαίο.

ὑπῆρχε ἀνάγκη ἀπ' τῆ συνδρομῆ πολλῶν ἐπιστημόνων. Ἰδοῦ τὸ γράμμα τοῦ Θωμαζαίου, στὸ ἰταλικὸ πρωτότυπό του :

« Caro Signor Fauriel,

Sento che parecchie persone potranno essere occupate nell'esame dei Manoscritti e nella stampa dei documenti storici nella quale Ella ha parte non piccola. Piuttosto che scrivere per giornali o far cose simili, io terrei volentieri un lavoro di quell'altra sorta; e n'avrei proprio di bisogno; perchè le angustie incominciano daddovero. S' Ella potrà, son sicuro che lo farà con lieto animo. Onde non supplico e non ringrazio; ma mi dico: Afezionatissimo Tommaseo. — Parigi, 29 Marzo '35 » (12).

Κατὰ πᾶσαν πιθανότητα, ὁ Φωριέλ ἱκανοποίησε κι' αὐτὴ τὴν παράκλησι τοῦ φίλου του, ὅπως καὶ τόσες ἄλλες φορές εἶχε βοηθήσει τὸν δυστυχισμένο καὶ φτωχὸ μεγάλο Ἰταλὸ ἐξόριστο. Γι' αὐτὸ ὁ Θωμαζαῖος, καὶ μετὰ τὴν ἀναχώρησί του ἀπ' τὸ Παρίσι, πολλές φορές ἔδειξε τὴν ἀφοσίωσί του πρὸς τὸν Φωριέλ, καὶ δὲν παρέλειψε, ὅταν τοῦ δόθηκε εὐκαιρία, νὰ ἐκδηλώσῃ τὴν ἐκτίμησι καὶ τὴν εὐγνωμοσύνη του πρὸς τὸν ἄνθρωπο, καθὼς καὶ τὸν θαυμασμό του πρὸς τὸν ἐπιστήμονα καὶ τὸ ἔργο του. Σ' ἓνα γράμμα πού τοῦστειλε στίς 29 Ἰουλίου 1839, τοῦ ζητοῦσε κάποια χάρι γιὰ ἓνα φίλο του, ἔπειτα τὸν ρωτοῦσε μὲ ἐνδιαφέρον γιὰ τίς ἐργασίες του, καὶ τέλος τὸν ἐβεβαίωσε γιὰ τὴν « εὐγνώμονη καὶ ἀκλόνητα ἀφωσιωμένη ἐκτίμησι » πού τοῦ ἔτρεφε πάντα. Τοῦ ἔγραφε μεταξύ τῶν ἄλλων :

« Sebenico 9-7-'39.

Caro Signor Fauriel,

Ella sa che il non iscrivere non è un dimenticare; e che lo scrivere per faccende non è sempre un mostrarsi interessato... Ed Ella, mio buono Signor Fauriel, che fa Ella? Che ci promette? Mi vuol Ella tuttavia un pò di bene? Spero che sì. Abbiám parlato col caro Manzoni di Lei: parli Ella di me con madama di Belgiojoso, alla quale io penso sovente con tenerezza. E gliene dica. *Creda alla stima riconoscente e fermamente affettuosa* del suo Tommaseo. — M. Fauriel, prof. et bibl., rue Saints Pères 45. Paris » (13).

Ἀκόμη περισσότερο ὅμως ὁ Θωμαζαῖος δείχνει τὴν εὐγνωμοσύνη του καὶ τὴν ἀγάπη του σ' ἓνα ἄλλο γράμμα, ἐπίσης ἀνέκδοτο, γιὰ τὸ ὅποιο θὰ μιλήσουμε σὲ λίγο.

(12) Βλ. Ραcco 79 τῆς Βιβλιοθήκης τῆς Φλωρεντίας. Τὸ γράμμα ἔχει γραφῆ σὲ μιὰ σελίδα.

(13) Βλέπε Ραcco 79 τῆς Βιβλιοθήκης τῆς Φλωρεντίας. Τὸ γράμμα ἔχει γραφῆ σὲ μιὰ σελίδα. Παραλείπω τὸ μέρος πού ὁ Θωμαζαῖος παρακαλεῖ τὸν Φωριέλ νὰ φροντίσῃ γιὰ ἓνα φίλο του, πού ἤθελε νὰ διορισθῆ οἰκονόμος σ' ἓνα κολλέγιο.

* * *

Ἦταν λοιπὸν φυσικό, ὅταν ὁ Θωμαζαῖος ἀποφάσισε νὰ ἀσχοληθῆ μὲ τὰ δημοτικὰ μας τραγούδια καὶ νὰ δημοσιεύσῃ τὴν ἰταλική του μετάφρασι, νὰ στραφῆ πρὸς τὸν μεγάλο Γάλλο ἐπιστήμονα, πού πρῶτος ἄνοιξε τὸ δρόμο. Ἡ συλλογὴ τοῦ Φωριέλ στάθηκε γι' αὐτὸν ἡ σπουδαιότερη πηγὴ, ἀπ' τὴν ὅποια διάλεξε τὰ περισσότερα τραγούδια πού περιέλαβε στὴν ἔκδοσί του, καθὼς ὁμολογεῖ ὁ ἴδιος στὴν εἰσαγωγὴ τῆς μελέτης του : « κατέφυγα στὴ συλλογὴ τοῦ σοφοῦ Φωριέλ, πού πρῶτος καὶ μὲ τρυφερὴ ψυχὴ ἐδιάλεξε καὶ παρουσίασε τὰ ἑλληνικὰ τραγούδια του » (14). Ἀλλὰ καὶ ἀπ' εὐθείας ὁ Ἰταλὸς ἐκδότης ζήτησε τὴ συνδρομὴ τοῦ Γάλλου. Σχετικὰ, στὸ Ραcco 79 τῆς Βιβλιοθήκης τῆς Φλωρεντίας, πού ἀναφέραμε, ὑπάρχουν τρία γράμματα : δύο τοῦ Θωμαζαίου καὶ ἓνα τοῦ Φωριέλ, πού ἀπαντᾷ στίς πληροφορίες πού τοῦ ζητᾷ ὁ φίλος του.

Τὸ πρῶτο γράμμα τοῦ Θωμαζαίου εἶναι πολὺ λιγόλογο καὶ χωρὶς χρονολογία. Εἶναι γραμμένο γαλλικὰ (15) καὶ ἀπευθύνεται πρὸς τὸν « M. Fauriel, Rue Saints Pères 46 ». Ἰδοῦ καὶ τὸ κείμενο : « Mon cher M. Fauriel. — Auriez-vous la bonté de me prêter vos chants grecs? Au plaisir de vous revoir sous peu. — T. a. v. T(ommaseo) » (16).

Πρόκειται ἴσως γιὰ τὴ συλλογὴ τῶν δημοτικῶν μας τραγουδιῶν, πού ὁ Φωριέλ εἶχε δημοσιεύσει ἀπ' τὸ 1825 καὶ πού τοῦ ζητοῦσε γιὰ λίγον καιρὸ ὁ Θωμαζαῖος ὅταν βρισκόταν ἀκόμη στὸ Παρίσι. Δὲν ἀποκλείεται ὅμως ἡ παράκλησι νὰ ἀφορᾷ καὶ καμμιά ἀνέκδοτη χειρόγραφη συλλογὴ τοῦ Φωριέλ, τὴν ὑπαρξὴ τῆς ὁποίας γνώριζε ὁ Θωμαζαῖος.

Μεγαλύτερο ἐνδιαφέρον παρουσιάζει τὸ δεύτερο γράμμα τοῦ Θωμαζαίου, πού ἀποφασίζοντας νὰ δημοσιέψῃ τὴ δική του ἰταλικὴ συλλογὴ καὶ ξέροντας ὅτι ὁ Φωριέλ καὶ

(14) Βλέπε εἰσαγωγὴ τοῦ Θωμαζαίου στὰ δημοτικὰ ἑλληνικὰ τραγούδια : « *Approfittai della raccolta del dotto Fauriel, che primo e con delicato senno trascelse ed illustrò i canti greci, poi di quelle del Kind e del Tosse, e di Nauplia. Di novi (e di questi soli reco il testo), tanti da dare al mio libro freschezza di novità, mi furon cortesi A. Mustoxidi, erudito elagante, che primo ebbe di tali raccolte il concetto, Dionigi Solomòs, poeta che nel linguaggio del popolo infuse le delicatezze dell'arte, Marco Renieri, ch'io amo; il padre Antimo Masarachi, senza l'aiuto del quale non uscirebbe questa raccolta alla luce.* Tommaseo N. : « *Canti popolari greci* », Tasso, Venezia, σελ. 5.

(15) Αὐτὸ εἶναι τὸ μόνο γράμμα τοῦ Θωμαζαίου πρὸς τὸν Φωριέλ γραμμένο γαλλικὰ, ἐνῶ ὅλα τὰ ἄλλα εἶναι γραμμένα ἰταλικὰ. Σ' ἓνα ἄλλο γράμμα του τῆς 11 Αὐγούστου 1838, ἐπίσης πρὸς τὸν Φωριέλ, πού σώζεται στὸ Ραcco 79 τῆς Βιβλιοθήκης τῆς Φλωρεντίας, ὁ Θωμαζαῖος, γράφει ὅτι δὲν ξέρει πολὺ καλὰ τὰ γαλλικὰ καὶ γι' αὐτὸ φαίνεται ὅτι ἀπέφυγε νὰ τὰ γράφῃ, ἐκτὸς ὅταν, ὅπως στὴν παρούσα περίπτωσι, ἐπρόκειτο γιὰ λίγα λόγια.

(16) Ἀπ' αὐτὸ τὸ γράμμα ὑπάρχουν δύο ἀντίτυπα στὸ Ραcco 79 τῆς Βιβλιοθήκης Φλωρεντίας. Ὁ Θωμαζαῖος ὑπογράφεται μὲ ἓνα ἀπλό T.

μετά τῆ δίτομη ἔκδοσι τοῦ 1825, ἐξακολουθοῦσε νὰ συγκεντρῶνῃ καὶ ἄλλα τραγούδια, τοῦ γράφει παρακαλῶντας τον νὰ τοῦ στείλῃ ὅ, τι ἔχει ἀνέκδοτο. Κι' αὐτὸ τὸ γράμμα εἶναι χωρὶς χρονολογία. Κατὰ πᾶσαν πιθανότητα γράφτηκε τὸ 1840 ἢ 1841 — τὰ χρόνια πού περισσότερο ὁ Θωμαζαῖος ἐργάστηκε πάνου σιὰ ἑλληνικὰ δημοτικὰ τραγούδια — τὸν Αὐγούστο ἢ Σεπτέμβριο, γιατί ἡ ἀπάντησι τοῦ Φωριέλ, ἐπίσης χωρὶς χρόνον, εἶναι τῆς 14 Σεπτεμβρίου.

Ὁ Θωμαζαῖος γράφει στὸν Φωριέλ ἰταλικῶς. Τοῦ ἀναγγέλλει ὅτι ἀποφάσισε νὰ ἐκδώσῃ συλλογὴ μὲ δημοτικὰ τραγούδια ἑλληνικά, ἰλλυρικά, τοσκάνικα καὶ κορσικανικά, καὶ ὅτι γιὰ τὰ ἑλληνικὰ καὶ ἰλλυρικά, σκεφτότανε νὰ παραθέσῃ τὰ πρωτότυπα μὲ ἰταλικὴ μετάφρασι. Γι' αὐτό, τὸν παρακαλεῖ νὰ τοῦ στείλῃ μερικὰ ἑλληνικὰ τραγούδια, γιὰ τὰ ὅποια ὁ ἴδιος ὁ Φωριέλ τοῦ εἶχε μιλήσει, καὶ πού δὲν εἶχαν περιληφθῆ στῆ συλλογὴ του. Τὸν πληροφορεῖ ὅτι θὰ ἀναφέρῃ στὴν ἔκδοσί του ποιὸς τοῦ τὰ ἔδωσε, καὶ ὅτι ὅπωςδήποτε θὰ μιλήσῃ γιὰ τὴν πρώτη συλλογὴ τοῦ Φωριέλ ὅπως «ἀπαιτεῖ ἡ δικαιοσύνη καὶ ἐπιθυμεῖ ἡ καρδιά». Ἀκόμη σ' αὐτὸ τὸ γράμμα ὁ Θωμαζαῖος ἀνανεώνει τῆ διαβεβαίωσι τῆς εὐγνωμοσύνης του γιὰ ὅσα καλὰ καὶ γιὰ ὅσες εὐκολίες ὁ φίλος τοῦχε κάνει στὰ περασμένα καὶ γιὰ ὅσα ἀκόμη θὰ κάνη στὸ μέλλον. Παραθέτουμε ὀλόκληρο τὸ κείμενον τοῦ γράμματος στὸ ἰταλικὸ πρωτότυπο :

«Caro Signor Fauriel,

Ella non dubita del mio memore affetto; e crede che se questa mia viene a chiederle una grazia, non è solamente il desiderio d'ottennerla che me la detta. Vorrei dare tradotte quante più posso canzoni greche, illiriche, toscane, e corse; delle greche e delle illiriche le inedite, col testo a fronte. So che delle prime Ella n'ha. Posso io sperarle? Dirò a chi le debbo, e le ottenga o no, del primo editore parlerò come vuole giustizia e il cuore desidera. Dia ogni cosa a Pietro Leopardi, amico mio, degno della Sua stima. E se non in lettera a me, in voce a lui dica de' nuovi lavori, dello stato Suo, de' propositi. Di Lei ogni novella mi giungerà sempre cara: nè mai dimenticherò quel ch'io Le debbo, nè mai mi sarà altro che dolce il ripeterlo. Mi rammenti al Signor Mignet, a Donna Cristina, e anche a Madamigella Clarke, se pur questa ha più traccia in mente di me. Voglia bene al Suo: aff^o Tommaseo». — Τὸ γράμμα διευθύνεται: «Prof. C. Fauriel, rue des Saints Pères 46» (17).

Στὸ γράμμα αὐτὸ ἀπάντησε πολὺ εὐγενικὰ ὁ Φωριέλ στὶς 14 Σεπτεμβρίου. Δὲν ἀναγράφεται ὁ χρόνος, ἀλλὰ, καθὼς εἶπαμε, πρόκειται γιὰ τὸ 1840 ἢ τὸ 1841. Ὁ σοφὸς Γάλλος μελετητῆς εὐχαριστεῖ ἐν πρώτοις τὸ Θωμαζαῖο γιὰ τὸ φιλικὸ γράμμα του, πού ἔλαβε διὰ μέσου τοῦ Λεοπάρντι, καὶ τοῦ ἐκφράζει τὴ χαρὰ του γιὰ τὴν ἀπόφασιν τοῦ Δαλματοῦ φιλέλληνος νὰ ἐκδώσῃ τὰ ἑλληνικὰ καὶ ἰλλυρικά δημοτικὰ

(17) Βλέπε Ρασσο 79 τῆς Βιβλιοθήκης τῆς Φλωρεντίας. Τὸ γράμμα ἀποτελεῖται ἀπὸ μ.ἀ σελίδων.

τραγούδια. "Ὅσον ἀφορᾷ τὰ ἀνέκδοτα ἑλληνικὰ ποιήματα πού τοῦ ζήτησε ὁ Θωμαζαῖος, τοῦ ἀπαντᾷ ὅτι ἐκεῖνα γιὰ τὰ ὅποια τοῦ εἶχε ἄλλοτε μιλήσει ἦταν λίγα καὶ χωρὶς ἐνδιαφέρον, καὶ προσθέτει ὅτι τελευταῖα ἕνας νεαρὸς Ἕλληνας τοῦ ἔφερε μιὰ πλούσια συλλογὴ δημοτικὰ τραγούδια — μερικὰ μὲ πολὺ ἐνδιαφέρον κι' ἄλλα μὲ λιγώτερον, — ἀλλ' ἐπειδὴ σκέφτεται ὁ ἴδιος νὰ κάνη μιὰ νέα ἔκδοσι, δὲν μπορεῖ νὰ τοῦ τὰ παραχωρήσῃ. Παραθέτουμε τὸ γαλλικὸ κείμενον τοῦ γράμματος :

«Paris, 17 9bre

Mon cher Tomaseo,

C'est un plaisir pour moi toutes les fois que je reçois quelques lignes. J'ai reçu par M. Leopardi les dernières que vous m'avez écrites; et si j'avais eu le plaisir de le voir, je lui aurais dit en détail la réponse sommaire que je dois à votre demande. Je suis charmé du dessein où vous êtes de publier une collection de chants illyriens et Grecs, et j'ai la conviction que vous ferez par là au public européen un présent digne; mais c'est un vrai regret pour moi de ne pouvoir seconder en rien votre projet. Les chants grecs dont je vous ai parlé (18) n'étaient ni assez nombreux, ni assez intéressants pour que je fusse bien tenté d'en faire une seconde collection; mais je comptais qu'il m'en viendrait un jour ou l'autre de nouveaux pour grossir mon recueil et le rendre plus digne d'être publié; et ce que j'espérais est arrivé: un jeune grec m'a apporté tout récemment un assez grand nombre de chants grecs plus ou moins intéressants, qu'il a recueillis l'été dernier en parcourant une grande partie de la Grèce; et j'ai pris avec plaisir envers lui et envers d'autres Grecs l'engagement de publier de ces poésies un nouveau recueil pour faire pendant au premier; et mon travail est déjà avancé. Si vous étiez ici ou près d'ici, je vous déléguerais volontiers ce travail qui y gagnerait certainement beaucoup; mais obligé de poursuivre ce que j'ai commencé, toutes les pièces qui se trouvent entre mes mains, bonnes, médiocres, ou mauvaises, me de-

(18) Καθὼς φαίνεται, ὁ Φωριέλ εἶχε μιλήσει στὸ Θωμαζαῖο γιὰ μερικὰ ἀνέκδοτα δημοτικὰ ἑλληνικὰ τραγούδια, καὶ τοῦ εἶχε ὑποσχεθῆ νὰ τοῦ τὰ παραχωρήσῃ, ἀλλ' ἄλλαξε ἰδέαν ὅταν ἀποφάσισε νὰ κάνη ὁ ἴδιος μιὰ νέα ἔκδοσι δημοτικῶν τραγουδιῶν. "Ὅτι ὁ Θωμαζαῖος ἐλπίζε νὰ λάβῃ τὰ ἀνέκδοτα αὐτὰ τραγούδια τοῦ Φωριέλ, μᾶς τὸ πιστοποιεῖ καὶ ἕνα σημειώμα του στὸ Ρενιέρη, στὸν ὁποῖο ἔγραφε ζητώντας τὴ συνδρομὴ του: «... Ἦθελα νὰ συνάξω τὰ ἐθνικὰ τραγούδια τῆς Ἑλλάδος, τὰ ὅποια ὁ Φωριέλ δὲν ἐτύπωσε, καὶ νὰ τὰ μεταφράσω: ἄνθη ζωντανὰ ἀνοιξιν αἰωνίαν. Σὲ συσταίνω τὸ υἱικὸν τοῦτο καὶ ἱερὸν ἔργον· καὶ ἐπιθυμῶ τὸ ὄνομά σου μὲ τὸ ἰδικόν μου νὰ ἤχηθῃ ἀντάμα καὶ μέσα εἰς τὰ ἐρεῖπια τῶν Ἀθηνῶν καὶ μέσα εἰς τὰ περιβόλια τῆς Φλωρεντίας. Εἰς τοῦτα τὰ τραγούδια οἱ φιλόλογοι δὲν θέλουσι γυρεῦσαι παρὰ τὸ ὕφος τὸ ρητορικόν· ἀλλ' ἡμεῖς ὑψηλοτέραν εὐμορφίαν ἀγαθιάζοντες, θὰ στοχασθῶμεν μὲ ποῖαν δροσίαν ἰδρώτος καὶ δακρύων τοιοῦτον δένδρον ποιήσεως ἀξέγητον...» Τὸ σημειώμα αὐτό, μὲ ἰταλικὴ μετάφρασι, περιελήφθη στὸν τόμον τοῦ Θωμαζαῖου: «Scintille», Venezia, 1841.

viennent nécessaires. Peut-être s'en trouverait-il à la fin quelques unes dont je pourrai disposer; mais je ne puis vous donner une parole, qui tendrait à retarder vos projets. Adieu, mon cher Tomaseo, croyez à mes regrets, à ma profonde estime et à mon amitié.

C. FAURIEL » (19)

Βλέπουμε λοιπόν ότι ο Φωριέλ είχε αρκετά προχωρήσει στην εργασία του για την έκδοσι μιᾶς νέας συλλογῆς δημοτικῶν μας τραγουδιῶν, ποῦχε μαζέψει με τὴ βοήθεια τοῦ Τερτσέτη, συμπληρώνοντας ἔτσι τὴ μελέτη του γιὰ τὴ δημοτικὴ ἑλληνικὴ ποίησι, ποῦ τόσο βαθειὰ εἶχε νοιώσει κι' ἀγαπήσει. Δυστυχῶς ὁ πόθος του ἔμεινε ἀπραγματοποίητος: πέθανε προτοῦ φέροι σὲ τέρμα τὸ ἔργο του.

Ὁ Θωμαζαῖος, — καθὼς διηγεῖται ὁ ἴδιος, — μόλις ἔμαθε τὸ θάνατο τοῦ σοφοῦ Γάλλου φίλου του, πῆγε στὴ Γαλλία, ἐλπίζοντας ὅτι θὰ μποροῦσε νὰ βρῆ τὰ χειρόγραφα του καὶ νὰ συμπληρώσῃ τὸ ἔργο ποῦχε μείνει ἀτέλειωτο. Στάθηκε ὅμως ἄτυχος. Κάποιος ποῦ τὸν ὑποδέχθηκε στὸ σπίτι τοῦ Φωριέλ, σὰν ἔμαθε τὸ σκοπὸ τῆς ἐπισκέψεως, τὸν κύτταξε εἰρωνικὰ σὰ νὰ τοῦλεγε: «Νομίζεις ὅτι θάσσουν ἱκανὸς γιὰ νὰ συνεχίσῃς τὸ ἔργο ἐκείνου;» κι' ὁ Θωμαζαῖος, μισοντροπιασμένος, ἀναγκάστηκε νὰ φύγῃ ἄπρακτος.

* * *

Καὶ ὅμως, ἂν δὲν ἔλαβε ἀπ' τὸ Φωριέλ ἀνέκδοτα τραγούδια, ἢ συλλογὴ τοῦ πρώτου ἐκδότου στάθηκε πολὺτιμη γιὰ τὸ Θωμαζαῖο. Ἀπ' αὐτὴ διάλεξε τὰ περισσότερα ἀπ' τὰ τραγούδια τῆς δικῆς του συλλογῆς, καὶ πολὺ τοῦ χρησίμεψαν ἀκόμη οἱ εἰδήσεις, καθὼς καὶ ἡ γαλλικὴ μετάφρασι τοῦ εὐεργέτου του. Βέβαια, δὲν περιορίστηκε μονάχα στὴν έκδοσι τοῦ Φωριέλ, ἀλλὰ καὶ ἄλλες συλλογές τῶν δημοτικῶν μας τραγουδιῶν εἶχε ὑπ' ὄψι του καὶ σὲ πολλοὺς φίλους του Ἕλληνας κατέφυγε, ζητώντας ἀνέκδοτα τραγούδια, συμβουλές ἢ πληροφορίες ἱστορικές, λαογραφικὲς καὶ γλωσσολογικὲς, ποῦ τὸν βόηθησαν πολὺ στὴν τόσο ἐπιμελημένη κι' ἐπιστημονικὴ έκδοσί του. Θᾶταν πολὺ ἐνδιαφέρον νὰ γίνῃ μιὰ πλατεῖα μελέτη γιὰ τὸ ἔργο αὐτὸ τοῦ Θωμαζαῖου, γιὰ τίς πηγές του, γιὰ τίς τόσες σημειώσεις καὶ παρατηρήσεις του, γιὰ τίς πληροφορίες ποῦ τοῦ ἔστειλαν οἱ γνωστοί του Ἕλληνας. Μιὰ τέτοια ἔρευνα ὅμως θὰ περνοῦσε τὰ ὅρια τοῦ σημερινοῦ ἄρθρου.

(19) Βλέπε Ρασσο 79 τῆς Βιβλιοθήκης τῆς Φλωρεντίας. Τὸ γράμμα εἶναι γραμμένο σὲ δύο σελίδες.

ΑΙ ΝΕΩΤΕΡΑΙ ΠΕΡΙ ΤΟΥ ΦΥΣΙΚΟΥ ΧΡΟΝΟΥ ΘΕΩΡΙΑΙ

τοῦ καθηγητοῦ ἐν τῷ Ἐθνικῷ Μετσοβίῳ Πολυτεχνεῖῳ κ. ΘΕΟΔΩΡΟΥ ΒΑΡΟΥΝΗ

Ἡ ἔννοια τοῦ χρόνου, εἰ καὶ ἀπλῆ καθ' ἑαυτὴν, ἐν τούτοις δὲν εἶναι δυνατόν νὰ ὀρισθῇ ἀπ' εὐθείας, ἀλλὰ δι' ἐτέρων ἀπλουστέρων ἐννοιῶν· γεννᾶται δ' ἐν ἡμῖν καὶ καθίσταται ἀντιληπτὴ διὰ τῆς διαδοχῆς τῶν γεγονότων καὶ εἶναι πρωταρχικὴ. Κατὰ ταῦτα πᾶσα πράξις, συμβαίνουσα ἐν τῷ παρόντι ἀποτελεῖ τὸ νῦν, ὅπερ διακρίνεται τοῦ πρότερον καὶ τοῦ ὕστερον.

Οὕτω διαστέλλονται ὁ παρελθόν, ὁ παρών καὶ ὁ μέλλον χρόνος· ἡ διάκρισις ὅμως αὕτη εἶναι σχετικὴ, καθ' ὅσον τὸ νῦν παρόν, πρὸ ὀλίγου ἦτο μέλλον καὶ μετ' ὀλίγον γίνεται παρελθόν, ἢ δὲ ἐκτίμησις τῶν σχέσεων τούτων γίνεται ἐν ἐκάστῳ ἀτόμῳ κατὰ λόγον τῆς ὑποκειμενικῆς αὐτοῦ ἀντιλήψεως, ἄρα ὑπόκειται εἰς πλάνην. Διὰ τοῦτο παλαιότερον οἱ φιλόσοφοι ἠσχολήθησαν ἐπὶ τοῦ ζητήματος τῆς ἀντικειμενικῆς πραγματικότητος τοῦ χρόνου, ἀνεξαρτήτως τῆς ἀτομικῆς ἐκάστου ἀντιλήψεως. Κατὰ τὸν Ἀριστοτέλην «Ὁ χρόνος ἀριθμὸς ἐστὶ κινήσεως κατὰ τὸ πρότερον καὶ τὸ ὕστερον· ἀριθμὸς, οὐχ ᾧ ἀριθμοῦμεν, ἀλλ' ἀριθμούμενος» καὶ «ὁ χρόνος πάθος τι κινήσεως» καὶ «ἀδύνατον χρόνον χωρὶς κινήσεως εἶναι». Ἐπειδὴ δὲ ἡ κίνησις γίνεται ἀντιληπτὴ ἀμέσως διὰ τῆς ὕλης, ἐνῶ ἐξ ἄλλου ἡ ὑπαρξις ταύτης γεννᾷ τὴν ἔννοιαν τοῦ χώρου, ὡς ἐκ τούτου χωρὸς καὶ χρόνος συνδέονται ἀρρήκτως μετὰ τῆς ὕλης, εἰ καὶ ἡ ἔννοια τοῦ χώρου σχηματίζεται καὶ ὅταν ἔτι αὕτη εὑρηται ἐν ἡρεμίᾳ.

Κατὰ ταῦτα ὡς χρόνος θεωρεῖται ἡ διάρκεια φαινομένου, πράξεως ἢ καταστάσεως τινος, δυναμένη νὰ συγκριθῇ πρὸς ἕτερον, ἣτις ἐπιτελεῖται κατὰ κανονικὰς περιόδους. Ἐπειδὴ δ' οὕτω προκύπτει ὅτι οὗτος εἶναι ποσότης, ὡς τοιαύτη δύναται νὰ μετρηθῇ διὰ τινος μονάδος χρονικῆς, ἀρμοδίως καὶ καταλλήλως ἐκλεγομένης, τὴν μονάδα δὲ ταύτην παρέχουσιν ἡμῖν συνήθως αἱ περιοδικαὶ κινήσεις τῶν οὐρανίων σωμάτων, ἐπὶ τῇ βάσει τῶν ὁποίων διὰ τῆς ἐφαρμογῆς πλέον τῆς ἐκλεγείσης μονάδος ρυθμίζονται εἴτα τὰ διάφορα ὄργανα, τὰ πρὸς τὸν σκοπὸν τοῦτον ἐπινοηθέντα, καὶ ἰδίως τὰ ὥρολόγια.

Οὕτως εἶχον τὰ πράγματα, ὅποτε αἱ θεωρίαι τῆς σχετικότητος ἀνέτρεψαν ἀπάσας τὰς γηραιὰς ἡμῶν περὶ χώρου καὶ χρόνου παραστάσεις, διακηρύξασαι ὅτι αἱ ἰδιότητες οὐ μόνον τοῦ χώρου, ἀλλὰ καὶ αὐτοῦ τοῦ χρόνου μεταβάλλονται ἀναλόγως τῆς καταστάσεως τῆς κινήσεως· συμμαχήσασαι δὲ μετὰ τῶν μὴ Εὐκλείδειων γεωμετριῶν, ἦτοι μετὰ τῶν γεωμετριῶν τοῦ Ρίμαν δι' ὧν ἀπεδείχθη ὅτι εἶναι δυνατόν νὰ φαντασθῶμεν καὶ ἕτερας μορφὰς χώρου καμπύλας μετὰ τεσσάρων ἢ μετὰ Ν διαστάσεων,

ἐχούσας ἄλλας ιδιότητες καὶ μὴ συνεπαγομένης ἀντιφάσεις, μᾶς ὠδήγησαν εἰς τὸ νὰ σχηματίσωμεν ἀντίληψιν τόσον περὶ καμπύλου χώρου, ὅσον καὶ περὶ, ἂν εἴπωμεν καὶ τοῦτο, καμπύλου χρόνου!

Καὶ ὅμως διὰ τὴν σύγχρονον φυσικὴν οὐδὲν εἶναι ἱερόν. Οἱ θεωρητικοὶ τῆς ἐποχῆς μας τολμῶσι τὸ πᾶν. Ἀνατρέπουσι τὰς ἐδραιωτέρας τῶν ἰδεῶν, τὰς γενικῶς παραδεδεγμένας καὶ καταστρέφουσι τὰ γηραῖα ἡμῶν εἰδῶλα, ἵνα ἀνεγείρωσι νέα, χωρὶς νὰ σκεφθῶσιν ὅτι, οὕτω πράττοντες, ἐμπλέκονται εἰς ἀντινομίας, αἵτινες μᾶς καταταυραννοῦσιν. Ἀλλὰ καὶ ἡ ἄνευ δισταγμῶν προσπάθεια αὐτῶν ὅπως συγκαλύψωσι τὰς ἐκεῖθεν προκυπούσας ἀντινομίας, δι' ἐπινοήσεως νέων περαδύξων θεωριῶν, ἔτι ὀλιγώτερον καταληπτῶν, εἶναι ἀνεπιτυχής.

Οὕτω κατὰ τὰ τελευταῖα ἔτη αἱ πτωχαὶ ἡμῶν περὶ χρόνου καὶ χώρου παραστάσεις ὑπέστησαν ἀγρίας ἐφόδους ἐκ μέρους φυσικῶν τινων ἀναμορφωτῶν, οἵτινες οὐδενὸς ἐφείσθησαν κατὰ τὴν διερεύνησιν τῶν τοιαύτης φύσεως θεμάτων. Τὸ μεγαλύτερον ὅμως κακὸν διὰ τὸν χρόνον προέκυψεν ἐξ ἄλλου τινὸς κλάδου τῆς συγχρόνου ἐπαναστατικῆς φυσικῆς, ἐκ τῆς μηχανικῆς τῶν ἀτόμων ἐνεργείας, ἥτις καλεῖται καὶ κβαντικὴ μηχανικὴ (ἐκ τοῦ quantum = ποσότης) καὶ τοῦτο διότι συμπεράσματά τινα τῶν κβαντικῶν θεωριῶν ἄγουσι πρᾶγματι εἰς τὸ νὰ γίνῃ ἀποδεκτὸν ὅτι ὁ χρόνος θὰ ἠδύνατο ὅτε μὲν νὰ ὑπάρχη, ὅτε δὲ νὰ μὴ ὑπάρχη! Ἐν ἄλλαις λέξεσιν οἱ περὶ ὧν πρόκειται μύσται τῆς μαθηματικῆς φυσικῆς θέλουσι νὰ ὑπαχθῆ καὶ ὁ χρόνος εἰς τὴν ἀσυνέχειαν, ὅπως ἡ ὕλη καὶ αἱ ἀκτινοβολαίαι.

Ἄλλ' ἄς ἴδωμεν πῶς.

Ὁ Πλάνκε μελετῶν τὴν ὑπὸ τοῦ μέλανος σώματος ἐκπεμπομένην ἀκτινοβολίαν εὔρε τὴν λεπτομερῆ φασματοσκοπικὴν αὐτῆς σύνθεσιν θεωρητικῶς. Ἡ θεωρητικὴ δ' αὕτη ἐργασία τοῦ Πλάνκε, τῆς ὁποίας τὰ ἐξαγόμενα συμφωνοῦσι πρὸς τὰς παρατηρήσεις, εἶναι κατὰ τοῦτο κυρίως σημαντικὴ, καθότι ἀπετέλεσε τὴν ἀφετηρίαν τῆς θεωρίας τῶν στοιχειωδῶν ποσῶν, ἥτοι τῶν ἀτόμων ἐνεργείας ἢ κουάντων, κατὰ τὴν ὁποίαν ἡ ἀκτινοβολουμένη ἐνέργεια δὲν εἶναι ἐπ' ἀπειρον διαιρετὴ, ἀλλ' ἀποτελεῖται ἐκ πεπερασμένων ποσῶν, τῶν κουάντα, τῶν ὁποίων τὸ μέγεθος ἐξαρτᾶται μόνον ἐκ τῆς συχνότητος τῆς περιοδικῆς κινήσεως.

Οὕτως ἀπὸ τῆς ἀξιωματικῆς ταύτης ἀνακαλύψεως τοῦ Πλάνκε, ἡ ἀσυνέχεια ἐξεπὸρθησε τὴν φυσικὴν. Ἐνέργεια, ἠλεκτρισμός, φῶς, ὅλα εἶναι ἀσυνεχῆ χωρὶς νὰ συνυπολογίσωμεν μεταξὺ αὐτῶν καὶ τὴν ὕλην. Δὲν ὑπάρχουσι πλέον ἢ στοιχειώδη ποσὰ ἐνεργείας (κουάντα), φωτόατομα ἠλεκτριόντα, θετικὰ καὶ ἀρνητικὰ, πρωτιόντα καὶ οὐδέτερα, ἄτομα ὕλης, ἄτομα ἠλεκτρισμοῦ, ἄτομα ἐνεργείας, ἄτομα φωτός. Ἐπειδὴ δὲ ὁ χρόνος κατέχει μεταξὺ τῶν φυσικῶν μεγεθῶν ἐξέχουσαν καὶ θεμελιώδη θέσιν, ἐσκέφθησαν νὰ θεωρήσωσι καὶ τοῦτον ὡς τι ἀσυνεχές, δεχθέντες ὅτι ὑπάρχουσι καὶ ἄτομα ὕλης.

Οὕτως ἀναχωροῦντες ἐκ τῆς ἀντίληψεως ταύτης, συζητοῦσι σοβαρῶς τὴν σήμερον καὶ περὶ τῆς τιμῆς, ἥτοι τοῦ μεγέθους τοῦ ἀτόμου τοῦ χρόνου.

Ἄλλ' ἄς ἴδωμεν: Μήπως ἡ ἀτομικότης τοῦ χρόνου δὲν εἶναι φυσικῶς νοητὴ; διότι περὶ τούτου κυρίως πρόκειται.

Ἡ ἀσυνέχεια τῆς ὕλης ἀπαιτεῖ, ὡς γνωστόν, τὴν ἀπομόνωσιν τῶν στοιχειωδῶν σωματιῶν ἐν τῷ χώρῳ. Οὕτω τὰ ἄτομα τῶν στοιχείων εἶναι κεχωρισμένα ἀλλήλων διὰ τοῦ κενοῦ, τοῦθ' ὅπερ συμβαίνει καὶ διὰ τὰ πρωτιόντα καὶ διὰ τὰ ἠλεκτριόντα. Κενὸν δὲ σημαίνει ἀπουσίαν ὕλης (πλὴν τοῦ προβληματικοῦ αἰθέρος). Ἐὰν τὸ κενὸν δὲν ἐχώριζε τὰ ἄτομα καὶ τὰ ἠλεκτριόντα ἢ πρωτιόντα, δὲν θὰ ἠδυνάμεθα νὰ διαπιστώσωμεν τὰς ἀτομικὰς αὐτῶν ὀντότητας, οὐδ' ἔτι πλέον νὰ ὀμιλῶμεν περὶ τῆς ἀσυνεχείας τῆς ὕλης.

Εἶναι λοιπὸν καὶ τὰ ἄτομα τοῦ χρόνου κεχωρισμένα ἀλλήλων ὑπὸ τοῦ κενοῦ ἐντὸς τοῦ χρόνου, δι' ἐνδιαμέσων διαστημάτων, ἐστερημένων τοῦ χαρακτῆρος τοῦ χρόνου; Ἐὰν πρᾶγματι οὕτως εἶχεν ἡ ὑπόθεσις, τότε ὁ χρόνος θὰ ἔπρεπε νὰ ῥέη κατὰ διαλείψεις: θὰ ἔρρεε καὶ θὰ ἔσταμάτα. Κατὰ συνέπειαν μεταξὺ δύο ἀτομικῶν στιγμῶν, καθ' ἃς ὁ χρόνος θὰ ἔρρεε, θὰ ὑπῆρχε μία στιγμή, κατὰ τὴν ὁποίαν οὗτος δὲν θὰ ὑφίστατο. Κατὰ τὴν στιγμήν δὲ ταύτην ὁ ἐν τῷ χρόνῳ κόσμος θὰ ὑπῆρχεν ἐκτὸς τοῦ χρόνου καὶ θὰ ὑφίστατο ὅτε μὲν ὑπαρξίς, ὅτε δὲ ἀνυπαρξία τοῦ κόσμου ἐντὸς τοῦ χρόνου. Ἀλλὰ καὶ ἂν δεχθῶμεν ὅτι τὰ ἄτομα τοῦ χρόνου συνάπτονται καὶ δὲν χωρίζονται ἀπ' ἀλλήλων ὑπὸ τοῦ κενοῦ χρόνου, ὁπότε δὲν θὰ ἦσαν ἄτμητα, πάλιν ὁ χρόνος δὲν θὰ ἔρρεε κατὰ τὰς περιόδους τῆς διαρκείας, αἵτινες εἶναι μικρότεροι ἐνὸς προσκαίρου ἀτόμου, ἀλλὰ θὰ μετεβάλλετο δι' ἀτομικῶν ἀλμάτων, παραβλητῶν πρὸς τὰ ἐπιτελούμενα ἄλλατα ὑπὸ βελόνης ὥρολογίου ἐπὶ τῆς πλακῆς αὐτοῦ. Ἀλλὰ τὸ χαρακτηριστικὸν τῆς φύσεως τοῦ χρόνου εἶναι ἡ ῥοή του. Ἐφ' ὅσον δ' οὗτος δὲν ῥέει, αὐτὸ σημαίνει ὅτι σταματᾷ, ὁπότε κατ' ἀνάγκην δὲν ὑφίσταται ὡς τοιοῦτος. Ἐὰν δὲ θελήσωμεν νὰ δεχθῶμεν ὅτι ὁ κόσμος ὑφίσταται ἐν τῷ ἐσωτερικῷ τῶν προσκαίρων ἀτόμων ἐνεργείας ἐκτὸς τοῦ χρόνου, πάλιν θὰ ἀχθῶμεν εἰς διατύπωσιν συμπεράσματος ἀκατανοήτου, ὡς εἶναι τὸ ἐπόμενον: «Κόσμος χωρὶς χρόνον».

Οὐχ' ἤττον ἡ ἰδέα αὕτη δὲν παρημπόδισε φυσικοὺς τινὰς ἐκ τῶν ἐπιζητούντων νὰ καθορίσωσι τὴν ἀρχὴν τοῦ κόσμου ἀπὸ τοῦ νὰ μελετήσωσι τὴν θέσιν τοῦ προκειμένου ζητήματος καὶ ἀπὸ τῆς ὕψεως ταύτης. Οὕτως ὁ διάσημος Βέλγος φυσικὸς Λεμαίτρ, ὁ ἐπινοήσας τὴν θεωρίαν τῆς διαστολῆς τοῦ σύμπαντος ἐκήρυξεν ὅτι θεωρεῖ τὴν ἀρχὴν τοῦ κόσμου ὡς πᾶν διάφορον τῆς συγχρόνου φυσικῆς τάξεως. Ταῦτα δὲ λέγει στηριζόμενος ἐπὶ τῶν θερμοδυναμικῶν ἀρχῶν τῶν προκυπτουσῶν ἐκ τῆς θεωρίας τῶν ἀτόμων ἐνεργείας: «ἡ ὀλικὴ ἐνέργεια ἥτις παραμένει σταθερά, κατανέμεται εἰς διακεκριμένας ποσότητας (quanta), ὧν ὁ ἀριθμὸς αὐξάνει πάντοτε. Ἐφ' ὅσον ὅμως βαθμῶδον ὑποχωροῦμεν πρὸς παλαιότερας ἐποχὰς συναντῶμεν ἄτομα ἐνεργείας εἰς ἀριθμὸν ἐπὶ μᾶλλον καὶ μᾶλλον μικρὸν καὶ τέλος εὐρίσκομεν ὅτι ἡ ἐνέργεια εἶναι συμπυκνωμένη ἐντὸς μικροῦ ἀριθμοῦ ἀτόμων ἐνεργείας ἢ καὶ ἐντὸς ἐνὸς καὶ μόνου». Ὡς ἐκ τούτου, συνεχίζει ὁ Λεμαίτρ, εἰς τοὺς ἀτομικοὺς τρόπους τῶν μεταβολῶν αἱ ἔννοιαι τοῦ

χώρου και τοῦ χρόνου δὲν εἶναι ἢ στατικαὶ ἔννοιαι, αἵτινες ἀτονοῦσι, ὅταν πρόκειται νὰ τὰς χρησιμοποιήσωμεν ἐπὶ φαινομένων κεχωρισμένως.

« Ἐὰν ὁ κόσμος ἤρξατο γινόμενος ἐκ μιᾶς καὶ ἀπλῆς μονάδος ἐνεργείας, αἱ ἔννοιαι τοῦ χώρου καὶ τοῦ χρόνου, λέγει ὁ Λεμαίτρ, θὰ ἔπρεπε νὰ χάσωσι πᾶσαν σημασίαν κατὰ τὴν ἑναρξιν· θὰ ἀποκτήσωσι δὲ τοιαύτην, ὅταν τὸ ἀρχικὸν ἄτομον ἐνεργείας διαιρεθῇ εἰς πλείονα ἐπαρκῆ ».

Ὅθεν εἶναι προφανὲς ὅτι, ἐὰν ἡ ὑπόθεσις αὕτη εἶναι ὀρθή, ἡ ἀρχὴ τοῦ κόσμου δέον νὰ τεθῇ ὀλίγον τι πρὸ τῆς ἐνάρξεως τοῦ χώρου καὶ τοῦ χρόνου. Οὕτως ὁ μὲν κόσμος θὰ εἶχεν ἀρχίσει πρὸ τοῦ χρόνου ἢ ὀλίγον τι πρὸ τούτου, ὁ δὲ χρόνος δὲν θὰ ὑφίστατο κατὰ τὴν ἑναρξιν τῆς δημιουργίας τοῦ κόσμου. Ἐὰν ἄλλαις λέξεσι καὶ ὁ χρόνος ἐδημιουργήθη. Δυστυχῶς αἱ ἔννοιαι τῶν λέξεων πρότερον, ὕστερον, τώρα κ. τ. τ. ἀπαιτοῦσιν, ὡς καὶ ἐν ἀρχῇ εἶπομεν, τὴν ἰδέαν τοῦ χρόνου, οὕτως ὥστε νὰ μὴ δύναται τις νὰ δεχθῇ εὐκόλως τὰς ἀνωτέρω ἐκτεθείσας ἀντιλήψεις, ἐκτὸς ἐὰν ὁ χρόνος τῆς ἐποχῆς ἐκείνης ἦν διάφορος τοῦ χρόνου τοῦ Λεμαίτρ.

Τὸ ζήτημα τῆς δημιουργίας τοῦ χρόνου ἀπησχόλησε σοβαρῶς καὶ τοὺς Πατέρας τῆς Χριστιανικῆς Ἐκκλησίας καὶ εἰδικῶς τὸν Ἅγιον Αὐγουστῖνον, ὅστις ἀντεπεξῆλθε νικηφόρως κατὰ τῶν μεταγενεστέρων περιπατητικῶν, τῶν καλουμένων καὶ ἀριστοτελικῶν, καὶ τῶν νεοπλατωνικῶν, οἵτινες ἐπρέσβευον ὅτι ὁ χρόνος δὲν ἔχει ἀρχὴν καὶ οἵτινες συνῆγον, κατὰ τὴν ἀντίληψίν των, ἐκ τοῦ χριστιανικοῦ δόγματος, καὶ δὴ πρὸς καταπολέμησιν τούτου, ὅτι ὁ κόσμος ἐπλάσθη ἐντὸς τοῦ χρόνου. Τότε ὁ Ἅγιος Αὐγουστῖνος ἠναγκάσθη νὰ ἀποκρούσῃ τὰς παρατηρήσεις ταύτας, ἰσχυρισθεὶς ὅτι πρὸ τῆς δημιουργίας τοῦ κόσμου δὲν ὑπῆρχε χρόνος καὶ τοῦτο διότι οὗτος δὲν δύναται νὰ ὑπάρξῃ ἄνευ μεταβολῆς τινος, ἥτις γίνεται διὰ τῆς κινήσεως, ἐνῶ ἐν τῇ αἰωνιότητι οὐδεμία μεταβολὴ ὑφίσταται. Ὅθεν ὁ Θεός, οὗ ἡ αἰωνιότης εἶναι ἀπηλλαγμένη πάσης κινήσεως, εἶναι ἐκεῖνος ὅστις δημιουργεῖ καὶ ὀρίζει τὸν χρόνον. Ὅταν δὲ ὁ κόσμος ἐπλάσθη, δὲν ἦτο δυνατόν νὰ ὑπάρχῃ παρελθὼν χρόνος, διότι οὐδὲν πλάσμα ὑπῆρχε τότε οὗ ἢ μεταβολή, ἀναγκαῖον ἀποτέλεσμα τῆς κινήσεώς του, θὰ παρῆγε τὸν χρόνον.

Οὕτω κατὰ τὸν Ἅγιον Αὐγουστῖνον, ὁ μὲν χρόνος δὲν ὑπῆρξε πρὸ τῆς δημιουργίας τοῦ κόσμου, ἀλλ' ἐδημιουργήθη ἀπὸ κοινοῦ μετ' αὐτοῦ, ὁ δὲ κόσμος δὲν ὑπῆρξεν ἄνευ χρόνου καὶ ἐκτὸς αὐτοῦ. Αὕτη εἶναι μία ἀποφῆς πάνυ λογικὴ καὶ εἰς τὸν κοινὸν ἔτι νοῦν. Ἐνῶ τὸναντίον, συμφώνως πρὸς τὴν θεωρίαν τοῦ Λεμαίτρ, ὁ κόσμος ὑπῆρξεν ἤδη πρὸ τῆς ἐνάρξεως τόσο τοῦ χρόνου ὅσον καὶ τοῦ χώρου, συνέπεια δὲ τῆς ἰδέας ταύτης εἶναι ὅτι ὁ κόσμος ὑπῆρξέ ποτε ἐκτὸς χρόνου καὶ χώρου, τοῦθ' ὅπερ τυγχάνει ὀλιγώτερον νοητόν.

Παρ' ὅλα ὅμως ταῦτα ὁ ἐρευνητὴς ὅστις φύσει ζητεῖ καὶ θὰ ζητῇ πάντοτε νὰ ἐννοήσῃ πλείονα ἐκ τῶν τοῦ κόσμου μυστηρίων, καὶ δὴ τὰ ἐγγύτερον πρὸς τὴν ἀλήθειαν κείμενα, δὲν αἰσθάνεται μεγάλην ἱκανοποίησιν.

Ὁ ἄνθρωπος τείνων ἐκ φύσεως εἰς τὴν ἀναζήτησιν τοῦ αἰτίου τῶν φαινομένων λησμονεῖ πάντοτε ὅτι εἰς τὴν πεπερασμένην διάνοιάν του τὴν χειρίζουσιν ἐπὶ τῶν

ιδεῶν, ἃς σχηματίζει ὁ ἐγκέφαλός του ἐκ τῶν προσλαμβανομένων παραστάσεων ὑπὸ τῶν περιορισμένης ἐνεργείας αἰσθητηρίων του, δύο μόνον κατηγορήματα τοῦ κόσμου εἶναι προσιτά: ἡ ἔκτασις ἢ ἄλλως ὁ ὑλικὸς κόσμος καὶ ἡ νόησις ἢ ὁ πνευματικὸς κόσμος, καὶ ὅτι τὰ πράγματα καὶ αἱ σχέσεις αὐτῶν δὲν ὑφίστανται, ὡς ὑπέδειξεν ὁ Κάντ, εἰ μὴ μόνον ἐν ἀναπαραστάσει, τῆς οὐσίας αὐτῶν τυγχανούσης ἀκαταλήπτου καὶ ἀπροσίτου. Ὅθεν ἐὰν οἱ ἐρευνητῆς τὰ τῆς φύσεως μυστήρια εἶχον ὑπ' ὄψιν των τὰ ὑπὸ τοῦ Κάντ σχετικῶς λεχθέντα, θὰ ἐπέιθοντο ὅτι ἡ ἐνδόμυχος τάσις καὶ ἐπιθυμία τοῦ ἐρευνητοῦ πρὸς ἀνεύρεσιν τῆς ἀπολύτου ἀληθείας θὰ μείνῃ ἔσασι ἀνικανοποίητος. Αὐτὸ βεβαίως δὲν σημαίνει καὶ ὅτι πρέπει νὰ παύσῃ πᾶσα ἔρευνα.

Η ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΗ ΚΙΝΗΣΙΣ ΚΑΤΑ ΤΟ ΕΤΟΣ 1939

τοῦ διευθυντοῦ τοῦ Ἀρχαιολογικοῦ Μουσείου Ἀθηνῶν

κ. ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΥ ΦΙΛΑΔΕΛΦΕΩΣ

Αἱ ἀρχαιολογικαὶ ἐργασίαι κατὰ τὸ λήξαν ἔτος ἐν Ἑλλάδι δὲν ὑστέρησαν τῶν προηγουμένων ἐτῶν, παρὰ τὰς ἀντιξοῦς καὶ δυσμενεῖς συνθήκας, καὶ ἰδίως ἀπὸ τῆς ἐνάρξεως τοῦ παρόντος εὐρωπαϊκοῦ πολέμου. Ἀπασαὶ σχεδὸν αἱ ξένοι ἐν Ἀθήναις Σχολαὶ εἰργάσθησαν εἰς τοὺς ἀρχαιολογικοὺς τῶν χώρους, ὡς ἡ Γαλλικὴ εἰς τοὺς Δελφούς, ἡ Ἀγγλικὴ εἰς τὰς Μυκήνας, ἡ Ἀμερικανικὴ εἰς τὴν Ἀγορὰν Ἀθηνῶν καὶ εἰς τὴν Πύλον τῆς Μεσσηνίας καὶ ἡ Γερμανικὴ εἰς τὸν Κεραμεικὸν τῶν Ἀθηνῶν καὶ εἰς τὴν Ὀλυμπίαν.

Ἡ Ἰταλικὴ Σχολή, ἕνεκα τῆς μεταβολῆς τῆς διευθύνσεώς της, δὲν ἠδυνήθη ἐφέτος νὰ συνεχίσῃ τὰς ἀνασκαφὰς τῆς Σχολῆς ἐν τῇ Ἡφαιστειαῖ τῆς Λήμνου, ἀς ἐπὶ ἔτος τοσοῦτον ἐπιτυχῶς διεξήγαγεν ὁ τέως διευθυντῆς τῆς Ἰταλικῆς Σχολῆς κ. Δέλλα Σέτα.

Ἡ Ἑλληνικὴ Ἀρχαιολογικὴ Ἐταιρεία, μετὰ τὴν μεγαλοπρεπῆ τέλει τῆς Ἐκατονταετηρίδος ἀπὸ τῆς ἰδρύσεώς της, ἐσυνέχισε τὰς ἐργασίας της εἰς τὰ διάφορα ἀρχαῖα ἐδάφη, ὡς ἐν Ἀττικῇ, παρὰ τὴν Βάρην, ἐν Κρήτῃ, ἐν Ἀχαΐᾳ ὑπὸ τὴν διεύθυνσιν τοῦ κ. Ν. Κυπαρίση, ἐν Μακεδονίᾳ ὅπου ὁ καθηγητῆς κ. Κεραμόπουλος ἀπὸ πολλῶν ἐτῶν διευθύνει μετὰ πολλῆς ἐπιτυχίας ἀνασκαφὰς ἀρχαίων μακεδονικῶν πόλεων. Ἡ διεύθυνσις τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ὑπηρεσίας ἠσχολήθη ἰδίως διὰ τοῦ Τμήματος τῆς Ἀναστυλώσεως εἰς τὴν ἀνόρθωσιν καὶ ἐπισκευὴν πολλῶν ἀρχαίων μνημείων ἀπανταχοῦ τῆς Ἑλλάδος, ἰδίως δ' ἐν Ἀθήναις, ἐν Χίῳ, ἐν Μυστρᾷ, ἐν Ὀσίῳ Λουκᾷ τῆς Φωκίδος καὶ ἀλλαχοῦ.

Ἡ σπουδαιότερα ἐργασία ὑπὲρ πάσας τὰς ἄλλας ὑπῆρξεν ἡ ἀναστυλῶσις τοῦ Ναοῦ τῆς Ἀπτέρου Νίκης ἐπὶ τῆς Ἀκροπόλεως, τὴν ὁποίαν παρακολουθεῖ ὀλόκληρος ὁ πεπολιτισμένος κόσμος, διότι ἡ κατεδάφισις του ἐστέρει ἐπὶ πολλὰ ἤδη ἔτη τὸν Ἱερὸν Βράχον ἐνὸς ἀληθινοῦ ἀδάμαντος. Πράγματι ἡ Ἀκρόπολις τῶν Ἀθηνῶν, χωρὶς τὸ μαρμάρινον αὐτὸ κομψοτέχνημα τῆς ἀττικῆς ἀριστοτεχνίας, ἐφαίνετο ὡς νὰ ἦτο μονόφθαλμος...

Ἄλλ' ἡ ἀνέλπιστος ἀνεύρεσις ἀνεκτιμήτων χρυσῶν ἀρχαίων ἀντικειμένων εἰς τοὺς Δελφούς παρήγαγε βαθυτάτην συγκίνησιν εἰς ὀλόκληρον τὸν φιλότεχνον κόσμον τῶν δύο ἡμισφαιρίων. Παρὰ τοὺς πρόποδας τοῦ Θησαυροῦ τῶν Ἀθηνῶν ἐπ' αὐτῆς τῆς Ἱερᾶς ὁδοῦ, ἦτις ἄγει εἰς τὸν ναὸν τοῦ Ἀπόλλωνος, ἀνευρέθησαν ὅλως τυχαίως ἐντὸς βάρθρου πλεῖστα κοσμήματα καὶ τεμάχια χρυσελεφαντίνων ἀγαλμάτων, ὡς καὶ πολλὰ ἄλλα ἐξ ἐλέφαντος καὶ χαλκοῦ εἰδώλια, ἅτινα ἀνήκουσιν εἰς τὸν αἰῶνα τοῦ Περικλέους. Εἶνε δὲ ἡ πρώτη φορά, καθ' ἣν ἀνευρίσκονται ἀποτμήματα ἀπὸ χρυσελεφάν-

τινα ἀγάλματα καὶ ἐξ αὐτῶν δυνάμεθα ἤδη νὰ μάθωμεν ἀκριβῶς τὴν τεχνικὴν τῶν κατασκευῶν.

Ἦσαν δὲ ταῦτα, ὡς γνωστόν, πολυάριθμα ἐν τῇ ἀρχαιότητι, πολλὰ δὲ τούτων καὶ κολοσσιαῖα κατὰ τὸ μέγεθος. Ἀπαράμιλλος δὲ εἰς τὴν κατεργασίαν τούτων ἀγαλμάτων ἦτο ὁ μέγιστος τῶν γλυπτῶν τῆς ἀρχαιότητος, ὁ Φειδίας. Ἄλλ' οἱ Γάλλοι ἔκαμαν καὶ ἄλλας σπουδαίας ἐργασίας εἰς τοὺς Δελφούς, οἵτινες ἐντὸς ὀλίγων ἐτῶν θὰ παρουσιάζωσιν ὅλως ἄλλοίαν καὶ μεγαλοπρεπεστέραν ὄψιν, διότι ἀνεστύλωσαν πολλοὺς κίονας εἰς τὴν Θόλον καὶ τοὺς ναοὺς τῆς Προναίας Ἀθηνᾶς, τῆς νῦν καλουμένης «Μαρμαριᾶς», κάτωθεν τοῦ Ἱεροῦ τοῦ Ἀπόλλωνος καὶ εἰς τὴν κοιλάδα τοῦ ποταμοῦ Πλείστου. Ἐπίσης θὰ ἀναστυλώσῃ καὶ τινες κίονας τοῦ μεγάλου Ναοῦ τοῦ Ἀπόλλωνος, ὅστις πρώτην φορὰν θὰ ἐπιδεικνύη καὶ μακρόθεν τὸ μεγαλεῖόν του!

Αἱ ἀνασκαφαὶ τῆς Ἀγορᾶς Ἀθηνῶν ἐπίσης ἐπεφύλασσαν μίαν ἐκπληξίαν τὴν ἀνεύρεσιν δηλαδὴ παρὰ τοὺς πρόποδας τοῦ Ἀρείου Πάγου ἐνὸς θολωτοῦ μυκηναϊκοῦ τάφου, ἀναγομένου εἰς τοὺς χρόνους τοῦ Θησέως καὶ τῶν διαδόχων του ἐν τῇ βασιλευμένῃ Ἀττικῇ κατὰ τοὺς χρόνους ἐκείνους.

Ἄλλὰ καὶ τὰ εὐρήματα τῆς Γερμανικῆς Σχολῆς ἐν Ὀλυμπίᾳ εἶνε ἄξια θαυμασμοῦ. Εὐρέθησαν πολλὰ γλυπτὰ πασῶν τῶν ἐποχῶν, ὁ δὲ ἀνευρεθεὶς μαρμάρινος ἵππος εἶναι ἐν ἀριστοτέχνῃμα!

Ὁ Μυστρᾶς, ἡ βυζαντινὴ αὐτὴ πόλις παρὰ τὴν Σπάρτην καὶ εἰς τοὺς πρόποδας τοῦ Ταυγέτου, εἶναι ἀγνώριστος ἀπὸ τὰς γενομένας ἐργασίας ἀναστυλώσεως πολλῶν ναῶν καὶ ἄλλων μνημείων. Ὀλόκληρος δ' ὁ χώρος οὗτος ἠυπρεπίσθη.

Ἐξόχως ἐνδιαφέρουσαι ἐν τέλει ὑπῆρξαν καὶ αἱ ἀνασκαφαὶ ἐν Πύλῳ τῆς Μεσσηνίας ὑπὸ τοῦ ἀμερικανοῦ καθηγητοῦ κ. Μπλέγκεν, ὅστις ἀνεῦρε τὰ θεμέλια ἐνὸς ἀνακτόρου, πιθανῶς τοῦ Νέστορος, ἐντὸς δὲ ἐνὸς μυκηναϊκοῦ κτιρίου πλείστας πηλίνας πινακίδας με ἐγχάρακτα μινωικὰ γράμματα, ὅμοια πρὸς τὰ τῆς Κνωσοῦ καὶ τῶν Θηβῶν. Ἡ ἀνάγνωσις τῶν ἐπιγραφῶν τούτων θὰ μᾶς ἀποκαλύψῃ πλεῖστα γεγονότα τοῦ παναρχαιοτάτου πολιτισμοῦ τῆς Κρήτης, δυστυχῶς ὅμως ἡ κλεῖς τοῦ μυστηριώδους τούτου ἀλφαβήτου δὲν ἀνευρέθη ἀκόμη!

Τ' ΟΔΟΙΠΟΡΙΚΟ ΕΛΛΗΝΙΚΟ ΒΙΒΛΙΟ

τῆς συγγραφέως καὶ καλλιτέχνιδος κ. ΑΘΗΝΑΣ ΤΑΡΣΟΥΛΗ

Τ' οδοιπορικό ἑλληνικό βιβλίον, ὅχι ὡς ἀπλὸς ταξιδιωτικὸς ὁδηγός, ἀλλὰ σὰν ἔργο πλατύτερα δημιουργικὸ μὲ λογοτεχνικὰ ἀξιώσεις, ὅπου νὰ περιέχονται καὶ τὰ ζωντανὰ πνευματικὰ στοιχεῖα ἐκείνου ποῦ τῷ γραφῆ, ἀποδιδόμενα μὲ ἀνώτερην αἰσθητικὴν πνοήν, ὡς λίγα χρόνια πρὶν, ἦταν ἀκόμη σχεδὸν ἀγνωστο ἀναγνωστικὸ εἶδος στὴν Ἑλλάδα. Συναντοῦσε κανεὶς σποραδικὰ ταξιδιωτικὰ δημοσιεύματα σὲ παλαιὰ περιοδικὰ καὶ ἑφημερίδες μ' ἐπιστημονικὴ περισσότερο διάθεση γραμμένα, ποῦ χρησίμευαν πρὸς πολὺ ὡς ξερὰ ἱστορικὰ ἢ ἀρχαιολογικὰ δοκίμια. Τοὺς ἔλειπε ἢ πηγαία καὶ αὐθόρμητη ἐκείνη χροιά ποῦ ξεχωρίζει τ' ἀληθινὰ ἔργα τῆς τέχνης, ὅσο μικρὸ καὶ ἂν εἶναι τὸ περιεχόμενό τους.

Ἐπῆρχαν βέβαια καὶ ἄλλα θεωρούμενα λογοτεχνικά, ἀλλὰ ποῦ ἦταν βουτυγμένα σ' ἓνα τόνο μελίρρυτου λυρισμοῦ ποῦ θὰ μᾶς ἦταν ἀδύνατο καὶ μὲς ἀπὸ τὴν ἀφόρητη καθαρεύουσά τους, νὰ τ' ἀνεχθοῦμε σήμερα. Γι' αὐτὸ καὶ δὲν ἐκέντριζαν τὴ βαθύτερη συναισθητικὴ χορδή, γι' αὐτὸ καὶ δὲν συγκινοῦσαν παρὰ ἐπιφανειακά.

Ἔτσι τὸ ἐνδιαφέρον κυρίως γιὰ τὸν τόπον ποῦ μᾶς ἐγέννησε ἢ γι' ἄλλους τόπους ποῦ τυχὸν περιέγραφαν, ἔμενε ἄγονο, σχεδὸν νεκρό. Κάποιοι ἀκαθόριστοι εἰκόνες μποροῦσαν νὰ μᾶς ξύπναγαν ἀπὸ καιρὸ σὲ καιρὸ, αὐτὲς οἱ ρωμαντικὲς περιγραφὲς ποῦ ἦταν μαζὺ συνυφασμένες μὲ γεωγραφικὴ ἐγκυκλοπαιδεία, ἀλλὰ εἰκόνες ξέθωρες ποῦ ἔσβυναν ἄδοξα ὕστερ' ἀπὸ τὴν ἀνάγνωσι, χωρὶς ν' ἀφήσουν τίποτα τὰ ἀντανεκλαστικὰ βιώσιμο στὴ ψυχὴ καὶ στὴ σκέψη τοῦ ἀναγνώστη καὶ οὔτε νὰ τοῦ ξυπνήσουν τὴ νοσταλγικὴ ἀποδημητικὴ λαχτάρα καὶ νὰ τὸν ξεσηκώσουν γιὰ ὅποια νέα λυτρωτικὴ ἐξόρμησι ὥστε νὰ ἐξερευνήσῃ ἄλλους ὠραίους τόπους, τόσο μέσα στὴν ἴδια μας πατρίδα ὅσο καὶ πάρα ἔξω.

Αὐτὴ τὴν ἔλλειψιν ἔρχονται μὲ τὸν καιρὸ νὰ συμπληρώσουν μερικὰ ἀξιόλογα περιηγητικὰ βιβλία ἢ ἄρθρα, παλαιότερων συγγραφέων, ποῦ γράφονταν ταξιδιωτικὲς περιγραφές, γιὰ νὰ σχηματισθῇ ἓνας ἄλλος καινούργιος κύκλος ποῦ ἀκόμη δὲν ὀλοκληρώθηκε βέβαια, μὰ ποῦ φανερώνει καὶ ὅλας πῶς οἱ νεοἑλληνες συγγραφεῖς ἐστράφηκαν μὲ ζεστὴ καρδιά στὸ κάπως περιφρονημένο καὶ θεωρούμενο ἕως ἐλαφρὸ αὐτὸ εἶδος τοῦ γραπτοῦ λόγου ποῦ λέγεται περιηγητικὸ ἢ οδοιπορικὸ βιβλίον.

Δὲν εἶναι εὐκαταφρόνητος ὁ ἀριθμὸς τῶν ταξιδιωτικῶν βιβλίων ποῦ εἶδαν τὸ φῶς κατὰ τὰ τελευταῖα χρόνια, ἀλλὰ καὶ δὲν μποροῦμε νὰ βεβαιώσουμε πῶς εἶναι καὶ ἀπόλυτα ἱκανοποιητικός, ἂν σκεφθοῦμε πρὸς ὡς Ἑλληνες καὶ ὡς Ἑλληνίδες, ὅτι ἀπὸ μακρυνῶν αἰῶνες ἀκόμη ξένοι περιηγηταὶ ἔγραφον ὀλόκληρες στίβες βιβλία γιὰ τὴν Ἑλλάδα ὅλων τῶν καιρῶν. Οἱ περιγραφὲς τους δὲν σταματοῦσαν μόνο στὶς φυσικ-

κὰς ὁμορφίαις τοῦ τόπου μας, ὅπου φύση, τέχνη καὶ ἱστορία ἔχουν ἀδιαχώριστα ἀγκαλιάσει ἢ μὴ τὴν ἄλλη, ἀλλὰ τὶς διύλιζαν καὶ τὶς μετουσίωσαν μὲς ἀπὸ τοὺς ὀραματισμοὺς τῶν ἀρχαίων μεγαλείων, ἀλλὰ καὶ τῆς σύγχρονῆς τους ζωῆς, βλέποντας πῶς καὶ μὲς ἀπὸ τοὺς αἰῶνες τῆς σκλαβιάς συνεχίζονταν ἢ παράδοσι τοῦ ἠρωϊσμοῦ καὶ τῆς ζωντανείας τῆς φυλῆς μας.

Ὁ καθένας ἀπ' αὐτοὺς τοὺς ξένους — καὶ εἶναι πολὺ μακρὺς ὁ κατάλογός τους — εἶτε ὡς περαστικὸς ἀπ' τὴν Ἑλλάδα, εἶτε ὡς ἐρχόμενος σ' αὐτὴν ἀπὸ ἄκρατο φιλελληνικὸ ἢ ἀρχαιολατρικὸ πνεῦμα ὁδηγημένος, μαγνητίζονταν ἀπὸ τὶς ποικιλόμορφες ἐκφραστικότητές της καὶ ἐξηγοῦσε στὸν ἑαυτὸ του τὸ γιὰ τὸ αὐτὸ τὸν τόπον τοῦ Ρυθμοῦ καὶ τῆς Ἀρμονίας διάλεξαν γιὰ νὰ γεννηθοῦνε οἱ θεοί. Ὁ ἐνθουσιασμὸς τοὺς φτερόνει τὸ νοῦ καὶ τὴν ψυχὴ καὶ ξεχειλίζει σὲ δημιουργικὸν ὄργανο ποῦ ξεχύνεται σ' ἓνα πλῆθος ὑμνητικὰ, γύρω ἀπὸ τὴν Ἑλλάδα, βιβλία.

Βλέπομε ἀκόμη πῶς αὐτοὶ οἱ ξένοι συγγραφεῖς, ὁ καθ' ἓνα μὲ τὸ ὕφος τὸ δικό του, γίνονται καὶ λαογράφοι, μελετῶντας ἤθη καὶ ἔθιμα, τραγούδια, χοροὺς καὶ φορεσιές, γίνονται μαζὶ καὶ ζωγράφοι, περιγράφοντας μὲ τὸ σχέδιον, μὲ τὴ χαρακτηριστικὴ ἢ μὲ τὸ χρῶμα τοπία, ἀνθρώπους, ἐκκλησίες, σπίτια, κάστρα, φυτὰ, κογχύλια, ὄλα γεννήματα τῆς Ἑλλάδας, ζυμωμένα, ἀπὸ τὸ φῶς της, τὸν ἀέρα της, τὶς θάλασσές της. Ἡ ἑλληνολατρεία τους, τοὺς ὁδηγεῖ ἐδῶ ὅπως τὶς πεταλοῦδες γύρω ἀπὸ τὸ φῶς καὶ τοὺς γίνεται θρησκεία, φανατισμὸς, δημιουργικὸ παραλήρημα. Τοὺς εὐγνωμονοῦμε, γιὰ τὸ μὲς ἀπὸ τὰ βιβλία τους μαθαίνουμε πολλὰ ὠραῖα καὶ χρήσιμα, ποῦ θὰ τ' ἀγνοοῦσαμε, κυρίως κατὰ τὰ σκοτεινὰ χρόνια τῆς σκλαβιάς, ὅταν οἱ Ἕλληνες δὲν ἀσχολοῦνταν οὔτε μὲ γράμματα οὔτε μὲ τέχνες οὔτε μὲ μορφωτικὰ ἢ ψυχαγωγικὰ ταξίδια. Στάθηκαν μαζὶ ὁδηγητὲς φωτισμένοι καὶ ὑμνητὲς καὶ καλλιτέχνες, γιὰ νὰ παραδώσουν στὶς κατοπινὰς γενιὰς ὅτ' εἶδαν καὶ ὅτι γνώρισαν περαστικοὶ ἀπ' τὴν Ἑλλάδα. Ὅπως πολλὰ θ' ἀγνοοῦσαμε ἀπὸ τὸ μεγαλεῖο τῆς ἀρχαίας μας πατρίδας ἂν μᾶς ἔλειπαν ὁ Ἡρόδοτος, ὁ Στράβων, ὁ Πausanias, κυρίως ὁ τελευταῖος.

Οἱ καιροὶ καὶ τὰ χρόνια ἔλλαξαν τὴν ὄψιν τῆς ζωῆς καὶ τὴ νοστοροπία τῶν ἀνθρώπων. Δὲν ἔλλαξαν ὅμως καὶ τὴ νοσταλγικὴ ἀνάγκη τοῦ ἀνθρώπου πρὸς τὴ λυτρωτικὴ φυγὴ ἀπ' τὸ στενὸ κύκλον τῆς συνθησιμένης του ζωῆς, φυγὴ ἀπὸ τὸν καθημερινὸ βιωτικὸν τοῦ ἀγῶνα. Καὶ αὐτὴ ἡ φυγὴ, λύτρωσις ἀλλὰ μαζὶ καὶ ἐπιστροφὴ ξαναγεννημοῦ καὶ ἀποκάλυψις καινούργιων ἐσωτερικῶν μας κόσμων, μὲς ἀπὸ τὴν ἀντανεκλαστικὴν ἐνέργειαν ἐξωτερικῶν δονισμῶν καὶ ἀναπάσεων, ἀνοιξε στὴ μεγάλη νοσταλγία τῆς ἀνθρώπινης ψυχῆς τῶν ταξιδιῶν τοὺς δρόμους, πρὸς πολὺ ὡς αὐτοσυντηρητικὴ ἐσωτερικὴ ἀνάγκη, ὡς ὀρμέφυτος πόθος γιὰ μιὰ διαπλάτυνσι καὶ μιὰ προέκτασι τοῦ εἶναι μας, μὲς στῆς δημιουργίας τὰ θαυμάσια ποῦ τόσο ἄφθονα προσφέρονται στὸν ἄνθρωπον.

Μὲ τὸ ταξίδι πραγματοποιεῖται καὶ ὀλοκληρώνεται ὁ φυσιολογικὸς νόμος τῆς ἐσωτερικῆς ἀνανέωσης ποῦ ἐδρεύει μέσα μας κυρίαρχος. Ὁ παλιὸς ἄνθρωπος ντύνεται ἓνα ἄλλο νέον καὶ νοιώθει νὰ παίρῃ βάρτισμα δυνάμεως καὶ καθαρμοῦ.

"Όλες οι ναρκωμένες του αξίες κι' ἔμφυτες ικανότητές του, πού για ἓνα ἢ πολλούς λόγους ἔχασαν τὴ ζωτάνεια τους, ἀναπηδοῦνε, ἀνασταίνονται καὶ τὸν γεμίζουν αἰσιοδοξία καὶ πίστη στοὺς ἄλλους καὶ στὸν ἑαυτό του. Τί θὰ ἦταν ἡ ζωὴ χωρὶς αὐτὴ τὴν πίστη; Ἐνεση βαθειᾶς ψυχικῆς τόνωσης καὶ ζωογόνο κέντρισμα τοῦ γίνεται τὸ ταξίδι. Ὅλη ἡ φύση, οἱ στεριές καὶ τὰ πέλαγα τοῦ γίνονται τὸ μέγα του βασιλαιο πού τ' ὀργώνει με τὴν ὀρμὴ τοῦ ἀνέμου, πίνοντας φῶς, ὀρίζοντες, χρώματα ἀπὸ τὸ ἀχανές τοῦ ἀπείρου γιὰ νὰ χορτάση τὸ ἀχόρταγο ἀπειρο πού κλείνει στὴν ψυχὴ του. Κάθε ἀραξαβόλι του ἐτοιμάζει καὶ μι' ἄλλη γόνιμη κατάρκτηση πού τοῦ πλαταίνει καὶ τοῦ ὁμορφαίνει τὸ νόημα τῆς ζωῆς.

Κι' ὅσα ἄλλοτε τὰ ὄνειροῦνταν σὰν ἀσθενικὲς σκιές, τώρα τοῦ γίνονται ἀλήθειες ὀλοφάνερες, αὐθόπαρχτες, ὄλο νόημα ἴμεστές πού τίς γεύεται αὐτούσιες, τίς ζεῖ καὶ τίς ἀφομοιώνεται μέσ' τὸ ἴμεγάλο τους ὀρίμασμα, στὸ καρποφόρημά τους.

Ὁ κάθε ἄνθρωπος, ἀλλὰ περισσότερο ὁ καλλιτέχνης καὶ ὁ ἄνθρωπος τῆς πέννας, εἶναι ἀπὸ τὰ πιὸ ἀνήσυχα ἀποδημητικὰ πουλιὰ πού διψοῦν τὴν ἀνανέωσή τους μέσ' ἀπὸ τὰ ταξίδια. Εἶν' ἐκεῖνοι πού μέσ' ἀπὸ ζωγραφικὲς καὶ γραπτὲς εἰκόνες, βγαλμένες ἀπὸ μιὰ ἀνώτερη καὶ μετουσιωμένη πνευματικὴ κατάρκτηση συνυφασμένη με ὑψηλότερη φιλοσοφικὴ μαζὺ καὶ φυσιολατρικὴ διάθεση θὰ καθρεφτίσουν στὰ μάτια, στὴ σκέψη καὶ στὴ φαντασία τῶν ἄλλων, ὅτι εἶδαν κι' ὅτι ὀραματίστηκαν κι' ὅτι ἐσκέφθησαν μέσ' ἀπὸ τὰ ὀρατά, διοχετεύοντάς τους ὄλο τὸ πλούσιο περίσσεμά τους, μέσ' ἀπὸ ἔργα δημιουργικὰ. Οἱ ψυχικὲς τους ἀνησυχίες δὲν τοὺς ἀφήνουν νὰ μείνουν γιὰ πολὺ ἀσάλευτοι στὸ σκαμνὶ τῆς καθημερινῆς δουλειᾶς. Ἄλλὰ κι' ἂν μιὰ ἀνώτερη βία τοὺς τὸ ἐπιβάλλει, παραβάλλουν τὸν ἑαυτόν τους μ' ἓναν δεσμώτη πού ζεῖ με τὴ λαχτάρια τῆς προσμονῆς γιὰ τὴν ποθητὴ φυγὴ ἀπ' ὅπου γυρίζοντας θ' ἀποκομίσῃ πολὺτιμα ἀνταλλάγματα, μὰ πιὸ πολὺ τὴν ἴδια λύτρωσή του, μέσ' ἀπ' τὸ ἴδιο του τὸ ἔργο. Γιατὶ ἡ φύση ἄλλων τόπων εἶτε στὴν ἴδια του τὴν πατρίδα εἶτε καὶ πάρα ἔξω, οἱ ἄνθρωποι με τὴν ἰδιαίτερη ζωὴ τους, με τίς νοσταλγίες καὶ τοὺς πόθους τους, με τίς πνευματικὲς χαρὲς καὶ τίς ἀγωνίες τους, θὰ μιλήσουν ἄμεσα τόσον στὴν ψυχὴ του, ὅσο καὶ στὸν ἔρευνητικὸ του στοχασμό, ἀπλὰ ἡ πολυσύνθετα, μὰ πάντα με τὴν πανανθρώπινη γλωσσο, πού προσπαθεῖ νὰ χαράξῃ ὄλο κι' ἓνα νέο δρόμο πρὸς τὸ φῶς.

* * *

Κι' ἔρχομαι τώρα στὸν τόπο μας τὸν ἴδιο πού ὅσο βαθειὰ τόσο καὶ πι' ὁμορφὴ εἶναι ἡ κληρονομία του. Πόσα δὲ θᾶχουμε — φθάνει νὰ τὸ θελήσουμε! — πάντα καινούργια ν' ἀναστήσουμε κάτω ἀπ' τὸν ὀλογάλανο οὐρανὸ μας, κι' ἀπάνω ἀπ' τὰ παλιὰ θεμελιωμένα, παλιὰ ἀλλὰ κι' ἀγέραστα κι' αἰώνια καὶ παγκόσμια, ἀφοῦ ἡ πατρίδα μας εἶναι ἡ παγκόσμια πατρίδα μαζὺ κι' ἡ συνισταμένη ὄλων τῶν πατρίδων στὸ μετουσιωμένο τῆς νόημα; Οἱ φυλετικὲς μας ῥίζες, θρεμμένες ἀπὸ τῆς Ἑλλάδας τοὺς προαιώνιους χυμούς, τὴν ἀγκαλιάζουν αὐθόρμητα σὰν τὸ παιδί πού ἀπὸ ἔνστικτο, ἀλλὰ κι' ἀπὸ στοργὴ μπλέκεται γύρω ἀπ' τὸν κορμὸ τῆς μάνας. Μακροαἰωνες παραδόσεις, βγαλ-

μένες ἀπὸ τὰ τρισβαθα τῆς λαϊκῆς ψυχῆς, συνυφασμένες με τὴ συνείδηση τῆς γῆς μας, με τὴν ἀγνή πίστη στὰ ἑλληνικὰ ἰδανικὰ, ἰδανικὰ ἀνώτερου ἀνθρωπισμοῦ, με τὴ μακρόχρονη ἱστορία μας, με τοὺς θησαυροὺς τῆς ἀρχαίας τέχνης ὅσο καὶ με τῆς λαϊκῆς — δημοτικὰ τραγούδια, θροῦλοι, παραμῦθια, μοιρολόγια, χειροτεχνία ἀρχιτεκτονικὴ — ὄλα συμπυκνωμένα σ' ἓνα ἑνιαῖο καὶ ἀδιαχώριστο σύνολο, ἀπὸ παντοῦ μᾶς τυλίγουν, μᾶς ἀγκαλιάζουν καὶ μᾶς καλοῦν, με μιὰ πανθειστικὴ ὀραιολατρεία ζυμωμένη ἀπὸ διονυσιακὴ ὀρμὴ καὶ μέθη, μαζὺ κι' ἀπὸ ἀπολλώνεια εὐγένεια καὶ χάρη, νὰ τ' ἀγαπήσωμε, νὰ τὰ προσέξουμε, νὰ τὰ κλείσουμε ὀλάκαιρα μέσα μας γιὰ νὰ νιώσουμε, ὅπως εἶπε κι' ὁ ποιητῆς, νὰ σκιρτᾷ κάθε μεγαλεῖο στὴν ψυχὴ μας. Γιατὶ ὄλες οἱ μορφὲς τῆς γῆς μας εἶναι ἡ κάθε μιὰ κι' ἀπὸ μιὰ πολὺχρονη πηγὴ ἀπ' ὅπου ἀναβρῦζει ἡ ἀλήθεια καὶ ἡ ὁμορφιά, ἡ τέχνη καὶ ἡ ποίηση, τὸ τραγούδι καὶ ἡ μουσικὴ καὶ κάθε ἄλλο σχῆμα ἐκφράσεως ἢ λόγου μορφοποιημένο σ' ἔργο δημιουργικὸ.

Ἐνα τέτοιο ἔργο πρέπει νὰ εἶναι τ' ὀδοιπορικὸ ἑλληνικὸ βιβλίο. Ἐθνικὸ θυσανοφυλάκιο, κρῆκος πολὺκυκλος καὶ χρυσοκάραβο τοῦ παραμυθιοῦ πού νὰ μᾶς μεταφέρει, μέσ' ἀπὸ μυροβόλες πνοές, ἀνάμεσα σ' ὄνειρο καὶ σὲ πραγματικότητα, σὲ τόπους πού νοσταλγοῦμε, σὲ τόπους ἀληθινοῦ λυτρώμοῦ πού κλείνουν τὸ σπόρο μιᾶς μεγαλύτερης καὶ μεστώτερης δημιουργίας, ἀλλὰ καὶ τὸ ἄρωμα τῆς γοητείας πού βγαίνει ἀπὸ τὴν πνοὴ τοῦ ἀληθινοῦ δημιουργοῦ.

Ὁ συγγραφέας κάθε τέτοιου βιβλίου με τὴ βαθειὰ κατανόηση τοῦ θέματός του, ὄχι ὡς ξερὴ ἀπεικόνιση τοῦ πραγματικοῦ, ἀλλὰ ὡς ἀνάγλυφη φαντασμαγορία ἀπὸ ζωντανές ἀρμονίες καὶ μέσ' ἀπὸ τὴ βιωμένη του συγκίνηση πρέπει νὰ μᾶς μπάζῃ στὴν ἀτμόσφαιρα μιᾶς βασικῆς ἑλληνικῆς αἰσθητικῆς, ὅπου νὰ συγχωνεύωνται καὶ τὰ ρεύματα τοῦ σύγχρονου εὐρωπαϊκοῦ πολιτισμοῦ. Ἐτσι θὰ ξεπεταχτοῦν καινούργιες καὶ ἠρωικὲς δημιουργικὲς δυνάμεις ἐνὸς φωτισμένου νεοελληνικοῦ πολιτισμοῦ πού μέγας του συντελεστής θᾶχῃ σταθεῖ τὸ ἄξιο ἑλληνικὸ ὀδοιπορικὸ βιβλίο.

Πλαταίνοντας μέσ' ἀπ' αὐτὸ τοὺς ψυχικὸς καὶ τοὺς διανοητικὸς μας ὀρίζοντες, θὰ χαιρετοῦμε τὴν κάθε ἄξια του ἐμφάνιση σὰν ἓνα εἰρηρικὸ περιστέρι πού φέρνει μῆνυμα χαρμόσυνον ξαναγεννημοῦ, σὰν ἓνα σύντροφο καὶ φίλο, σὰν ἓνα φῶς καινούργιο πού θὰ μᾶς ὀδηγῇ στὸ μέσα καὶ στὸν ἔξω κόσμο μας, στρέφοντάς μας πρὸς τὰ πηγαῖα καὶ τὰ πρωταρχικὰ μας, ἀλλὰ καὶ προσανατολίζοντάς μας πρὸς τὰ μελλοντικὰ πεπωμένα μιᾶς νεοφώτιστης ἑλληνικῆς φυλῆς.

ΜΙΑ ΣΕΛΙΣ ΤΗΣ ΚΡΗΤΙΚΗΣ ΙΣΤΟΡΙΑΣ

τοῦ συγγραφέως κ. Γ. ΗΛΙΑΚΗ

Κατόπιν τῶν σφαγῶν, τῶν ἐμπρησμῶν καὶ τῶν δηλώσεων, τὰς ὁποίας διέπραξαν εἰς Χανία Κρήτης κατὰ τὸν Ἰανουάριον τοῦ 1897 ὁ τουρκικὸς στρατὸς καὶ οἱ τοῦρκοι βασιβουζοῦκοι, οἱ χριστιανοὶ Κρήτες, ὡς εἷς ἄνθρωπος, ἐξηγέρθησαν ἀποφασισμένοι ν' ἀνακτήσουν τὴν ἐλευθερίαν των. Τινὲς τούτων, μὴ ὑπερβαίνοντες κατ' ἀρχὰς τοὺς 600, κατέλαβον τὴν χερσόνησον τοῦ Ἀκρωτηρίου, ἣ ὁποία κεῖται μεταξὺ τῶν Χανίων καὶ τῆς Σούδας. Ἡ χερσόνησος αὐτὴ ἦτον πολιορκημένη ἀπὸ ξηρᾶς καὶ ἀπὸ θαλάσσης, καὶ διὰ τοῦτο οἱ τότε Ναύαρχοι τῶν μεγάλων Δυνάμεων τὴν ὠνόμαζαν ποντικοπαγῖδα.

Τὴν πρωτὰν 9/21 Φεβρουαρίου 1897, ὅτε ὑψοῦτο ἡ Ἑλληνικὴ σημαία ἐν « Προφήτη Ἥλιᾳ », θέσει περιβλέπτῳ κειμένη ὑπερθεῖν τῶν Χανίων, τὴν ὁποίαν ἐφρούρουσαν 200 περίπου ἐπαναστάται, αἱ τουρκικαὶ προφυλακαὶ ἤρχισαν νὰ βάλλουν διὰ ζωηροῦ πυρὸς κατὰ τῶν ἐπαναστατῶν. Τῆς μάχης γενικευθείσης τὰ ἐπὶ τῶν πέριξ λόφων τουρκικὰ πυροβολεῖα, ὡς καὶ τὰ ἐν Σούδα τουρκικὰ πλοῖα βάλλουν κατὰ τῶν ἐπαναστατῶν.

Ὁ Τοῦρκος στρατιωτικὸς Διοικητὴς διὰ πρώτην φοράν ἐπεσκέφθη κατὰ τὴν ἡμέραν ταύτην τὰς ναυαρχίδας τῶν πρὸ τοῦ λιμένος Χανίων ἡγκυροβολημένων πολεμικῶν τῶν μεγάλων Δυνάμεων, ἵνα συνεννοηθῇ μετ' αὐτῶν. Καὶ μετὰ τὴν ἀναχώρησίν του ὁ φιλέλληνας Ἰταλὸς Ναύαρχος Κανεβάρο, ἀρχηγὸς τῶν διεθνῶν στόλων, μετὰ συντριβῆς καρδίας, διότι ἐξετέλει διαταγὰς τῶν εὐρωπαϊκῶν Κυβερνήσεων, αἱ ὁποῖαι διὰ γενικοὺς λόγους ἀπεφάσισαν νὰ προστατεύσουν τὴν ἐν Κρήτῃ τουρκικὴν κυριαρχίαν, ἵνα μὴ θιχθῇ ἡ τουρκικὴ ἀκεραιότης, ὑψώνει τὸ ἀκόλουθον σῆμα: « Πάντα τὰ πλοῖα, ἕσα δὲν κωλύονται ἐκ τῆς θέσεώς των διατάσσονται νὰ βάλλουν πάραυτα κατὰ τῶν ἐπαναστατῶν ».

Μόλις κατεβιβάσθη τὸ σῆμα ἐρρίφθη εἰθὺς ὁ πρῶτος κανονιοβολισμὸς ἐκ τοῦ αὐστριακοῦ « Μαρία Ἐθρεσία », ὅπερ ἔβαλεν ἐξ ἀποστάσεως 3600 μέτρων, τῶν ἄλλων πλοίων βαλόντων ἐξ ἀποστάσεως 2115—2500 μέτρων. Τὴν ἡμέραν ἐκείνην καὶ τὴν ὥραν ἀκριβῶς τοῦ βομβαρδισμοῦ κατέπλευσε καὶ τὸ γερμανικὸν καταδρομικὸν « Αὐτοκράτειρα Αὐγούστα », τὸ ὁποῖον ἤνωσε καὶ αὐτὸ τὸ πῦρ του κατὰ τῶν ἐπαναστατῶν. Μόνον τὰ γαλλικὰ καὶ τὰ ἰταλικὰ πολεμικὰ δὲν ἔλαβον μέρος εἰς τὸν βομβαρδισμόν δικαιολογηθέντα, ὅτι ἠμποδίζοντο ὡς ἐκ τῆς θέσεώς των.

Ὁ βομβαρδισμὸς ἰπῆρξε συνεχῆς καὶ πείσμων προφανῶς δ' ἐπεδιώκετο δι' αὐτοῦ — κατὰ τὴν ὑπὸ χρονολογίαν 11/23 Φεβρουαρίου 1897 ἐκθεσιν τοῦ Ναυάρχου μας Ράινεκ— ἡ ἐξόντωσις τῶν ἐπαναστατῶν καὶ ὅχι ὁ ἐκφοβισμὸς. Μόνον τὸ αὐστριακὸν

πολεμικὸν δὲν διεκρίθη ἐπὶ εἰδυβολία. Καθ' ὃν χρόνον τὰ εὐρωπαϊκὰ πλοῖα ἐκανονιοβόλουν, τὰ πυροβολεῖα τῶν τουρκικῶν, ὡς καὶ τὰ ἐν Σούδα τουρκικὰ πλοῖα συνανεμίγνυον τὸ πῦρ αὐτῶν. Ἐρρίφθησαν πλέον τῶν 100 ὀβίδων, διαμέτρου 17 ἑκατοστομέτρων καὶ ἄνω. Αἱ πλεῖσται τῶν ὀβίδων ἦσαν ἐκκρηκτικαί.

Πρὸ τοῦ πρωτοφανοῦς τούτου βομβαρδισμοῦ, ὑπὸ τοῦ ὁποίου ἐσεῖετο τὸ ἔδαφος τῆς Κρήτης εἰς μακρὰν ἀπόστασιν, διαταχθέντος χωρὶς καμμίαν προειδοποίησιν, ἔμειναν ἐμβρόντητοι οἱ ἐπαναστάται καὶ κατέπαυσαν τὸ πῦρ. Ἐν τούτοις ὁ βομβαρδισμὸς ἐξηκολούθησε μέχρις οὗ ρωσικὴ ὄβις κατέρριψε τὸν ἰστὸν τῆς ἑλληνικῆς σημαίας, ὅτε καὶ ἡ σημαία κατέπεσε. Πάραυτα ὁ βομβαρδισμὸς κατέπαυσε.

Παρὰ τὰ εὐρωπαϊκὰ πολεμικὰ ἦσαν ἡγκυροβολημένα καὶ ὑπὸ περιοσμὸν τὰ πλοῖα τοῦ ἑλληνικοῦ στόλου Ὑδρα, Μυκάλῃ, Ἀλφειός, εἰς τὰ ὁποῖα εὕρισκετο καὶ ὁ μετὰ ταῦτα Ναύαρχος Κουντουριώτης, ὁ στόλος δὲ οὗτος εὕρισκετο ἐκεῖ εἰς ἀναγκαστικὴν ἀδράνειαν, περιωρισμένος ὑπὸ τῶν στόλων τῶν μεγάλων Δυνάμεων. Τὰ πληρώματα αὐτοῦ παρηκολούθουν μετὰ ψυχικῆς ὀδύνης καὶ δακρύων τὴν ἐκτύλιξιν τοῦ δράματος καί, ὅτε κατέπεσεν ἡ σημαία, ἐξερράγησαν εἰς λυγμούς.

Ἀλλὰ μετὰ πέντε λεπτὰ οἱ ἐπαναστάται ἀνεστύλωσαν τὴν σημαίαν των ὑπὸ τὰ ἐκπεπληγμένα ὄμματα τῶν στολάρχων. Τὰ πληρώματα τῶν ἑλληνικῶν πλοίων ἐξερράγησαν τότε εἰς φρενήρεις ζητωκραυγὰς ὑπὲρ τῆς Κρήτης καὶ τὴν χαρὰν τῶν πληρωμάτων μας συνεμερίσθησαν τότε καὶ τὰ πληρώματα τοῦ γαλλοῖταλικοῦ στόλου, ἡ δὲ ἑλληνικὴ μουσικὴ τῆς « Ὑδρας » διετάχθη νὰ παιανίσῃ ἀμέσως τὸν ἑλληνικὸν ὕμνον, διὰ νὰ συμπληρώσῃ τὴν μυσταγωγίαν, ἥτις ἐτελεῖτο ἐκεῖ.

Τὸ περίεργον εἶνε ὅτι, δεκαπέντε ἡμέρας μετὰ τὸν βομβαρδισμόν, ἐνῶ τὸ Ρωσικὸν πολεμικὸν, τὸ ὁποῖον ἐβομβάρδισε τὸν « Προφήτην Ἥλιαν » ἐξετέλει γυμνάσια εἰς τὸ Κρητικὸν πέλαγος καὶ καταντικρὸ τῆς βομβαρδισθείσης θέσεως μία ὄβις ἐκκραγεῖσα ἐφόνευσε 18 Ρώσους ναύτας. Τὸ γεγονός τοῦτο τόσον ἐπτόγησεν τὸν Τσάρον Νικόλαον, ὥστε ἅμα τῇ εἰρήνῃ, οὗτος ἀνέλαβε τὴν ἀνακαίνισιν τοῦ ναοῦ « Προφήτου Ἥλιᾳ », ὡς καὶ τῶν κατὰ τὴν πυρκαϊᾶν Χανίων πυρποληθέντων κοινοτικῶν καταστημάτων τῆς πόλεως Χανίων.

Τὴν νύκτα τοῦ βομβαρδισμοῦ συνῆλθον οἱ ἐπαναστάται διὰ ν' ἀποφασίσουν περὶ τῆς μελλούσης πορείας των. Ὁμοφώνως ἀπεφάσισαν νὰ ἐμμεῖνουν σταθεροὶ εἰς τὸ πρόγραμμά των καὶ τὰς θέσεις των, καὶ νὰ ταφοῦν ἐν ἀνάγκῃ ὑπὸ τὰς ὀβίδας τῆς συνησπισμένης Εὐρώπης, ὅπως δημιουργήσουν νέον Ἀρκάδιον καὶ προκαλέσουν οὕτω τὴν πρὸς τὴν πατρίδα των συμπάθειαν τῆς πεπολιτισμένης ἀνθρωπότητος. Συνεστήθη ὁμοῦς εἰς τοὺς ἔχοντας οἰκογενειακὰς ὑποχρεώσεις ν' ἀποσυρθοῦν τοῦ Ἀκρωτηρίου, ἀφοῦ τὸ ἠθικὸν ἀποτέλεσμα ἐκ τῆς πτώσεως τοῦ Ἀκρωτηρίου θὰ ἦτο τὸ αὐτὸ εἴτε ἦσαν πολλοὶ εἴτε ἦσαν ὀλίγοι οἱ θυσιασθησόμενοι. Ἐν τούτοις οὐδὲ εἰς ἠθέλησε ν' ἀφίσῃ τοὺς συντρόφους του.

Τὴν αὐτὴν νύκτα μάλιστα συνετάχθη ἡ διαμαρτυρία, ἥτις ἐπρόκειτο νὰ δοθῇ εἰς τοὺς Ναύαρχους διὰ τὸν ἄγριον βομβαρδισμόν των. Ἡ διαμαρτυρία αὕτη ἦτο

έντονωτάτη καί, ύπογραφεύσα ύπό τών σωματαρχών του 'Ακρωτηρίου, διεβιβάσθη εις τούς Ναύαρχους μέσω του Ναύαρχου του 'Ελληνικού στόλου Ράινεκ.

'Εν τῇ διαμαρτυρίᾳ, μεταξύ ἄλλων ἐγράφετο: « Διαμαρτυρόμεθα ἐνώπιον Θεοῦ καί τῶν λαῶν τῆς πεπολιτισμένης Χριστιανικῆς Εὐρώπης διὰ τήν διαγωγὴν τῶν Ναυάρχων τῆς. Εὐρισκόμεθα ἐνταῦθα, ὅπως προστατεύσωμεν τὰς γυναῖκας καί τὰ τέκνα μας, τὰ μοναστήρια καί τούς ναούς μας, τούς ὁποίους ἀρκετὰ μέχρι σήμερον ἔχουν μολύνει οἱ ἐργάται τῆς δηώσεως καί τοῦ ἐμπρησμοῦ τῶν Χανίων. Ἐχομεν λάβει τήν στερρὰν ἀπόφασιν νὰ διατηρήσωμεν τὰς θέσεις μας καί νὰ θυσιασθῶμεν μᾶλλον μέχρι τοῦ τελευταίου ὑπὸ τῶν ὀβίδων τῶν εὐρωπαϊκῶν στόλων καί τῶν τουρκικῶν ἢ νὰ ἐπιτρέψωμεν εἰς τούς Τούρκους νὰ εἰσβάλωσι ἐκ νέου εἰς τὸ 'Ακρωτήρι καί νὰ ἐπαναλάβωσι διὰ χιλιοστὴν φορὰν τὰς σκηναὶς τῶν σφρχῶν, τῶν δηώσεων καί τῶν βιασμῶν, τὰς ὁποίας ἐπὶ τρεῖς αἰῶνας ὑφιστάμεθα, ἀλλὰ τήν φορὰν ταύτην ἔχομεν λάβει τήν ἀπόφασιν νὰ θέσωμεν τέρμα μαχόμενοι μέχρις ἐνός ὑπὲρ τῆς ἐλευθερίας τῆς πατρίδος μας ».

'Ἡ εἰδησις τοῦ βομβαρδισμοῦ ἐπροκάλεσε τὴν ἀγανάκτησιν τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ. Ἀμέσως ἔκλεισαν τὰ καταστήματα τῶν Ἀθηνῶν καί, ἡγουμένων μαύρων σημαίων ἔγινε τῇ πρωτοβουλίᾳ τῶν φοιτητῶν μεγάλη διαδήλωσις, ἡ ὁποία διεμαρτυρήθη ἐντόνως κατὰ τῆς ἀπανθρώπου πράξεως. Οἱ διάφοροι σύλλογοι καί οἱ φοιτηταὶ ἀπηύθυναν ἐπὶ τούτῳ ζωηρὰς ἐκκλήσεις εἰς τούς πεπολιτισμένους λαούς. Τὴν ἐπιούσαν τοῦ βομβαρδισμοῦ ἢ ἐν Ἀθήναις « Κεντρικὴ τῶν Κρητῶν Ἐπιτροπὴ » ἀπέστειλε τὴν ἀκόλουθον ἐκκλήσιν πρὸς τούς λαούς τῆς Εὐρώπης καί τῆς Ἀμερικῆς:

« Ὁ ὑπὸ τῶν εὐρωπαϊκῶν στόλων, ἐφ' ὧν κυματίζει ἡ σημαία τοῦ Σταυροῦ, καταπολεμούμενος κρητικὸς λαὸς ποιεῖται ἐκκλήσιν πρὸς τὰ εὐγενῆ καί φιλάνθρωπα αἰσθήματα τοῦ πεπολιτισμένου κόσμου καταγγέλλων τὴν ἀνήκουστον διὰ τὸν παρόντα αἰῶνα ἀπανθρωπιάν στόλων χριστιανικῶν συμπραττόντων μετὰ βαρβάρων Μουσουλμάνων καί φονευόντων μαχητὰς ἀγωνιζομένους ὑπὲρ τῆς ἐπικρατήσεως τοῦ ἀνθρωπίνου δικαίου, τοῦ πολιτισμοῦ καί τῆς Ἐλευθερίας. Ἐπικαλούμενος δικαιοσύνην ἐν ὀνόματι σφαγιαζομένου Κρητικοῦ λαοῦ ἰκετεύει θερμῶς ἀδελφοὺς λαούς Εὐρώπης καί Ἀμερικῆς νὰ ὑπερασπίσωσι τὴν τιμὴν καί τὸ δίκαιον τῆς ὑπὲρ τῆς ἐλευθερίας ἀγωνιζομένης μεγαλομάρτυρος Κρήτης ».

'Ἡ Ἑλληνικὴ Κυβέρνησις προέβη ἐπίσης διὰ τῶν ἐν Εὐρώπῃ Πρεσβευτῶν εἰς διαμαρτυρίας πρὸς τὰς εὐρωπαϊκὰς Κυβερνήσεις κατὰ πράξεως ἀντικειμένης εἰς τὰς ἀρχὰς τῆς φιλάνθρωπίας καί τοῦ πολιτισμοῦ. Ἡ ἑλληνικὴ τέλος Βουλὴ, κατόπιν θορυβῶδους περὶ τοῦ Κρητικοῦ ζητήματος συζητήσεως, ἐψήφισεν τὴν 11/23 Φεβρουαρίου τὴν ὑπὸ τοῦ βουλευτοῦ Κλαμπάκας Γ. Σιβιτανίδου ὑποβληθεῖσαν πρότασιν, ἣτις, κατόπιν τροπολογίας τοῦ Ὑπουργοῦ, διευτυπώθη ὡς ἑξῆς:

« Ἡ ἑλληνικὴ Βουλὴ, τὸ πανελλήνιον ἐρμηνεύουσα αἴσθημα καί φρόνημα, βαθὺ ἐκδηλοῦ τὸ ἄγλος αὐτῆς ἐπὶ τῷ ἀτυχῆ γεγονότι τοῦ κανονιοβολισμοῦ τῶν γενναίων τῆς ἐλευθερίας μαχητῶν ὑπὸ τῶν ἡνωμένων στόλων τῆς χριστιανικῆς καί πεπολιτι-

σμένης Εὐρώπης, ὑστάτην δὲ ποιεῖται εἰς τὰ γενναῖα αὐτῆς αἰσθήματα ἐκκλήσιν ὑπὲρ τῶν ἐν Κρήτῃ σφαγιαζομένων ἱερῶν δικαίων καί τῆς ἐλευθερίας τοῦ ἑλληνισμοῦ ».

'Εκ τοῦ γεγονότος τοῦ βομβαρδισμοῦ μεγάλως συνεινήθησαν ἐπίσης οἱ εὐρωπαϊκοὶ λαοὶ καί ὕψωσαν φωνὴν διαμαρτυρίας κατὰ τῆς βαρβάρου αὐτῆς πράξεως. Τὴν μεγαλυτέραν συγκίνησιν ἔδειξεν ὁ ἀδελφὸς ἰταλικὸς λαός, διότι τὸ σύνθημα τοῦ βομβαρδισμοῦ ἔδωκε ὁ φιλέλληνας Ἰταλὸς Ναύαρχος Κανεβάρο, τοῦ ὁποίου μάλιστα ἡ σύζυγος κατήγετο ἐκ Κρήτης καί ἡ ὁποία τοῦ ἔγραψε, ὡς ἔλεγε, ἐπιτιμητικὰς ἐπιστολάς.

'Εν Ρώμῃ ἐγένετο μεγάλη λαϊκὴ διαδήλωσις καί ἐπεδόθη εἰς τὸν ἐκεῖ ἀντιπρόσωπον τῆς Ἑλλάδος ψήφισμα, διὰ τοῦ ὁποίου ἐξεφράζοντο τὰ αἰσθήματα τοῦ ἀδελφοῦ ἰταλικοῦ λαοῦ. Ἐπίσης ἐν Νεαπόλει ἡ εἰδησις τοῦ βομβαρδισμοῦ προεκάλεσε λαϊκὴν ἀγανάκτησιν, ἐν δὲ τῇ Γενούῃ οἱ διαδηλωταὶ ἐλιθοβόλησαν τὸ τουρκικὸν Προξενεῖον. Ἐν Παρισίοις, Λυῶν, Μομπελιέ, Βορδώ, ὁ λαὸς εἰς πολυπληθῆ συλλαλητήρια ἐξέφρασε τὴν πρὸς τὴν Ἑλλάδα συμπάθειάν του. Ἐν Λονδίνῳ ὁ φιλελληνικὸς σύλλογος « Βύρων » διενήργησε μέγα συλλαλητήριον καί ἤνοιξε κατάλογον εἰσφορῶν ὑπὲρ τοῦ Κρητικοῦ ἀγῶνος. Ἐν τοῖς κοινοβουλίοις τῆς Γαλλίας, Ἀγγλίας καί Ἰταλίας ἐπιφανῆ αὐτῶν μέλη ἠγόρευσαν σθεναρῶς ὑπὲρ τοῦ Κρητικοῦ ζητήματος, ὁ δὲ τύπος τῶν χωρῶν τούτων συνεμερίσθη τὰς ὑπὲρ τῆς Κρήτης καί τῆς Ἑλλάδος διαδηλώσεις.

Τέλος οἱ Ναύαρχοι ἀπήντησαν πρὸς τὴν διαμαρτυρίαν τῶν ἐπαναστατῶν διὰ τῆς πρὸς τὸν Κρητικὸν λαὸν ὑπὸ χρονολογίαν 11/24 Φεβρουαρίου προκηρύξεώς των. Ἡ προκήρυξις αὕτη ἔχει οὕτω:

« Οἱ Ναύαρχοι καί ἀνώτεροι Κυβερνηταὶ τῶν ναυτικῶν δυνάμεων, αἵτινες σταθμεύουσιν εἰς τὰ παράλια τῆς Κρήτης, ἀντιπροσωπεύουσι δὲ τὰς Εὐρωπαϊκὰς δυνάμεις, ἣτοι τὴν Γερμανίαν, Ἀγγλίαν, Αὐστρουγγαρίαν, Γαλλίαν, Ἰταλίαν καί Ρωσσίαν, καθιστῶσι γνωστὸν εἰς τούς κατοίκους τῆς Κρήτης, ὅτι ἡ περὶ τὴν νῆσον αὐτῶν παρουσία εἰς οὐδὲν ἄλλο σκοπεῖ, εἰμὴ πρὸς καθυσχύασιν τῆς χώρας καί τῆς ἐν αὐτῇ ἐπαναφορᾶς τῆς τάξεως, μέχρις οὗ δοθῇ ἡ ἀρμόζουσα λύσις εἰς τὸ Κρητικὸν ζήτημα διὰ συνεννόσεως τῶν Δυνάμεων, τὰς ὁποίας ἀντιπροσωπεύουσιν.

« Ὁ Διεθνὴς στόλος ἔλαβεν ὑπὸ τὴν ἄμεσον αὐτοῦ προστασίαν τὰς πόλεις τῶν Χανίων, τὸν κόλπον τῆς Σούδας καί τὴν μεταξὺ τῶν δύο τούτων μερῶν ὑπάρχουσαν πρὸς συγκοινωνίαν κοιλιάδα, τῆς Ρεδύμνης, τοῦ Ἡρακλείου καί τῆς Σητείας, πρὸ τῶν ὁποίων σταθμεύουσι πολεμικὰ πλοῖα.

« Οἱ Ναύαρχοι ὅμως σκοπεύουσι ν' ἀντιταχθῶσιν ὡσαύτως κατὰ πάσης ἐχθροπραξίας, ἣτις θὰ ἐλάμβανε χώραν ἐνώπιον πολεμικοῦ τινος αὐτῶν πλοίου καί εἰς οἰονδήποτε σημεῖον τῆς νήσου. Εἶνε ἐπιθυμητὸν πρὸς τὸ συμφέρον αὐτῆς τῆς ἀνθρωπότητος, ὅπως εἰσακουσθῇ ἡ πρόσκλησις αὐτῶν, συνιστῶσι δὲ μεγάλως εἰς τούς κατοίκους τῆς Κρήτης νὰ ἐπανέλθωσι εἰς τὴν τάξιν, διαβεβαιοῦντες τούτους, ὅτι ἡ λύσις θὰ εἶνε διὰ πάντας τοσοῦτον ἰκανοποιητικὴ καί ταχεῖα, ὅσον ἄμεινον οἱ Κρῆτες συμμορφωθῶσιν πρὸς τὰς ἀφιλοκερδεῖς ταύτας συμβουλὰς.

'Εν Χανίοις τῇ 11/24 Φεβρουαρίου 1897.

Οἱ ἀρχηγοὶ τῶν ξένων Ναυτικῶν δυνάμεων:

Ὁ Γερμανὸς πλοίαρχος κυβερνήτης τῆς « Αὐτοκρατείας Αὐγούστας»: Κέλνερ, ὁ Ρῶσσοσ ὑποναύαρχος Ἄνδριεφ, ὁ Ἄγγλος ὑποναύαρχος Χάρρις, ὁ Αὐστριακὸς ὑποναύαρχος Χίνκε, ὁ Ἴταλὸς ἀντιναύαρχος Ν. Κανεβάρο, ὁ Γάλλοσ ἀντιναύαρχοσ Ποττιέ».

Μετὰ τὴν κοινοποίησιν τῆσ προκηρύξεωσ ταύτησ ἤρχισε ἡ ἐπίσημοσ ἐπαφὴ τῶν ἐπαναστατῶν μὲ τοὺσ Ναυάρχουσ. Ὁ πρῦτανισ τῶν Ναυάρχων Ἴταλὸσ Κανεβάρο δὲν ἔπαυσε νὰ ἐπιδεικνύῃ τὰ πρὸσ τοὺσ Κρῆτασ φιλικὰ αἰσθήματά του καὶ πολλὰκισ ἔδιδε εἰσ αὐτοὺσ τὰσ συμβουλάσ του, ὅτε δὲ κατὰ τὸ 1898 ἐγένετο Ὑπουργὸσ τῶν Ἐξωτερικῶν τῆσ Ἰταλίας αὐτὸσ ἀνέλαβε τὴν πρωτοβουλίαν τῆσ προσωρινῆσ λύσεωσ τοῦ Κρητικῦ ζητήματοσ, διὰ τοῦ διορισμοῦ τοῦ πρίγκηποσ Γεωργίου τῆσ Ἑλλάδοσ ὡσ Ὑπάρχου Ἀρμοστοῦ τῶν Μεγάλων Δυνάμεων. Τὸ γεγονὸσ δὲ τοῦτο ἀπετέλεσε τὸν ἀρραβῶνα τῆσ ἐνώσεωσ τῆσ Κρήτησ πρὸσ τὴν Ἑλλάδα. Καὶ διὰ τοῦτο οἱ Κρῆτεσ τρέφουσι ἀτίδιον εὐγνωμοσύνην πρὸσ τὸν φιλέλληνα Ναύαρχον Κανεβάρο, μία δὲ τῶν κεντρικῶν ὁδῶν τῶν Χανίων φέρει τὸ ὄνομά του.

Τέλοσ ἀφοῦ τὸ Κρητικὸν ζήτημα διῆλθε διὰ διαφόρων σταθμῶν, ἐξεπληρώθη κατὰ τὸ 1913 ὁ διακαὴσ πόθοσ τῶν Κρητῶν τῆσ τελικῆσ ἐνώσεωσ των μετὰ τῆσ μητρὸσ Πατρίδοσ.

ΑΓΓΕΛΙΚΗ ΠΑΛΛΗ-ΒΑΡΘΟΛΟΜΑΙΗ

τῆσ λογοτέχνιδοσ κ. ΒΑΡΒΑΡΑΣ ΘΕΟΔΩΡΟΠΟΥΛΟΥ-ΛΙΒΑΔΑ

Ἀνάμεσα σ' ὅλεσ τῆσ ἐκλεχτέσ ποιήτριεσ καὶ σοφέσ τοῦ 19ου αἰῶνα, ξεχώρισε ἡ Ἀγγελικὴ Πάλλη-Βαρθολομαίη πού γι' αὐτῆσ τὴ ζωὴ καὶ τὸ ἔργο θὰ μιλήσουμε τρεχοῦμενα, μὸλισ ἀγγίζοντέσ το ἀνάλαφρα, γιὰτὶ εἶναι πολὺ δύσκολο νὰ δοθῇ ἡ εἰκόνα του ἡ πλατεία καὶ πραγματικὴ σ' ἓνα τόσο ἐλάχιστο διάστημα.

Ἡ Ἀγγελικὴ Πάλλη εἶναι τὸ πιὸ μοσχοβόλιστο βλαστάρι τοῦ αἰωνόβιου δέντρου τῆσ ἱστορικῆσ οἰκογενείασ τῶν Πάλληδων.

Τὸ 1400 μ. Χ. στὴ μικρὴ πόλη τῆσ Ἠπειροῦ Παραμυθιά, βρίσκουμε τὴν ἐπιβλητικὴ μορφή τοῦ Εὐσταθίου Πάλλη, πού ἦταν κι' ὁ ἀρχοντάσ τῆσ. Γιὰ τὴν ἱστορικὴ ἀκρίβεια οἱ Πάλληδεσ κατὰγουνται ἀπὸ τὸ χωριουδάκι Ἑλληνεὶ ἢ Βέλλιανα, τοῦ ὁποίου ἦσαν καὶ οἱ κύριοι. Ἀδερφοὶ τοῦ Εὐσταθίου ἦσαν ὁ Νικόλαοσ Πάλλησ, πού εἶχε ἐγκατασταθῆ στὴν Ἀρκαδία κι' ὁ Ἰωάννησ, πού ἔζησε στὴν Ἰταλία.

Τοῦ Εὐσταθίου γιυὸσ ἦταν κι' ὁ μεγάλοσ Λάμπροσ, πού πολέμησε στὸν Ἠπειρωτικὸ ἀγῶνα ἐνάντια τῆσ Τουρκικῆσ ἐπιδρομῆσ ἡρωϊκώτατα. Ὑστερα ἀπὸ ἀγῶνεσ πολυχρόνιουσ καὶ τραγικούσ, τὸ 1431, ὅταν ὁ Β' κατέλαβε τὰ Γιάννενα, ὁ ἴδιοσ ὁ Λάμπροσ ἀναγκάστηκε νὰ συνθηκολογήσῃ μὲ τοὺσ Ἀρβανίτεσ, κι' ἔτσι νὰ ἐγκατασταθῇ μ' ὅλη τὴν οἰκογένειά του στὰ Γιάννενα.

Χάρισ στὴ μεγάλη φήμη πού ἀπόχτησε ὁ Λάμπροσ γιὰ ἄνθρωποσ κι' ἀκόμη γιὰ ἐνδοξοσ στρατηγὸσ στὸ πεδίο τῆσ τιμῆσ, γιὰ πολλῆσ γενεῆσ οἱ Πάλληδεσ ὠνομάζονταν Λαμπροπάλληδεσ.

Κατόπιν γιὰ τέσσεροσ ὀλόκληροσ αἰῶνεσ, βρίσκουμε στὴν οἰκογένεια τῶν Πάλληδων διαδοχικὰ τὰ ὀνόματα Εὐστάθιοσ, Λάμπροσ, Ἰωάννησ καὶ Μπαλᾶνοσ. Ἀπόγονοσ τοῦ Λάμπρου, εἶναι ὁ Μπαλᾶνοσ, πού ἐγκαταστάθηκε στὴ Γαλλία καὶ στὴ βασιλεία τοῦ Λουδοβίκου 14ου, διορίστηκε Πρόξενοσ τῆσ Γαλλίας στὴν Ἄρτα.

Τὸ 1712, στὸ Νικόλαο πού ὑπηρετοῦσε στὴν Ἐνετικὴ φάλαγγα προσφέρεται ἡ ἀρχηγία 300 Ἠπειρωτῶν, γιὰ τὴν ἄλωση τοῦ Ναυπλίου. Στὴ μάχη, κατὰ τὸν Μάνθον Ἰωάννην, συγγραφέα τῆσ ἄλωσῆσ τοῦ Ναυπλίου στὴν ἱστορία του « Συμφορὰ κι' αἰχμαλωσία Μορέωσ », ὁ Πάλλησ ἦταν τὸ σκυλὶ μὲ τοὺσ Ἀρβανιτάδεσ. Στὴ μάχη αὐτὴ ὁ Νικόλαοσ πέφτει ἡρωϊκώτατα.

Ὁ Ἰωάννησ, ὁ γιυὸσ τοῦ Μπαλᾶνου, παντρεύεται τὴν Ἀγγελικὴ Κονταξὶ ἀπ' τὴν ὁποία κι' ἀπόμεινε τὸ ὄνομα Ἀγγελικὴ στὴν οἰκογένεια. Αὐτὴ ἦταν κόρη τῆσ γνωστῆσ Ἠπειρωτικῆσ οἰκογενείασ τῶν Κονταξήδων, ἀπ' τὴν ὁποίαν κατὰγεται καὶ ἡ Κυρὰ Βασιλική.

Ἀπὸ τὸ γάμο αὐτὸ ὁ Ἰωάννησ ἀπόχτησε πέντε γιυοὺσ, μεταξὺ τῶν ὁποίων τὸν

Παναγιώτη Πάλλη, τὸν πατέρα τῆς μεγάλης Ἑλληνίδας Μούσας. Ἀπογόνους ἀφήνει ὁ Ἀναστάσιος, ὁ ἀδερφός τοῦ Παναγιώτη, τὸν Ἀλέξανδρο, τὸν πατέρα τοῦ μεγάλου λογοτέχνη καὶ ποιητῆ, τοῦ μεταφραστῆ τῆς Ἰλιάδας καὶ ἐρμηνευτῆ τῶν μεγαλυτέρων ξένων συγγραφέων, γιῶς τοῦ ὁποίου εἶναι ὁ δημοσιολόγος Ἀλέξαντρος. Ἀκόμα ἀφήνει ἀπογόνους ὁ Μπαλᾶνος, τοῦ ὁποίου οἱ γιοὶ Κωνσταντῖνος καὶ Ἀλέξιος, ἐπιστρέφουν στὴν Ἑλλάδα τὸ 1894. Ἀπόγονος τοῦ Κωνσταντῖνου εἶναι ὁ στρατηγός Ἀντώνιος Πάλλης, καὶ ἀπόγονοι τοῦ Ἀλεξίου ὁ στρατηγός Κωνσταντῖνος Πάλλης καὶ ὁ πρεσβευτὴς Ἀλέξιος Πάλλης. Κληρονόμοι τοῦ μεγάλου ὀνόματος τῶν Πάλληδων, ἀπομένουν, κατὰ γενεαλογίαν μόνον οἱ ἀπόγονοι ἀπὸ τὸν κλάδο τοῦ Ἀναστασίου, ποὺ διαμένουν στὴν Ἑλβετία.

Ὁ Παναγιώτης, ὁ πατέρας τῆς ποιητριάς μας, νυμφεύεται τὴν ὠραιότατη Δωροθέα — Χαραυγή, τὴ κόρη τοῦ πολεμιστῆ Νικόλα Γεωργῆ ἀπὸ τῆ Μονεμβασία. Ὁ Παναγιώτης δὲν ἀνέχεται νὰ ζῆ κάτω ἀπὸ τὸν κατακτητῆ, γι' αὐτὸ ἐγκαταλείπει τὴν πατρίδα του καὶ ἔρχεται στὴ Τοσκάνικη φιλόξενη πόλι Λιβόρνο καὶ ἐκεῖ ἀναπνέει τὸ ἀνάλαφρο καὶ δροσᾶτο ἀγέρι τῆς θείας λευτεριάς.

Ἐκεῖ ἀπόχτησε καὶ τὰ δύο του παιδιὰ: τὸν Μιχαὴλ καὶ τὴν ἑλληνικὰ δόξα Ἀγγελικὴ.

Ὁ Δούκας τῆς Τοσκάνης ἐχτιμόντας τὴν ἐξαιρετικὴ του δρᾶσι, τοῦ ἀπονέμει τὸν τίτλο τοῦ εὐγενοῦς Λιβορνέζου. Ὁ Παναγιώτης ὑπηρετήσε τὸν Δούκα ὡς Πρόξενός του στὴν Αὐλὴ τῆς Φλωρεντίας μέχρι τοῦ 1836, ποὺ διορίστηκε ἀπ' τὴν Ἑλληνικὴ Κυβέρνησι Γενικὸς Πρόξενός της στὸ Λιβόρνο καὶ διατήρησε τὴ θέση αὐτὴ ὡς τὸ 1843, ποὺ πέθανε.

Τὴν αὐγοῦλα, στὶς 22 τοῦ Νοέμβρη τοῦ 1878 ἔβλεπε τὸ φῶς καὶ γέμιζε τὰ γύρω μὲ τὴ δροσερὴ ἀνάσα της, ἡ μεγαλύτερη γυναῖκα καὶ ποιήτρια τοῦ 19ου αἰῶνα. Τὴν ἴδια στιγμὴ καὶ ὁ ἥλιος καλημέριζε καὶ στόλιζε τὸ ἄμορφο λιμάνι τοῦ Λιβόρνο μὲ τὶς ῥόδινες βελούδινες ἀχτῖνες του: μὲ τὶς ἀχτῖνες ποὺ ἡ πιὸ περήφανη σαρκώθηκε στὴ ξέχωρη μορφή ποὺ ἐξασφάλισε γιὰ τὸν ἑαυτὸ της ὡς τὴν αἰωνιότητα τὸν τιμημένο τίτλο τῆς ἐπιφανέστερης γυναίκας τοῦ Λιβόρνου. Ἡ Ἀγγελικὴ μεγάλωσε στὸ πατρικὸ της σπιτί σὰν ζωτικὸ χαϊδουλόουδο σὲ ἠλιόλουστη σέρα. Οἱ γονεῖς της γνήσιοι Ἕλληνες, ῥίζωσαν ὡς τῆς ψυχῆς της τὰ τρίςβαθα τὸ αἶσθημα τῆς φιλοπατρίας.

Ἀπὸ τὴν νεαρότατη ἡλικία της ἡ Ἀγγελικὴ ἔδειξε πὼς θὰ γινότανε κάτι τὸ πολὺ μεγάλο. Τὶς πρώτες της σπουδὲς τὶς ἔκανε στὸ σχολεῖο τῆς Ἑλληνικῆς Κοινότητος. Κατόπιν στὸ ἀνώτερο Ἰταλικὸ Παρθεναγωγεῖο, ποὺ σπουδάζαν τὰ κορίτσια τῶν καλλιτέρων οἰκογενειῶν. Ταυτόχρονα μὲ τὴν Ἰταλικὴ ἔμαθε τὴ μητρικὴ της γλῶσσα, καὶ τέλεια τὴ Γαλλικὴ καὶ Ἀγγλικὴ. Ἀπὸ τὰ θρανία ἀκόμη ἔδειξε τὸ ὑπέροχο χάρισμά της. Τὶς κουβέντες της μὲ τὶς μαθητριάς της τὶς σκάρωνε σὲ ῥίμα, πρᾶγμα ποὺ τὶς διασκέδαζε ἐξαιρετικὰ, γι' αὐτὸ τὴ φώναζαν «Μεγάλη ποιήτρια». Ἀλλὰ μέσα σ' αὐτὴ τὴν ἀστεία γι' αὐτὲς προσφώνηση, πιὸ ρόλο δὲν ἔπαιξε ἡ διαίθησις τῶν ἀγνῶν ἐκείνων ψυχῶν;

Ἀπὸ τὰ 13 χρόνια της, ποὺ τὴν ἄκουσε ν' ἀπαγγέλη ὁ μέγας δραματογράφος Salvatore de Courcib, γίνεται ὁ ὀρχητὴς τοῦ πνευματικοῦ της δρομίσκου, τὸν ὁποῖον αὐτὴ ἀνοίξε πολὺ γρήγορα σὲ πλατεῖα λεωφόρο. Ὁ σοφὸς δάσκαλός της, δὲν ἄργησε νὰ γίνη καὶ ὁ μεγαλύτερός της θαυμαστής.

Παράλληλα μὲ τὸν πατριωτισμὸ ποὺ τῆς εἶχανε ἐμπνεύσει, συμβάδιζαν καὶ τὰ θρησκευτικὰ της αἰσθήματα, τὰ ὁποῖα βρίσκομεν σ' ὅλο τὸ ἔργο της διάχυτα καὶ ὀλοζώντανα. Ἐκεῖ τὴ βλέπουμε συνειδητὰ πατριώτισσα, συνειδητὰ Χριστιανή. Ὁ Guerrazzi μάλιστα, ἔλεγε, πὼς θαύμαζε τὴ νεαρὴ κοπέλλα, ποὺ εἶχε τόσο γερὲς τὶς ῥίζες τῆς θρησκείας στὴν ἀπάλυνη καρδιά της... «Αὐτὴ μ' ἔκανε νὰ πιστέψω. Αὐτὴ μὲ τὴ ῥαγδαία καὶ κεραυνοβόλα καταιγίδα τῆς σκέψης της, ὁμολογῶ πὼς σύντριψε μέσα μου κάθε ἀμφιβολία καὶ σάρωσε ἀπ' τὴ ψυχὴ μου γιὰ πάντα τὶς σκοτεινὲς μου σκέψεις γιὰ τὴ θρησκεία. Ἡ κοπέλλα αὐτὴ εἶναι φαινόμενο!».

Ἡ Ἀγγελικὴ εἶχε τὴν ἀπλότητα καὶ ταπεινοφροσύνη ἀχώριστες συντρόφισσές της. Μὲ κόπο οἱ γονεῖς της κατῶρθωναν νὰ τὴ παρουσιάσουν. Αὐτὴ προτιμοῦσε, ἀπὸ τὰ σαλόνια, τὴ φύση, τὶς ἐκδρομὲς καὶ τὰ ὑπέροχα ἠλιοβασιλέμματα, ποὺ τῆς μιλοῦσαν βαθεῖα στὴ ψυχὴ. Ἡ παιδοῦλα γρήγορα ξεπρόβαλλε σὲ κοπέλλα... καὶ ὅλες τὶς μπερδεμένες χρυσοκλωστὲς τῆς καρδιάς τὶς κρύβει ἐγωῖστικά, καὶ μόνη της προσπαθεῖ νὰ τὶς ξεμπερδέψῃ... Μὰ ὁ ἔξυπνος Ἡπειρώτης, ὁ πατέρας της, ποὺ σὰν ἄλλος Σάυλωκ ἐφύλαγε τὸ θησαυρὸ του, ψυχολογόντας καὶ παρακολουθόντας τὴ σκέψη της, γίνεται ὁ φίλος της, καὶ σὰν πολυπειρος καπετάνιος, κρατόντας γερὰ τὸ τιμόνι τῆς ἀνάλαφρης βαρκούλας στὴν ἀνοιξιὰτικὴ φουσκοθαλασσιά, τὴν ὀδηγεῖ ἀνέπαφη στὸ ἤρεμο λιμάνι τῆς κρίσης... Ἔτσι χωρὶς νὰ τὸ καταλάβῃ, κάτω ἀπ' τὴν ἐπίδρασή του γίνεταί στὴ ζωὴ δυνατὴ, γενναία, ἀπολυτρωμένη ἀπὸ τὸν ἀρρωστιάρικο ὑπερρωμαντισμὸ τῆς ἐποχῆς της. Ἰ' αὐτὸ ἀνεβαίνει ξεκούραστα τὰ ἀγκαθένια σκαλοπάτια τῆς δόξας.

Ἡ Ἀγγελικὴ ὅπως τὴ κρίση, ἔσι καὶ τὴ μνήμη, εἶχε σὲ μεγάλο βαθμὸ καλλιερρημένη: ἀσυναγώνιστη, ἀπέραντη, σιδερένια. Κατῶρθωνε νὰ συγκρατῆ ὀλόκληρο γιγάντιο ἔργο σὰν τὴν Ἰλιάδα τοῦ Ὀμήρου, τὴν Ἱερουσαλήμ τοῦ Τάσου, τὸν Μάκβεθ τοῦ λατρευτοῦ της Σαίξπηρ, ὄχι μονάχα στ' Ἀγγλικά μὰ καὶ στὰ Ἰταλικά, ποὺ τὸν εἶχε μεταφράσει, καὶ ποὺ τὸν ὠνόμαζε Ἀγγλο Ὀμηρο, τὰ ἔλεγεια τοῦ Βύρων, τὶς περισσότερες τραγωδίες τοῦ Ἀλφιέρη καὶ πολλὰ ἄλλα ἀξιόλογα ἔργα.

Ἡ Ἀγγελικὴ ἀκόμα εἶχε θεωρηθῆ ἡ μεγαλύτερη προσωπικότητα στὴν αὐτοσχέδια ποίηση, γιὰτὶ κανεὶς ποτὲ ποιητῆς δὲν εἶχε σ' αὐτὴ τὴν ἰδικὴ της ταχύτητα καὶ εὐκολία. Ὁ μέγας Νικολίνι μάλιστα ἔγραψε: «Νομίζω κανεὶς πὼς στὴν ἐγκεφαλικὴ της μᾶζα ὑπάρχει κάποιος εἰδικὸς γῦρος, στὸν ὁποῖον εἶναι στιβαγμένη ἀφθονη συγκομιδὴ ἀπὸ ὁμοιοκαταληξίαι καὶ μέτρα, ποὺ τὰ χρησιμοποιεῖ ἡ ποιήτρια κάθε ποὺ τῆς χρειάζεται». Ἡ ὁμοιοκαταληξία ἦταν γι' αὐτὴ καὶ τὸ φυσικὸ, ὥστε πολλὲς φορὲς παραξενευόντανε οἱ φίλοι της γιὰτὶ δὲν προτιμοῦσε νὰ μιλῇ πάντα σὲ στίχους.

Τὰ φυσικὰ της δῶρα, ἡ Ἀγγελικὴ τὰ τελειοποίησε μὲ τὶς βαθεῖες καὶ σοβαρὲς

της μελέτης, κι' αυτές τή βοήθησαν νά περάση νικήτρια στην όλόφωτη και πλατειά λεωφόρο τῆς μόρφωσης.

Ἡ Ἀγγελικὴ ἄρχισε νά εἶναι ὑπολογίσιμη και σὰν ποιήτρια και σὰν γυναῖκα ἀπὸ πολὺ μικρὴ, ἀπὸ τὰ 15 χρόνια της. Ἀπὸ τότε τὴν περιτριγύριζαν ὅλοι οἱ λόγιοι, ἀκόμα και οἱ σοφοὶ τῆς ἐποχῆς της. Σ' ὅλα τὰ πνευματικὰ σαλόνια τοῦ Λιβόρνο, ἦταν πρώτη, κι' ἀπὸ κεῖ μέσα, πού συχνάζαν και ξένοι καλλιτέχνες, ἡ φήμη της ξεπέταξε ἀπὸ τὰ Ἰταλικὰ σύνορα και μυθικός θρύλος φτάνει σ' ὅλες τὶς Χῶρες τῆς Εὐρώπης. Ἐνα ἀπὸ τὰ ἐπισημότερα σαλόνια τῆς ἐποχῆς της, ἦταν τῆς ἀρχόντισσας Βαρθολομαίη. Στοῦ μεσαιωνικοῦ αὐτοῦ πύργου τὶς μεγαλόπρεπες γιορτές, ἡ Ἀγγελικὴ ξεχώριζε μὲ τὴν ἑλληνοπρεπέστατη και ἐπιβλητικὴ παράστασή της. Μὲ τὴν ἀπλότητά της φώτιζε τὰ γύρω περισσότερο ἀπὸ τὶς χρυσοφορεμένες φανταχτερὲς κυράδες. Ἡ κόμηση κατενθουσιασμένη μαζύ της, τὴν ὠνόμαζε πολυδύναμη ὑπαρξή. Ὁ ἐνθουσιασμός της αὐτὸς μεταδόθηκε στὸ μονογενῆ γυιό της Τζιάν-Πάολο Βαρθολομαίη, πού ἦταν τέσσερα χρόνια νεώτερός της και ἐκδηλώνει - ἄχνουδο παληκάρι - τὸν παράφορο ἔρωτά του στὴ δεκάτη Μοῦσα και πανώρηα γυναῖκα, ὅπως ἄκουγε νά τὴ φωνάζουν ὁ Ρίζος Νερουλὸς και ὁ Γκουεράτσι.

Ἡ Ἀγγελικὴ στὴν ἀρχὴ πιστεύει, πὼς εἶναι φιλικὸ τὸ δικό της ἐνδιαφέρον γι' αὐτόν, ἀλλὰ δὲν ἀργεῖ νά νοιώση, πὼς δὲν εἶναι τίποτε ἄλλο παρά ἔρωτας και μάλιστα ὁ πρῶτος. Μαζύ μὲ τὸ Τζιάν-Πάολο οἱ περισσότεροι νέοι τῆς ἐποχῆς της, τιτλοῦχοι και ἀπλοὶ θνητοί, ἀκόμα και ὁ Λαμαρτίνος, πού ἄκουσε ἀπὸ τὴν γοργοτέρουγη φήμη τὴν ὑπαρξή της και ἤλθε ἐπίτηδες στὴν Ἰταλία γιὰ νά τὴν γνωρίση, τρελλένεται γι' αὐτὴν και τῆς προτείνει νά γίνῃ γυναῖκα του. Μὰ αὐτὴ ἀρνεῖται, ἀν και τὸν θαυμάζει κι' εἶναι περήφανη γιὰ τὴ φιλία του. Ὁ τραγουδιστὴς τῆς λίμνης και τοῦ Ἐσταυρωμένου πάντα ἐλπίζει... Μάταια, γιατί ἡ Ἀγγελικὴ λέγει και σ' αὐτόν και στοὺς λοιποὺς μνηστήρες χωρὶς προλήψεις και περήφανα: « Τὴν καρδιά μου τὴν ἔχω δώσει στὸν Τζιάν-Πάολο, πού ὑπηρετεῖ τὴν πατρίδα του στὴ Φλωρεντία και τώρα ἐγὼ δὲν εἶμαι τίποτε ἄλλο παρά ὁ φρουρός της ». Τὸν Λαμαρτῖνο τὸν παρουσίασε στὸ σαλόνι της ὁ Μαντζίνι στὶς ἀρχὲς τοῦ 1827, ὁ ὁποῖος λέγει: « Νόμιζε κανεῖς, πὼς ὁ ποιητὴς τῶν θρησκευτικῶν στοχασμῶν ἔχασε τὴ μιλιὰ του μὲ τὴ ζωντανεῦτρα τῆς ἀρχαίας Ἑλληνικῆς τραγωδίας νά στιχουργήσῃ μὲ τόση εὐκολία και ἀριστουργηματικὴτητα τὸ θέμα πού τῆς ἔδωσε ὁ ἴδιος γιὰ τὴ Σαπφώ ». Κι' ἀκόμα μᾶς λέγει, πὼς μὲ τὴν συνῆλθε εἶπε ὁ Λαμαρτῖνος: « Νὰ μιὰ φορά, πού ἡ φήμη εἶναι μικρότερη ἀπ' τὴν ἀλήθεια ». Τότε τῆς ἔγραψε και τὸ θαυμάσιο ποίημα στὸ λεύκωμά της: « Ἡ Δεκάτη Ἑλληνικὴ Μοῦσα ».

Στὸ διάστημα πού ἦταν μακριὰ ὁ μνηστήρας της, ἔγραψε πολλὰ ὠραῖα κομμάτια τοῦ ἔργου της και γιὰ χάρη του ἀποσύρθηκε ἀπὸ τὰ σαλόνια...

Μὲ πόση χαρὰ ἡ νέα Πηνελόπη στὸ γύρισμα τοῦ Ἰππότη τοῦ ὄνειρου της ἄκουσε νά τῆς λέγῃ: « Κύττα, ἤλθα περήφανος νά πραγματοποιήσω τ' ὄνειρό μας, ἐλεύθερος, ἀφοῦ ξεπλήρωσα τὴν ὑποχρέωσή μου στὴ πατρίδα. Σὰν τίμιος ἰππότης, προσφέρω στὸ

πνευματικό σου βωμὸ τὴ ζωὴ μου... Καὶ στὸ μεγάλο και δοξασμένο σου ὄνομα, τὸ τιμημένο δικό μου... ». Μὰ ὡς φαίνεται εἶναι μεγάλη ἀλήθεια, πὼς καμμιά χαρὰ δὲν πρέπει νά ὀλοκληρώνεται γιὰ νά μὴ νοιώσῃ ποτὲ ὁ ἄνθρωπος στὰ χεῖλια του τὸ γλυκὸ κατακάθι τῆς χρυσῆς τῆς κούπας... Γιατὶ στὴν εὐτυχία τους, προβάλλει ἡ ἄρνηση τῆς μητέρας του, ἀπροσπέλαστο σινικό τεῖχος. « Ἀλλὰ μὲν βουλαὶ ἐρωτευμένων, ἄλλα πενθερὰ κελεύει »! Ἡ κόμηση Βαρθολομαίη ἔλεγε πὼς δὲν τὴν ἤθελε, γιατί τᾶχα ἦταν μεγαλύτερη τοῦ γυιοῦ της. Μὰ ἡ ἀλήθεια ἦταν, πὼς ἤθελε ἄλλη Τοσκάνα τιτλοῦχα και πλουσιώτερη της... Ἡ ἱστορία τοῦ γάμου παντοῦ και πάντα ἀναβλύζει ἀπὸ τὴν ἴδια πηγὴ: τὴν πηγὴ τοῦ συμφέροντος. Ἀλλὰ ὁ τίμιος γυιὸς της συντρίβει μὲ τὴ σιδερένια θέλησή του τὴ θέληση τῆς μητέρας του και γίνεται ὁ ἄντρας τῆς ὠραιότερης και πιὸ μορφωμένης γυναίκας τοῦ 19ου αἰῶνα. Ὡς σύζυγοι, ἔζησαν εὐτυχισμένοι. Κι' ὅταν ἀκόμα ἡ ἐπανάσταση τῶν Ἰταλῶν ἀπέτυχε κι' ὁ ἄντρας της βρέθηκε καταστραμμένος, ἡ Ἀγγελικὴ δὲν χάνει οὔτε στιγμή τὸ θάρρος της, πού τὸ μεταδίδει και στοὺς πτοημένους Ἰταλοὺς μὲ τὰ θούριά της. Κι' ἀκόμα πουλεῖ ὅ, τι κι' ἂν εἶχε και τὰ προσφέρει εὐχαρίστως γιὰ τὰ Ἰταλικά ὅπλα. Σὰν ἀληθινὴ Σπαρτιάτισσα, πηγαίνει ἡ ἴδια και κατατάσσει τὸν μοναχογυιό της Μιχαὴλ στὸ Πεδεμόντιο ἀπλὸ στρατιώτη στὸ μονάκριβο τάγμα πού ἔφερε τὴν Ἰταλικὴ σημαία. Μὰ μέσα σ' αὐτὴ τὴν Ἰταλικὴ θύελλα δὲν λησμονεῖ πὼς εἶναι Ἑλληνίδα. Προσφέρει τὶς εἰσπράξεις τῶν ἔργων της, ἀφοῦ δὲν εἶχε τίποτε ἄλλο, στοὺς Κρητες, πού πολεμοῦσαν σὰν λιοντάρια γιὰ τὴ λευτεριά τους στὰ λευκὰ ὄρη.

Ἡ Ἀγγελικὴ ἀφιέρωσε ὅλη της τὴ ζωὴ στὴ μελέτη. Τὸ « Γηράσκω ἀεὶ διδασκόμενος » τὸ ἐθέσπισε ἀξίωμα στὴ ζωὴ της. Καὶ γι' αὐτὸ τὸ ποιητικὸ και φιλολογικὸ ἔργο της εἶναι τόσο πλούσιο, πλατὺ, διεξοδικό, βαθύ και ἀπέραντο.

Τὰ πεζογραφήματά της, δὲν βρίσκουμε νά εἶναι ἀπόλυτα ἐφάμιλλα μὲ τὰ ἔμμετρα της. Ἡ ποιητριά μας και στὰ πρῶτα και στὰ δευτέρα παίρνει τοὺς ἥρωές της ἄλλοτε ἀπ' τὴν ἀρχαία κι' ἄλλοτε ἀπ' τὴν νεώτερη ἱστορία, ἀντίθετα ἀπ' ὅ, τι ἔκαναν ἡ Ἰσαβέλλα Θεοτόκη και Μαρίνα Πετρετίνη, λίγο προγενέστερές της.

Τῆς Ἀγγελικῆς, ὅπως ἦταν φυσικό, ἀφοῦ γεννήθηκε και ἔζησε στὴν Ἰταλία, ἡ φιλολογικὴ της δρᾶσι ἐξελίχθηκε στὴν Ἰταλικὴ γλῶσσα, ὅπως ἀκριβῶς συνέβη και μὲ τὶς ἄλλες σοφὲς Ἑλληνίδες. Μὰ ἡ Ἀγγελικὴ και σ' αὐτὸ δείχνεται ὑπέρτερη ἀπ' αὐτές, γιατί ἔμαθε τέλεια τὴν Ἑλληνικὴ. Τόσο, πού πιὸ εὐκολα νά ἐρμηνεύῃ στὰ Ἰταλικά τὸν Ὅμηρο, ὅπως λέγει ὁ Γκουεράτσι, ἀπ' ὅτι οἱ συνομιλητές της Ἰταλίδες διάβαζαν τὴ δική τους γλῶσσα.

* * *

Ἀλλὰ γιὰ ν' ἀναλύσουμε ὅλο τὸ ἔργο αὐτῆς τῆς μεγάλης κι' ἀκούραστης δημιουργήτρας ἐδῶ, δὲν εἶναι εὐκόλο, γι' αὐτὸ θὰ περιοριστοῦμε στὴν ἀνάλυση ἑνὸς πεζοῦ, ὁ Καπετὰν Ἀλέξης κι' ἑνὸς ποιητικοῦ, ὁ Θυέστης.

Μὲ τὴν ἔμμετρο τραγωδία της Θυέστης γραμμένη τὸ 1820 στὴν Ἰταλικὴ, ἐμφανίζεται ἐπίσημα και μὲ ὀλοκληρωμένο ἔργο, ἡ Ἀγγελικὴ, στὸ πνευματικὸ στίβο.

Κύρια πρόσωπα σ' αὐτήν, εἶναι πέντε. Τ' ἄλλα εἶναι τὰ συνηθισμένα διακοσμῆ-
τικά. Ἡ σκηνὴ ἐκτυλίσσεται στὸ Ἄργος, στ' ἀνάχτορα τοῦ Βασιληᾶ Ἀτρέα, ποῦ εἶναι
ὁ ἀδελφὸς τοῦ Θυέστη. Ὁ Ἀτρέας ἀγαπᾷ τὴν Ἑρώπη, μὰ ὁ πατέρας της δὲν τοῦ
τὴν δίνει, γιατί ζέρει πὼς ἡ κόρη του ἀγαπᾷ τὸν ἀδελφὸ τοῦ Θυέστη. Ὁ Ἀτρέας
σκοτώνει τὸ πατέρα της καὶ τὴ παίρνει μὲ τὴ βία. Στὸ διάστημα ποῦ τὰ δυὸ ἀδέλφια
ἐκστρατεύσανε ἐνάντια στοὺς Εὐβοεῖς, ἡ Ἑρώπη ἐγέννησε ἓνα ὠραιότατο ἀγόρι ἀπὸ
τὸ Θυέστη καὶ τὸ κρύβει στὰ ἴδια τ' ἀνάχτορα.

Τ' ἀδέλφια γυρίζουνε νικητὲς κι' ὁ Ἀτρέας γιὰ νὰ δείξῃ δῆθεν τὴν εὐγνωμοσύνη
του στὸ Θυέστη, ποῦ τοῦσωσε τὴ ζωὴ τοῦ λέγει: « Σοῦ παραχωρῶ τὴν Ἑρώπη, ἀφοῦ
καὶ κείνη σὲ προτιμᾷ ». Κατὰ τὴ στιγμή ὅμως τῆς ἱεροτελεστίας, ποῦ θὰ τοῦ τὴν
παραχωροῦσε κατὰ τὰ ἔθιμα, ἀντὶ νὰ βάλουν στὸ βωμὸ κάποιον ζῶο, δίνει διαταγὴ
καὶ βάζουν τὸ παιδί τους. Ὁ Θυέστης στὴ θέα τοῦ τερατουργήματος αὐτοῦ, βυθίζει
στὰ στήθια του τὸ μαχαίρι καταργιώντας τον. Στὸ θάνατο τὸν ἀκολουθεῖ καὶ ἡ
Ἑρώπη ἀφήνοντας γιὰ τελευταία της πνοὴ στὸν Ἀτρέα σκληρὴ κατάρρα.

Στὴ τραγωδία της αὐτὴ ἡ Ἀγγελικὴ κατώρθωσε κι' ἔδωσε τὸ ὑπέροχο πανη-
γυρικὸ μεθύσι καὶ τὸν ἀληθινὸ ἐνθουσιασμὸ ποῦ εἶναι δημιούργημα τῆς ἀθάνατης
ἀρχαίας Ἑλληνικῆς τραγωδίας. Σ' αὐτὴν φαίνεται ὄχι μονάχα κυρίαρχη τῆς αἰσθη-
τικῆς, ἀλλὰ καὶ τῆς θεατρικῆς τέχνης, γιατί τοποθετεῖ ἀριστουργηματικὰ τοὺς ἥρωές
της σὰν σὲ ἀραβούργημα. Στὸ ἔργο αὐτὸ εἶναι διάχυτη ἡ Ἑλληνικὴ ἀρμονία, ἡ ἀρ-
μονία τοῦ ρυθμοῦ καὶ τοῦ μέτρου, ἡ ἀρμονία τῆς μουσικῆς τοῦ λόγου.

Ὅταν διαβάξῃ κανεὶς τὸν Θυέστη, ζῆ τις ἴδιες ὑπέροχες στιγμές, ποῦ ζῆ δια-
βάζοντας τ' ἀθάνατα ἔργα τοῦ Εὐριπίδη καὶ τοῦ Σοφοκλῆ. Ἡ μουσικότητα καὶ ὁ ρυ-
θμὸς τους εἶναι κάτι τὸ θεϊκό. Ὅμοια μὲ τὰ ἔργα ἐκεῖνα.

Τοὺς ἥρωές της τοὺς ἐμπνεύστηκε ἀπ' τὴν Ἑλληνικὴ μυθολογία καὶ στὰ πρόσωπά
τους, δίνει ὀλοζώντανη τὴ σάρκωση τῶν ἀνθρωπίνων συναισθημάτων, τοῦ τρελλοῦ
ἔρωτα, τῆς μοχθηρῆς ζήλειας, ποῦ κάνει μοναχὸ σκοπὸ της τὴν ἐκδίκηση, καὶ τὸ
ἀνώτερο ἀπ' ὅλα τῆς μητρότητας. Οἱ εἰκόνες της εἶναι πολὺ ζωντανές καὶ ἐντυπω-
σιακές. Ἡ Ἀγγελικὴ εἶναι πρωτότυπη. Δὲν ἀνήκει σὲ καμμιά σχολή. Δὲν ἀναγνω-
ρίζει πρωτοπόρους καὶ δασκάλους. Μονάχα ἓνα ἔχει γιὰ φωτοβόλο ὁδηγὸ: τὴν ἀναγνώ-
ριση κάθε ποδοπατούμενου δίκηνου, καθὼς καὶ τῆς διαστρελωμένης ἀλήθειας.

Ὁ ἑλληνομαθὴς Γκουεράτσι λέγει πὼς « ὁ Θυέστης ἐθαυμάστηκε κι' ἐχτιμήθηκε
πάρα πολὺ, ἀπ' ὅλο τὸ μορφωμένο κόσμον τῆς ἐποχῆς της. Ἄν μάλιστα ἡ δημιουρ-
γήτρα του εἶχε τὴν ἐμπνευση νὰ τὸν ἔγραφε στὴν ἀρχαία ἑλληνικὴ, χωρὶς νὰ βάλῃ
τ' ὄνομά της, κανένας δὲν θὰ δίσταζε νὰ πιστέψῃ, πὼς θάταν ἔργο κάποιου μεγάλου
ἀρχαίου τραγωδοῦ ». Ὁ ἴδιος σύστησε μάλιστα καὶ νὰ παιχτῆ τὸ σπουδαῖο αὐτὸ ἔργο,
μὰ μὲ τὴν προϋπόθεση, πὼς οἱ ἠθοποιοὶ πρέπει νὰναὶ μεγάλης ὀλκῆς γιὰ νὰ μπορέ-
σουν νὰ τὸ κρατήσουν στὴ περιωπὴ του. Τὸ ἔργο αὐτὸ παίχτηκε γιὰ πρώτη φορὰ
τὸ 1823 καὶ διδάχτηκε ἀπ' τὴν ἴδια τὴ συγγραφέα, γι' αὐτὸ ἡ ἐπιτυχία του ἦταν ἐξαι-
ρητικὴ. Ἀπέδωσε μάλιστα ἱκανοποιητικὲς εἰσπράξεις, ποῦ κι' αὐτὲς πρόσφερε γιὰ

τὰ ὄπλα καὶ τῶν δυὸ της πατρίδων. Ἀπὸ τότε ὁ Θυέστης παίζεται συχνὰ στὴν
Ἰταλία.

* * *

Στὸ πεζογραφικὸ της ἔργο, ἡ Ἀγγελικὴ ἐμφανίζεται στὸν ὀρίζοντα τὸ 1820, μὲ
τὸν Καπετὰν Ἀλέξη, τὸ ἱστορικὸ της ρωμάντσο.

Ὁ ἥρωάς του εἶναι ὁ Καπετὰν Ἀλέξης, ποῦ γυρίζει στὰ Ψαρρά, φέρνοντας πολ-
λοὺς αἰχμαλώτους καὶ λάφυρα, κι' ἀκόμα καὶ τὴ γυναῖκα τοῦ Σελῆμ ἀγᾶ τῆς Σκαλα-
νόβας. Ὁ Ἀλέξης ἦταν ἀρραβωνιασμένος μὲ τὴν Εὐανθία. Στὴ παρουσία τῆς Ἀμίνας
δημιουργοῦνται πολλὰ ἐπεισόδια ἀπ' αὐτὴν, ποῦ τὴν ὀδηγεῖ ἡ γυναικεία της διαίσθηση
στὸ δρόμο τῆς ζήλειας ἀπὸ τὴν σκληρὴ ἀλήθεια. Κατὰ τὴν ἱστορικὴ καὶ τελευταία
μάχη τῆς καταστροφῆς τῶν Ψαρρῶν, ὁ Καπετάνιος φέρνει τὶς δυὸ γυναῖκες σὲ μιὰ
σπηλιά ποῦ κατοικοῦσε κάποιος φιλέλληνας, ὁ σοφὸς Εὐθύμιος, τὸν ὁποῖον λάτρευε καὶ
εἶχε σύμβουλό του. Κατὰ τὴν ὥρα, ποῦ ἡ Τουρκία σκορποῦσε τὸ θάνατο στὸ ἥρωϊκὸ
νησί ἡ Ἀμίνα βλέποντας πὼς κάποιος Τοῦρκος θ' ἀποτελεῖωνε τὸν τραυματισμένο
Αλέξη, τοῦ μιλεῖ Τουρκικὰ γιὰ νὰ τὸν ἀναχαιτίσῃ. Αὐτὸς ἀναγνωρίζει τὴ φωνὴ της
— γιατί δὲν ἦταν ἄλλος ἀπὸ τὸν ἄντρα της — καὶ στρέφει ἐναντίον του μὲ μεγαλύ-
τερη λύσσα. Τότε κι' αὐτὴ γιὰ νὰ σώσῃ τὸν Καπετάνιο ποῦ λάτρευε, πυροβολεῖ καὶ
τραυματίζει τὸν Σελῆμ.

Μέσα σὲ σπαραξικάρδιες σκηνές ὁ Ἀλέξης σώζεται, μὰ ἡ Ἀμίνα σκοτώνεται ἀπὸ
τὸν προδομένο σύζυγο ... Ἐπακολουθοῦν πολλὲς ἄλλες τραγικὲς σκηνές ὡς ποῦ οἱ
Ἕλληνες φεύγουν στὴν Ἰδρα κι' ὁ Ἀλέξης παντρεύεται ἐκεῖ τὴν Εὐανθία.

Τὸ ἔργο τοῦτο θεωρήθηκε ἀπὸ τοὺς σύγχρονους της κριτικούς σπουδαιότατο ἱστο-
ρικὸ μυθιστόρημα καὶ γράφτηκαν γι' αὐτὸ εὐνοϊκώτατες κρίσεις, ποῦ δημοσιεύτηκαν
στὰ γνωστότερα περιοδικὰ τῆς ἐποχῆς της. Στὴν Ἀνθολογία τῆς Φλωρεντίας, στὸ ἔξοχο
αὐτὸ περιοδικό, ποῦ γράφον οἱ πιὸ διάσημοι τῆς ἰταλικῆς λογοτεχνίας, δημοσιεύτηκε
ἐχτενέστατη καὶ ἀξιόλογη κριτικὴ τοῦ μεγάλου Νικολίνι. Κι' ἀντὶ ἄλλης κριτικῆς παίρ-
νουμε τὸν ἐπίλογο ἐκείνης :

« Ἡ Ἑλληνίδα πεζογράφος εἶναι πάρα πολὺ γνωστὴ στὴν Ἰταλία ἀπὸ τὰ πάμ-
πολλα καὶ καλὰ δημοσιεύματά της. Ἀπ' τὸν ὑπέροχο Θυέστη της ὡς καὶ τὰ ἱκανώ-
τατα δείγματα τῆς ἐξαιρετικῆς δραματικῆς της ἰδιοφυίας. Κι' ἔτσι δὲν παραξενοφάνηκε
σὰν μᾶς παρουσίασε καὶ τὸν « Καπετὰν Ἀλέξη ». Μὰ ἔπειτα ἀπὸ τὸ διάβασμα τοῦ
ἔργου της αὐτοῦ, μ' ἐνθουσιασμὸ τῆς λέμε τὴ σκέψη μας, πὼς πρέπει νὰ ἐπιδοθῆ καὶ
στὴν μυθιστοριογραφία, γιατί καὶ σ' αὐτὴ ἐξάπαντος, θὰ ἐξασφαλίσῃ ἐπιφανέστατη
θέση. Ἡ μυθιστοριογράφος, δὲν εἶναι μονάχα προικισμένη ἀπὸ τὰ προτερήματα, ποῦ
πρέπει νὰ ἔχῃ κάθε δυνατὸς λογοτέχνης συγγραφέας, μὰ κι' αὐτὰ ποῦ ἀναδεικνύουν
τὸ φύλλον της ὑπέρτερο τοῦ δικοῦ μας στὴ μυθιστοριογραφία, δηλαδὴ τὴ λεπτότητα
τῆς ἀντίληψης, καὶ τὴν ἀβρότητα τῶν αἰσθημάτων. Ἀκόμα διακρίνουμε, πὼς ἔχει

και σε μεγάλη δόση τα ιδιάζοντα στο δικό μας φύλο προτερήματα, το ύφος της ιδέας και τη δύναμη της ισχυρής δημιουργίας.

Οι λόγοι, που βάζει ή μυθιστοριογράφος στο στόμα του Καπετάν 'Αλέξη και του Εύθυμιου για τα δικαιώματα του σκλαβωμένου 'Ελληνισμού, μπορούν να παραβληθούν με τις ωραιότερες και εύγλωττότερες σελίδες, που έχουν δημοσιευθῆ στην 'Εγκυκλοπαιδική 'Επιθεώρηση της Ιστορίας και που γράφτηκαν απ' το διασημότερο ιστορικό της Εύρώπης... Κι' άλλοι λόγοι του Εύθυμιου, μπορούν να θεωρηθούν πολύ ποιητικοί, που εξυψώνουν τη διάνοια σε ιδέες και πράξεις μεγάλες και επιβάλλουν την εθνική αξία ολόκληρου του έργου.

Είναι ανάγκη να προστεθῆ, πώς ή δημιουργήτρια του έργου τούτου 'Αγγελική, προώριζε το κέρδος απ' τη πώληση του έργου της για ενίσχυση τῶν 'Ελλήνων, που είχαν εξεγερθῆ. Κι' ακόμα, λέγει ο Νικολίνι, ή 'Αγγελική έγραψε το έργο αυτό, για να διαγείρη τα φιλόφρατα και πατριωτικά αισθήματα του κόσμου, για την όμορφη 'Ελλάδα. Γι' αυτό δὲν πρέπει να κριθῆ ὅπως κάθε άλλο έργο απλῶς φιλολογικό, μα και να θαυμασθῆ!»

'Ο 'Αλέξης, ο όποιος ως μυθιστόρημα κριθῆκε τόσο εὖνοικὰ από τους αὐτηρότερους κριτικούς της εποχῆς του, πραγματικά είναι πολύ καλό έργο. Η 'Αγγελική, αν και δὲν εἶχε ἔρθη ποτέ στην 'Ελλάδα, ως τόσο κατώρθωσε κι' ἔδωσε στο έργο της αυτό τέλεια τὰ αισθήματα, τὰ ἦθη και ἔθιμά μας, πιστότερα κι' από συγγραφέα, που γεννήθηκε κι' ανατράφηκε ἐδῶ.

Στις σελίδες αυτές βλέπουμε ολοκάθαρη τη ψυχολογική δύναμη της ποιητριάς μας, που μᾶς δίνει σε ζωντανό ανάγλυφο την εικόνα της ψυχουσύνθεσης του 'Ελληνα, ὅπως μᾶς τὸ δείχνει ο ακόλουθος διάλογος:

«Κι' όλες οι γκρίνιες στη Πελοπόννησο, ρωτάει ο Εύθυμιος τὸν 'Αλέξη, πῶς πάνε;

'Ω: χάρη στο κίντυνο, που τους ἀπειλεῖ, ὅλα ἡσυχάζουν, Εύθυμιε. 'Όταν ο ὀρίζοντας τῶν ἐθνικῶν μας πραγμάτων, είναι σκοτινιασμένος, τότε μὴν ἀνησυχῆς για τὴ δόξα της φυλῆς μας. Οι 'Ελληνες είναι προικισμένοι απ' τὴν φύση με ἀκατάπαυστη ἐνέργεια, τὴν ὁποῖαν πρέπει πάντα κάπου να καταναλίσκουν... Κι' όταν δὲν ὑπάρχει κοινὸς ἔχθρὸς για να τὴ μεταχειριστοῦνε, τότε για να μὴ μένη σ' ἀδράνεια, καταστρέφονται μεταξύ τους. Γι' αυτό ή Χώρα που δοξάστηκε απ' τις νίκες ἐναντία στους Πέρσες, εἶχε πὶο πρὶν ποτιστῆ με 'Ελληνικὸ αἷμα, που χύθηκε ἀπὸ 'Ελληνικὰ χέρια... Τώρα τους εἶδες γιγάντιους ἥρωες στο πεδίο της μάχης κι' εὐθύς μετὰ ἀπ' αὐτήν, θὰ τους δῆς χωρισμένους κι' ἔτοιμους ν' ἀλληλοσπαραχτοῦν στην 'Εθνική Συνέλευση».

'Αλήθεια, πόσο καλά γνώριζε ή 'Αγγελική τους 'Ελληνες, και πόσο σαφέστατα και σοφάτα διατυπώνει τὸν 'Ελληνικὸ χαραχτῆρα μέσα στις λίγες αυτές γραμμές... Μᾶς δίνει ἀκόμα σαφέστατη τὴν πεποίθηση, πῶς ἦταν ἀτοχος της ἑλληνικῆς πολιτικῆς, και πῶς κανένα μυστήριο δὲν εἶχε γι' αὐτήν ἀκόμα και ή πολιτικὴ της Εύρώπης, που τὴν ἀποκαλεῖ στα έργα της — γιατί δὲν βοηθοῦσε τὴν ἀπελευτέρωση της πατρίδας της — Χριστιανική δολοφόνο, ἰδιοτελῆ, βάζοντας στο στόμα του σοφοῦ της

τὴν ἐξῆς πολύτιμη συμβουλή: «Δυστυχία, λέγει στὸν Καπετάν 'Αλέξη ο γέρω Εὐθύμιος, δυστυχία στο Λαό, που στηρίζει τις ἐλπίδες του στις αἰώνια ἀποτυχημένες βοήθειες τῶν ξένων. 'Αλλοι σ' ἐκείνον που δὲν ἐλπίζει στὸν ἑαυτὸ του. 'Αλλοίμονο στο 'Εθνος, που δὲ θ' ἀποχτήση τὴ λευτεριά του με τὸ δικὸ του αἷμα! ...»

Μὲ τὰ λόγια αὐτὰ του σοφοῦ ἥρωα, ή 'Αγγελικὴ θέλει να ἐξυψώση τὴν ἀτομικότητα και τὴ πεποίθηση τῶν συμπατριωτῶν της στὴ προσωπικὴ τους δύναμη. Στο ἔργο αὐτὸ ἐκθέτονται τόσο σπαραχτικὰ συμβάντα, με περιγραφή και μελετημένη ἀνάλυση για κάθε πρόσωπο και λέγονται πολλὰ για τὰ πολιτικὰ πράγματα της Εύρώπης και της Τουρκίας.

Τις γνώσεις της τις μεγάλες για τὴ πολιτικὴ, θετικὰ τις χρωστάει στους σοφοὺς και πολιτικούς, στὸν Γκουεράτσι, στὸν Νικολίνι και στὸν Μαντζίνι, που ἦσαν στενοὶ φίλοι της. 'Απ' τὴν ἀρχή ως τὸ τέλος, τὸ έργο τούτο, τὸ κυβερνᾷ ή ἀπλότητα. Κι' αὐτὸ γιατί δὲν εἶναι καθόλου περίπλοκο, γιατί παντοῦ και πάντα στο ὕφος της ή ποιητριά μας εἶναι ἀπλή. Καί γι' αὐτὸ ἀρᾶσει ἐξαιρετικὰ σ' ἐκείνους που προτιμοῦσαν τὴν ἀπλότητα της τέχνης κι' ὄχι τοὺς γρίφους. 'Ο Καπετάν 'Αλέξης ἀκόμα εἶναι ὠραῖος και για τὴν ὑπαρξὴ λιγοστῶν προσώπων, γιατί θυμίζει ἀρχαία 'Ελληνικὴ τραγωδία.

Συμφωνοῦμε κι' ἐμεῖς πληρέστατα με τὸν κριτικογράφο της σοφὸ Νικολίνι, πῶς ή 'Αγγελικὴ στο έργο αὐτὸ ξαπλώθηκε κάπως περισσότερο ἀπ' ὅσο ἔπρεπε, κι' ἀκόμα παρατηροῦμε και κάτι ἄλλο: Πῶς ο ἥρωάς της, ο Καπετάν 'Αλέξης που ἔχυσε σ' ἑκατόμβες τὸ Τούρκικο αἷμα και που ὄντας ἀκόμα τόσο νέος ἦταν καπετάνιος και καπετάνιος ἀπ' τοὺς ξακουσμένους, τὸν παρουσιάζει σε πολλὰ σημεῖα ὄχι μόνον ἀδύναμο, μα και να ταλαντεύεται μπροστὰ σε ἕνα χαμόγελο της 'Αμίνας. Μὰ παραδεχόμαστε πῶς τὴν εἰδυλιακὴ φάση μᾶς τὴν παρουσίασε για να δώση γλαφυρότητα και ξεκούραση στο έργο της, για να μὴ τ' ἀφήση στεγνὸ ἱστόρημα. Η κριτικὴ μας αὐτὴ για τὸ έργο τούτο της 'Αγγελικῆς, δὲν σημαίνει πῶς τυφλὰ παραδεχόμαστε κι' ἀμελέτητα πῶς κάθε τι που ἔγραψε εἶναι κι' ὠραῖο. Κάθε ἄλλο! Αὐτὸ τὸ συμπεραίνουμε ἔπειτ' ἀπ' τὴν ἀνάλυση της κάθε μιᾶς ψυχικῆς βαθμίδας, που βρίσκεται ο ἥρωάς της, κι' ἔτσι μόνο λέμε πῶς κατώρθωσε κι' ἔδωσε τέλεια τὴν εικόνα του συναισθηματικῶ κόσμου.

Τὸ 1851 ή 'Αγγελικὴ δημοσιεύει στο Τουρῖνο ἔπειτα ἀπὸ ἄλλα πολλὰ και τὸ έργο αὐτὸ «Λόγοι κυρίας πρὸς τὰς νεονύμφους του τόπου της». Μὲ τὸ σύγγραμά της αὐτὸ, μᾶς δίνει τις μεγαλόπρεπες αὐστηρὲς ἀρχές, που κυριαρχοῦσαν στο εἶναι της! Σ' αὐτὸ ἐκθέτει τὰ καθήκοντα της γυναίκας ὡς συζύγου, μητέρας, μέλους της κοινωνίας κι' ἀκόμα σ' αὐτὸ της λέγει τι δικαιώματα ἔχει.

'Η ποιητριά μας δὲν δέχεται συμβιβασμούς, οὔτε ἐποχῆς, οὔτε μόρφωσης ἐξελικτικῆς. Θέλει τὴν γυναῖκα, γυναῖκα μορφωμένη και δυνατῆ, για να μπορῆ να εἶναι φίλος, παραστάτης και συναγωνιστῆς στὸν ἄντρα. Μὰ και να κρατῆ κάτω ἀπ' αὐτὰ πάντα τὴ γυναικεία της ὑφή, για να εἶναι ή παντοτεινὴ χαρὰ του. Εἰρωνεύεται και γελαῖ, που ὅλες οι γυναῖκες προσπαθοῦν με γελοῖα μέσα να καλύψουν τὰ ἐξωτερικὰ

τους ελαττώματα, μα πού καμμιά δὲν προσπαθεῖ καὶ δὲν κάνει τίποτε ἀπολύτως γιὰ νὰ διορθώσῃ τὰ κρύφια ἐλαττώματα τῆς ψυχῆς, πού ὕπουλο σαράκι κρυφοτραγανίζει τὰ θέμελα τῆς εὐτυχίας τους.

Ἡ Λέα Νίσιμ θεωρεῖ τὴν Ἀγγελικὴ γιὰ πρώτη φεμινίστρια, μά, λέγει, μὲ τὴν καλὴ σημασία.

* * *

Γιὰ τὴν καλλιτεχνικὴ φυσιογνωμία τῆς Ἀγγελικῆς, κανένας διανοούμενος καὶ ἀξίας ἄνθρωπος, πού ἔζησε τὸν 19^ο αἰῶνα, δὲν ἔμεινε ἀδιάφορος.

Ταχτικοὶ σύντροφοι καὶ θαυμαστές της ἦσαν ὁ Γκιζέζε, ὁ Γκουϊστι, ὁ Μπίνι, ὁ Φαλκούτσι, ὁ Γκουεράτσι, ὁ Κάρολος Μότζαδ, κι' ὁ Νικολίνι ἀπ' τοὺς Ἰταλοὺς διανοούμενους. Κι' ἀπὸ τοὺς Ἕλληνας ὁ Κλέων Ραγκαβῆς, ὁ Ρίζος Νερουλός, ὁ Μουστοξύδης, κι' ὁ Ζαλοκώστας, ὁ ὁποῖος, ὅπως συμπεραίνουμε ἀπὸ τὰ δοκουμενὰ πού κρατοῦμε, τὴν εἶχε ἐρωτευτῆ.

Γιὰ κεῖνον πού ἔδειξε ἐξαιρετικὴ ξεχώρηση, ἦταν ὁ διάσημος τραγικὸς Νικολίνι, πού τὸν σεβόταν σὰν Θεό. Μά κι' ἐκεῖνου ὁ ἐνθουσιασμός γι' αὐτὴν, εἶναι διάχυτος κι' ἀπέραντος, ὅπως μᾶς δίνει ὁ Κάρολος Μότζαδ στὴ Revue de deux Mondes. Ἡ ἀλληλογραφία τους, λέγει, εἶναι ζωντανὴ πιστοποίηση τοῦ θαυμασμοῦ του γιὰ τὴν συγγραφέα. Τὰ γράμματα αὐτὰ εἶναι ἀριστουργήματα. Ἀνώτερα ἀπὸ τὰ ποιήματα, πού τῆς ἀφιέρωσαν τόσο ἄλλοι... Στὸ Γκουεράτσι εἶχε μεγάλη ἐπίδραση ψυχικὴ, ὅπως φαίνεται ἀπὸ τὰ γραφόμενά του, στὸ Δαυϊκὸ ὕμνο πού τῆς γράφει στὸ πρόλογο τοῦ ἔργου, πού τῆς ἀφιερώνει Battaglion di Benevento.

Ἄλλος εἶναι ὁ Κάρολος Μότζαδ, πού στὴ σπαυδαία του μελέτη γιὰ τοὺς προδρόμους πού παρασκευάσαν τὴν Ἰταλικὴ ἀνεξαρτησία καὶ ἔνωση, τὴν συγκαταλέγει μ' αὐτούς, καὶ γιὰ κατακλεῖδα θέτει τὴν ἀκόλουθη ἐπιγραμματικὴ φράσι: «Ἡ Ἀγγελικὴ μὲ τὸ δυνατὸ καὶ ὠραιότατο ἔργο της, δικαιοματικὰ κατατάσσεται ἀνάμεσα στὶς μεγαλοφυεῖς προσωπικότητες τῆς Ἰταλίας». Ὁ Μότζαδ ὑπῆρξε καὶ ὁ κληρονόμος τῆς ἀλληλογραφίας της μὲ τὸν Νικολίνι καὶ μ' ἄλλους διάσημους ἄντρες.

Μεταξὺ τῶν ἀπείρων θαυμαστῶν της Εὐρωπαίων, ξεχωρίζουν καὶ οἱ εὐγενικὲς ἀρχοντικὲς μορφές τοῦ μεγάλου ποιητοῦ καὶ ἱστορικοῦ Ρίζου Νερουλοῦ, ὁ ὁποῖος καὶ στὸ ἐλεγεῖο πού τῆς ἀφιέρωσε, δίνει ἀδρῆ τὴν εἰκόνα τοῦ θαυμασμοῦ, πού σχημάτισε γι' αὐτὴν. Ὁ Νερουλός τὴ γνώρισε ἀπὸ κοντὰ καὶ ἀπὸ πεποίθησι τὴν ἀποκαλεῖ στὸ ποίημά του «νέωτερον Σαπφώ». Καὶ τοῦ ποιητῆ καὶ διπλωμάτη Κ. Ραγκαβῆ, ἡ Πάλλη στάθηκε στενὴ φίλη, πού τῆς ἐκφράζει κι' αὐτὸς μεγάλο θαυμασμό. Καὶ τὴν παρακαλεῖ νὰ σπάσῃ τίς ξένες χορδὲς καὶ μὲ ἑλληνικὴ λύρα νὰ ψάλῃ στὴ γλῶσσα τῆς Σαπφῶς καὶ τοῦ Πινδάρου τὰ ὁμορφα ποιητικὰ λουλούδια, πού μάζεψε ἀπὸ τὴ Πατρίδα, πού δοξάζουν οἱ Βιργήλιοι καὶ οἱ Τάσσοι. Αὐτὸ τὸ θαυμάσιο ποίημα, τὸ προλογίζει μὲ λόγια ἀπέραντης ἐχτίμησῆς ὁ Νικόλαος Δραγούμης στὸ περιοδικὸ «Πανδώρα». Ἀκόμη ἐκίνησε τὸν ἐνθουσιασμό τοῦ ποιητῆ πολεμιστῆ Γεωργίου Ζαλο-

κώστα, πού στὰ γράμματα καὶ ποιήματά του ὁ ἄπειρος θαυμασμός βρίσκεται σφιχταγκαλισμένος μὲ τὸν γυῖο τῆς Ἀφροδίτης...

Ἦσονται μερικοὶ ἄνθρωποι, πού δὲν ἔκαμαν στὴ ζωὴ τους τίποτε ἄλλο παρὰ νὰ ἀσχολοῦνται μὲ τίς ὥραιες Μούσες. Ἡ Ἀγγελικὴ, εἶναι ἓνας ἀπὸ τοὺς λιγιστοὺς αὐτοὺς ἀνθρώπους... Γεννήθηκε ἔχοντας στὰ χεῖλη καὶ στὴ ψυχὴ τὴ ποιήσῃ καὶ σ' αὐτὴ παρέδωκε τὴ τελευταία της σκέψη. Ἡ ποίησῃ τῆς Ἀγγελικῆς εἶναι ἀπλῆ καὶ λεπτὴ ὅπως καὶ ὅλο τὸ λογοτεχνικὸ της ἔργο. Εἶναι γεμάτη ὁμορφιά, βγαίνει ἀπὸ τίς ἀκατάλυτες ψυχικὲς της δυνάμεις, πού ἀπὸ μέσα τους ξεπετιέται ὀλοζώντανη ἢ ἀγωνία γιὰ τὴ σκλαβιά τῆς πατρίδας, ὁ πόθος τῆς κυριαρχίας, τὸ μαρτύριο, ὁ λυγμός τοῦ σπαραγμοῦ, ὅπως στὴν ἀκόλουθη ὁδῆ:

Ὡ: Πατρίδα! Ἀκαταμάχητο
στὸ γλυκὸ σου ὄνομα
θέλλγητρο κρύβεται...
Μὲ τὸ νὰ προφέρῃς, ὦ, πῶς
ἡ καρδιά μὲ συγκίνηση χτυπάει!
Πόσες ἀγάπες κρύβει....

Σ' αὐτὴ κυριαρχεῖ ὁ σπαραγμός καὶ τὸ μαρτύριο τοῦ ἀνεκπλήρωτου πόθου.

Σ' ἄλλες πάλι βρίσκουν τὴ φιλοσοφημένη ἀναπόληση, τὴν ἀμίλητη ἐγκαρτέρηση, τὴν ἀδιαφορία... τὰ συναισθήματα, πού ἀποτελοῦν τὴ μεγάλη πείρα τῆς ζωῆς, σὰν στὸ «Ἄντιο», πού κυριαρχεῖ μιὰ μουντὴ ἀτμόσφαιρα ἀπὸ βαρειά πληῖξι καὶ πικρὴ νοσταλγία, χωρὶς ἐνθουσιασμούς καὶ ἐξάρσεις:

Γῆ, ὅπου γεννήθηκα, ἀντίο
ἀντίο ἤσυχε οὐρανέ,
παιχνιδιάρικο ἀγεράκι
καθαρὴ γειτονιά.

Ἀκολουθοῦν στὸν αὐτὸ τόνο πολλοὶ στίχοι καὶ στὸ τέλος λέγει:

Κι' ὅταν στὴν ὥρα τοῦ θανάτου φτάσω,
— δὲν θὰ ζήσω πολὺ
θὰ πῶ ἀπὸ τὴ λύπη μαραμένος —
φέρε τὸ τελεταῖο μου «Ἄντιο»
μὲ τὸ ταχὺ φτερούγισμά σου,
στ' ἀγαπημένο πάτριον χῶμα,
καὶ στὸ εἶδωλό μου...

Σὲ πολλές, πάλι, ἄλλες ὁδὲς, ὅπως «στὸν ὠραῖο οὐρανὸ τῆς Ἰταλίας» στὸ «Δεῖλι καὶ τὴ Νύχτα» βρίσκουμε ἐχτὸς ἀπ' τὸ πηγαῖο αἶσθημα μιὰ διαφανέστατη ἀντίληψη τῶν ἀποχρώσεων, ὡς καὶ τὴν ὀξυτάτη διαίσθησι τῆς μεταλλαγῆς τοῦ αἰθέρα κατὰ τίς διαφορὲς στιγμὲς, πού ὑποβοηθεῖ, ὅπως ἡ ἐντύπωση ὕστερα ἀπ' τὸ διάβασμα

ν' απομένη ωραιότατη εικόνα σ' αν ζωγραφισμένος πίνακας, μ' όλες του τις αναλογίες και τις φωτεινές του λεπτομέρειες.

Σε λίγα λόγια και τὸ ποιητικὸ ἔργο τῆς Ἀγγελικῆς ξεχειλίζει ἀπὸ ἀβρότητα, ἀπὸ δύναμη καὶ ἐπιβολή, πού συγκινεῖ καὶ θέλγει. Κι' ἀκόμα βλέπουμε, πὼς εἶναι πάντα ἡ σκιάβα τοῦ ὑποσυνειδήτου τῆς, γι' αὐτὸ εἶναι βαθειά. Σ' αὐτὸ μᾶς δίνει τὴν αἰσθητικὴ συνείδηση τῆς ἀλήθειας περισσότερο στὸ περιεχόμενο, παρὰ στὴ μορφικὴ τους ἐμφάνιση, ἂν καὶ αὐτὴ ἀναμφισβήτητα εἶναι διαυγέστατη, τέλεια.

* * *

Ἡ Ἀγγελικὴ ἐξέδωκε πολλὰ ἄλλα ἔργα: τὴ Σαπφώ, τὸ Πυρποληθὲν χωρίον, Ἀπὸ τὴς ἀναμνήσεως τοῦ Λάμπρου, τὴ Καλλιρόη, ὅλα μ' Ἑλληνικὴ ὑπόθεση. Ἄλλα εἶναι ἡ Ἰουλιέττα, ἡ Ἐλεονώρα, ἡ οἰκογένεια Ροκαμπρούνα, οἱ ἀναμνήσεις τοῦ Φρειδερίκου καὶ πολλὰ ἄλλα, πού εἶχε μεταφράσει σὲ ξένες γλώσσες.

Μὰ ἐχτὸς ἀπ' αὐτὰ τὰ ἔργα, ἀφῆκε καὶ πολλὰ ἀνέκδοτα. Σ' αὐτὰ συγκαταλέγονται οἱ τραγωδίαι τοῦ Σαίξπηρ, Μάκβεθ καὶ Ὀνειρο θερινῆς νύχτας καὶ τὰ Contemplation τοῦ Βίκτωρος Οὐγκώ.

Ἀκόμα βρήκαμε καὶ μιὰ ωραιότατη σατυρικὴ φάρσα, πού σατυρίζει μὲ πολὺ πνεῦμα τοὺς λογιώτατους κάποιου Συλλόγου τῆς ἐποχῆς τῆς καὶ πού δὲν λείπουν ἀπὸ κεῖ μέσα καὶ μερικοὶ κωμικοὶ τύποι γυναικῶν.

Φανταζόμεστε ἔπειτα ἀπὸ τὰ γραφόμενα τοῦ Μότσαρ πὼς θὰ ὑπάρχουν πολλὰ ἀκόμα ἔργα τῆς συγγραφέως μας ἄγνωστα.

Τὸ τελευταῖο ἔργο, πού ἔδωκε στὸ φῶς τῆς δημοσιότητος ἡ Ἀγγελικὴ, εἶναι τὸ Ἀγροτικὸ Νεκροταφεῖο τῆς Γκραίη, πού τὸ μετάφρασε ἀπὸ τὰ Ἀγγλικά. Ὁ μεγάλος θαυμαστής τῆς Κλέων Ραγκαβῆς, γιὰ τὴ μετάφρασή τῆς, πού εὐτύχησε νὰ τὴ διαβάσῃ λέγει: « Ἡ μετάφραστρια στὸ λυρισμὸ ὑπερβαίνει πάρα πολὺ καὶ τὴν ἴδια τὴ συγγραφέα τοῦ ἔργου ». Μὰ καὶ ἡ ἴδια ἡ Ἀγγελικὴ ὠμολόγησε, πὼς τὸ ἔργο αὐτὸ τὴν κούρασε περισσότερο ἀπὸ κάθε ἄλλο.

Μὲ τὴν ἀνάληψη αὐτῆ οὔτε ἀμυδρὴ εἰκόνα δὲ κατωρθώσαμε νὰ δώσουμε τοῦ ἔργου τῆς. Μὰ ἔστω, κι' ἀπ' αὐτὸ τὸ λίγο βλέπουμε, νὰ ξεπετιῶνται αὐθόρμητα, σφιχταγκαλιασμένες ἀδερφάδες, τὴ θρησκεία, τὴ φιλοσοφία, τὴ τέχνη, τὴ πλαστικότητα, τὴν ὁμορφιά τῆς αἰσθητικῆς, τὴ βαθειὰ πνευματικὴ σκέψη, τὴν ἀπέραντη γνώση τῆς ἱστορίας μὲ ταντελένια γλαφυρότητα.

Τὸ *Lacrima rerum* τοῦ ἔργου τῆς εἶναι ὁ Θυέστης καὶ ὁ Δάντης στὴ Βερώνα. Αὐτὰ τὴν ἐπέβαλαν κυρίαρχη σ' όλες τις διανοούμενες τοῦ αἵωνα τῆς.

Ἡ πνοὴ τοῦ ἔργου τῆς εἶναι φυσικὴ, ἀφελής, χωρὶς ἐπιτήδευση καὶ δοκίμοστο στόμφο, χωρὶς προσποίηση καὶ κούφια ῥητορία: ρέει μὲ μεγάλη εὐκολία καὶ φυσικότητα, ἂν καὶ εἶναι τόσο μεγαλόπρεπο.

Τὸ ἔργο τῆς δὲν τὸ περιορίζει μόνον σὲ πατριωτικὰ πεζογραφήματα καὶ ποιήματα, οὔτε σὲ πολιτικὰ καὶ κοινωνιολογικὰ μελέτες. Ὅχι. Ἡ Ἀγγελικὴ εἶναι ἡ

μόνη ἀπὸ τις σύγχρονες τῆς, πού δὲν ἀπηξίωσε νὰ προσδώσῃ στὰ γραφόμενά τῆς εἰδυλικὸ χαραχτήρα. Γι' αὐτὸ τὸ ἔργο τῆς θεωρήθηκε πῶς ἐπαγωγὸ καὶ δημιουργικὸ ἀπὸ τὸ ἔργο τῶν προγενεστέρων καὶ συγχρόνων τῆς. Ἴσως ἡ Μαργαρίτα Μηνιάτη, ὅπως τὴ διαβάσαμε, νὰ εἶναι πολὺ ἐγκυκλοπαιδικὴ κι' αὐτὴ καθὼς καὶ στὴ κριτικὴ μελέτη καὶ στὴ ψυχοπνευματικὴ ἀνάλυση βαθειά, γιὰ τὴ Μαργαρίτα μελετᾶ, διηγεῖται, κρίνει καὶ ἀποφαίνεται ὅπως τὴ βρήκαμε καὶ στὴς λαμπρὲς μελέτες τῆς γιὰ τὸ Βάγνερ, γιὰ τὴν ἱστορικὴ θέση τῆς Ἰταλίας, γιὰ τὸν Κορέγιο, νὰ παρουσιάσῃ μεγάλη ἐμβριθεῖα πνευματικοῦ πλούτου, γνώσεις ἱστορικὰ καὶ καλλιτεχνικὰ, ἀλλὰ ὄχι καὶ τὴν εὐγενικὰ κι' ἀνθρώπινη τρυφερότητα, τὴ καθάρια δημιουργικὴ φαντασία, τὴ δύναμη τῆς ἐμπνευσης, πού μὲ τόση ἀνωτερότητα βρίσκουμε πλοῦσια καὶ διάχυτη στὸ ἐξιδανικευμένο ἔργο τῆς Ἀγγελικῆς. Μὰ κι' ἂν δεσπόζῃ στὸ ἔργο τῆς ὁ πραγματικὸς καὶ πηγαῖος λυρισμὸς, ὡς τόσο μὲ τις πνευματικὰς τῆς φτεροῦγες, χαϊδεύει ὅλα τὰ κοινωνικὰ ζητήματα μὲ πραγματικὴ ἐμβριθεῖα. Ἀκόμα ξαφνικὰ τὴ βλέπουμε νὰ μεταπέφτῃ ἀπὸ τὸν ὑπέρτατο λυρισμὸ στὴν ἀφήγηση κοινῶν ἐπεισοδίων ἢ τὴ στιγμὴ πού κλαίει περιπαθέστατα γιὰ τ' ἀτυχήματα τῆς Ἰταλίας καὶ τονίζει θούρια γιὰ τὴ λευτεριά τῆς σκιάβας Ἑλλάδας, τὴν ἴδια στιγμὴ σατυρίζει μὲ δειχτικότητα τὰ κοινωνικὰ ἔχτροπα, πού ἀρπάζει ἡ ἀντίληψή τῆς.

Ὅσο γιὰ τὸ ἄλλο ἔργο τῆς, τὸ πεζοῦ, βρίσκουμε πὼς παρουσιάζει ὀλοφάνερη τὴν ἱστορικὴ σφραγίδα. Γι' αὐτὸ εἶδαμε, πὼς οἱ κριτικοὶ τῆς εἶναι χωρισμένοι: ἄλλοι κατακρίνουν τὴν ἀποκλειστικότητά τῆς αὐτῆ κι' ἄλλοι ὄχι μόνον τὴ χειροκροτοῦν, μὰ βρίσκουμε πὼς ἔκαμαν καὶ λεπτομερῆ ἀνάληψή του.

Στὸ ἔργο τῆς γενικὰ διακρίνουμε τὸ προτέρημα πού πρέπει νὰ ἔχῃ κάθε συγγραφέας, πού προσωρίστηκε νὰ ζήσῃ, δηλ. τὸ δικό του. Γιὰ τὸ ἕνας πραγματικὸς καλλιτέχνης δὲν πρέπει ποτὲ νὰ παρουσιάσῃ τίποτε ἄλλο ἐκτὸς ἀπὸ τὸν ἴδιο του ἑαυτό, γιὰ τὸ τότε μόνον γίνεται δυνατὸς, κυρίαρχος. Καὶ τὸ μοτίβο του γίνεται τὸ κουβάρη τῆς χρυσοκλωστῆς, πού μάζεψε ἀπὸ τὴ μακρὰ πνευματικὴ του ζωὴ.

Τὸ ἔργο τῆς εἶναι δυνατὸ, γιὰ τὴ κυριαρχεῖται ὀλόκληρο ἀπ' τὴ ψυχὴ τῆς. Εἶναι δημιουργικὴ καὶ ιδιότυπη. Ἰδιότυπη ὡς τὰ κατάβαθα τῆς σκέψης τῆς κι' αὐτὸ μονάχα εἶναι ἀρκετὸ γιὰ νὰ φανῇ ἡ μεγάλη πνευματικὴ τῆς ἀξία. Ἡ Ἀγγελικὴ εἶναι ἡ λεπτὴ ποιήτρια καὶ λυρικὴ πεζογράφος, πού μᾶς δίνει ἀνάγλυφη τὴν εἰκόνα τῶν γεγονότων, πού βρῆκαν μέσα τῆς μεγάλη καὶ εὐαίσθητη ἀπήχηση. Τὸ αἰσθηματὸ βαθὺ στὴ πατρίδα καὶ στὴ θρησκεία τὰ ἐξεδήλωσε τόσο ὠραῖα καὶ ἀδρὰ μὲ τὴ τανταλένια ἐμπνευσή τῆς καὶ τὴ βαθειὰ νοητικὴ τῆς δύναμη.

Ἡ Ἀγγελικὴ γὰ πάντα ἀνασκάφτει. Ψάχνει παντοῦ ἐπίμονα. Στὸν ἀρχαῖο κόσμον, στὸν ἀπομακρυσμένο θρόνον, στὸ παραγόνι τῆς γαλαξίας, μὰ καὶ στὴν ἀδυσώπητη ἀλήθεια τῆς σκληρῆς πραγματικότητος. Στους ἡρωϊκοὺς θριάμβους, στὴς μεγάλες χαρὰς, στὰ γλυκὰ ὄνειρα κι' ἀκόμα καὶ στὸν καυμὸ τῆς ἀποτυχίας καὶ στὴ θλίψη, πού ἡ ἀπαντοχὴ γίνεται ἄπιαστη χίμαιρα. Ἡ ποιήτρια ὅλα τὰ γράφει μὲ πανθειστικὴ δύναμη καὶ λεπτότατη διάνοια!

Ἡ Ἀγγελικὴ καὶ τὶς στερνὲς στιγμὲς ἐκφράζει τὴ λατρεία τῆς πρὸς τὴν πατρίδα μετ' ἀκόλουθο ἐλεγείου, ποὺ τὸ γραφὲ μετ' τρεμάμενα καὶ ῥητιδιασμένα ἀπὸ τὸ χᾶδι τοῦ χρόνου χέρια:

Ἐχετε γειὰ ὄμορφες Θεσσαλικὲς πεδιάδες,
ποὺ σᾶς χᾶιδεψε τὸ τραγούδι τοῦ Ρήγα,
ὡς καὶ σὺ γλυκεῖά μου Ἡπειρο, ποὺ ὕψωσες τ' ἅγιο σου τὸ λάβαρο,
στὰ τιμημένα βράχια σου, π' ἀπάνω σου περιπλανήθηκα
τόσο, μετ' τῆς φαντασίας τὶς φτέουγες.

Σὰν γιὰ τελευταία φορὰ θ' ἀποχαιρετίσω
ἀποκατωμένη τοὺς ἀγαπημένους μου, τὴ γῆ καὶ τὸν ἥλιο,
ἐσεῖς δὲ θᾶστε λευτερές ἀκόμα. Κι' ἐνῶ θὰ κυλάῃ ὁ χρόνος,
ὁ κακοῦργος ζυγός, θὰ σᾶς πιέζη πάντα τὸ ἴδιο.

Ἦ, πρόσμενα κοντινὴ τῆς λευτεριᾶς τὴ ροδαυοῦλα
μά, ὦ Θεε, βλέπω τὸν ὀρίζοντα νᾶναι σκοτεινιασμένος
καὶ ἀπὸ σύνεφα μουντά, βαρεῖα φουρτουνιασμένος...

Ἦ, μετ' τὶς συμφορὲς καὶ τὸ ρεζίλεμά σας πῶς γελά ἡ Εὐρώπη;
Γελά, κι' ἐνῶ γονατίζει μπροστὰ στὸν ἴδιο Σταυρό, ποὺ γονατίζετε κι' ἐσεῖς,
μετ' τὰ ὄπλα στὰ χέρια εἶναι ἔτοιμη νὰ βοηθήσῃ τοὺς Μουσουλμάνους...

Εἶναι ἡ στερνὴ διαμαρτυρία ἐναντίον τῆς Εὐρώπης, ποὺ ἐξ αἰτίας τῆς μένει ἡ Ἑλλάδα ἀλυσσοδεμένη σκιάβα... Μετ' τὴ σαρκασμὸ εἰρωνεύεται λέγοντάς της, πῶς ἐνῶ εἶναι Χριστιανὴ, ὑποβοηθεῖ στὸ συντριπτικὸ ποδοπάτημα τῆς θυγατέρας της.

Ἡ Ἀγγελικὴ μετ' τὸ ἐλεγείου τῆς αὐτὸ ἀποχαιρεταίει συγχρόνως καὶ τὶς δυὸ τῆς ζωές... Ἀπολυτρωμένη γέρνει γιὰ πάντα στοῦ Χάρου τὸ προσκεφάλι, τὸ κάτασπρο κεφάλι ἀπὸ τοῦ χρόνου τὰ χιόνια.

Ἡ Ἀγγελικὴ διάλεξε τὴν ἐποχὴ τῶν λουλουδιῶν, ποὺ τὰ λάτρευε νὰ φύγῃ γιὰ τὸ μακρυνὸ κι' ἀγύριστο ταξείδι. Τὴ συντρόφεψαν πλούσια. Ἔτσι κάποιον ματωμένο δειλινό, σὰν ἔγειρε ὁ ἥλιος, ποὺ στὸ κύλισμά του σέρνει κατὰ τὸν ἀπαράβατο φυσικὸ νόμο ὅ, τι γεννήθηκε, ἄρπαξε καὶ τὴν ὀλόφωτη ἀχτίδα, ποὺ δὲν φοβήθηκε καὶ οὔτε ἄφησε τὴ ψυχὴ τῆς νὰ παρασυρτῆ ἀπὸ κανένα κύμα τῆς θαλασσοδαρμένης ζωῆς τῆς καὶ ποὺ εἶχε ξεφύγει μετ' τὴν πνευματικὴ δύναμη τὰ ὄρια τῆς κοινῆς θνητῆς, ποὺ ἦταν ὑπεράνθρωπη!

* * *

Μόλις ἐγένηκε γνωστὸς ὁ θάνατός της, πάνδημο τὸ Λιβόρνο συγκλονίστηκε. Τὴν κηδεῖα τῆς μόνο οἱ κατὰκοιτοὶ δὲν ἀκολούθησαν. Τ' ἄνθη καὶ τὰ στέφανα στὸ τάφο τῆς, σχημάτισαν λουλουδένιο λόφο. Ὀλόκληρες ὥρες ἀκούραστο τὸ πλῆθος, παρακολουθοῦσε θρηγνώντας τοὺς ἐπικήδειους καὶ τὰ ποιήματα ποὺ τῆς εἶπαν.

Τὸ Δημοτικὸ Συμβούλιο τοῦ Λιβόρνο ἐκδίδει ψήφισμα ἐπίσημο γιὰ τὴ συμμετοχὴ του στὸ πένθος. Διορίζει ἐπιτροπὴ ἀπὸ τὰ πιὸ διαλεχτά του μέλη γιὰ νὰ τῆς

ἀποδώσουν τὶς νεκρικὲς τιμὲς, ποὺ τῆς ἄρμοζαν. Ἀκόμα ἔκαμε καὶ στὸ Λαὸ τὴν ἀκόλουθὴ ἐκκλήση, ποὺ ἐκδηλώνεται ὀλάκαιρος ὁ σεβασμὸς καὶ ἡ ἀγάπη, ποὺ ἔτρεφε τὸ Λιβόρνο στὴ μεγάλη νεκρή: καθὼς καὶ τὶς τιμὲς ποὺ ξέρουν νὰ ἀπονέμουν — χωρὶς διάκριση φύλου — σὲ τέτοιες προσωπικότητες οἱ μορφωμένοι σὰν τοὺς Ἴταλούς:

« Συμπολίτες,

Ἀποδώσετε φόρο τιμῆς στὴ μνήμη τῆς Ἀγγελικῆς Πάλλη-Βαρθολομαίη, ἀκολουθώντας ὅ, τι κανονίστηκε, μετ' εὐλαχίαια.

Σήμερα πρέπει νὰ τῆς διατρανωθῆ ἡ Λαϊκὴ εὐγνωμοσύνη, μετ' ἐγκάρδιες ἀποδείξεις. Ἀποτεινόμαστε σὲ σᾶς μετ' πεποίθησι καὶ τὴ πεποίθησή μας τὴ δυναμῶναι ἡ σκέψη, ὅτι ἀποδίδοντας τὶς ἀρμόζουσες τιμὲς στὴ μεγαλύτερη γυναίκα τοῦ Λιβόρνο, ποὺ θαυμάστηκε ἀπὸ τοὺς ἐξοχώτερους ἄνδρες τῆς ἐποχῆς τῆς, ἀποδίδετε τιμὲς στὴ προσωποποίηση τῆς ἀρετῆς καὶ τῆς μεγαλοφυΐας:

Τὸ Δημοτικὸ Συμβούλιο ἀγκαλιάζει τὴ πάνδημη πρὸς αὐτὴν λατρεία σας καὶ ἀποφασίζει.

- 1) Νὰ στηθῆ ἡ προτομὴ τῆς Ἀγγελικῆς στὴ βιβλιοθήκη τοῦ Λιβόρνο καὶ
- 2) Νὰ τοποθετηθῆ ἀναμνηστικὴ πλάκα στὸ σπίτι ποὺ γεννήθηκε.

Τέλος ἀποφασίζει ἡ Ἐπιτροπὴ τὴν ἐνέργεια ἐράνου ἀπὸ τὶς 30 Μαρτίου τοῦ 1875 γιὰ τὴν ἐνέργεια διαγωνισμοῦ στὸ γυναικεῖο Ἰνστιτοῦτο γιὰ τὴ βράβευση ἀναμνηστικοῦ φιλολογικοῦ ἔργου.

Κι' ἐπειτα ἀπὸ πολλὰ ἔλεγε ἀκόμα ἡ ἐκκλήση:

« Συμπολίτες. Τ' ὄνομα τῆς Ἀγγελικῆς δὲν εἶναι ἀπὸ κεῖνα ποὺ τὰ σκεπάζει τὸ πέπλο τῆς λήθης. Προσεῆτε, οἱ παρούσες γενεές, ποὺ διδάχτηκαν ἀπ' αὐτὴ τὴ φιλοπατρία, τὴ σταθερότητα καὶ τὴν σεμνοπρέπεια, πρέπει ν' ἀποδείξουν στίς μεταγενέστερές τους τὴν ἀξία — τῆς ἐπιφανέστερης γυναίκας — μετ' ἀκατάλυτα μνημεῖα.

Λιβόρνο 30 Μαρτίου 1875

Ὁ Πρόεδρος
Αἰμίλιος Α. Λομπάρτι

Ὁ Γραμματεὺς
Δόκτωρ Φ. Α. Φαλκούτσι

Οἱ Σύμβουλοι

Ἀκολουθοῦν τὰ ὀνόματα πολλῶν μεγάλων Ἰταλῶν προσωπικοτήτων καὶ μέσα σ' αὐτὰ βλέπουμε καὶ τὰ ὀνόματα τοῦ Γεωργίου Μαυροκορδάτου, τοῦ Ἐμμανουὴλ Ροδοκανάκη καὶ τοῦ Βαράνου Τσιτσά.

Ἡ Ἑλλάδα δὲν εὐτύχησε ἀτυχῶς νὰ σφίξῃ στὴν ἀγκαλιά τῆς τὴν τραγουδίστρα ἀηδόνα τῆς, τὴ συνήγηρό της στὴ ξενητεία, τὴν Ἀγγελικὴ, π' ὄχι μόνο τὴ βόηθησε σοβαρώτατα ὑλικά, στέλνοντάς της φορτωμένα καράβια ἀπὸ στάρια καὶ ὄπλα, μὰ κι' ἀκόμα μετ' τὴν ἀπαράμιλλη δύναμη τοῦ λόγου τῆς, ποὺ τὴν ὠφέλησε ὅσο δὲν θὰ κατάρθωναν πολλοὶ διπλωμάτες...

Ἐχτός ἀπὸ τὴν οἰκογένεια τῶν Πάλληδων, πολλοὶ λίγοι, ἀκόμα κι' ἀπ' τοὺς δια-
βασμένους κι' ἀπ' τοὺς διάσημους Ἑλληνας λογοτέχνες εἶναι ἐκεῖνοι ποὺ ἔχουν ἰδέα
ὄχι μόνο τοῦ μεγάλου ἀπὸ λογοτεχνικῆς καὶ ἀπὸ ἐθνικῆς σημασίας ἔργου της, μὰ
ἀκόμα κι' αὐτῆς τῆς ὑπαρξῆς της. Γι' αὐτὸ θεώρησα καθῆκον μου καὶ ὡς Ἑλληνίδα
καὶ ὡς γυναῖκα, νὰ φέρω στὸ φῶς ὄχι μονάχα τὴ ζωὴ αὐτῆς, μὰ καὶ τὸ ἀξιόλογο ἔργο της.

Δὲν ἔπρεπε ν' ἀγνοῖται ἡ γυναῖκα, ποὺ ἀποτελεῖ ἀληθινὸ καύχημα γιὰ τὸν Ἑλ-
ληνισμό καὶ ποὺ ἡ ὑπαρξή της εἶναι σταθμὸς στὴ τέχνη. Δὲν ἔπρεπε ν' ἀγνοῖται ἡ
γυναῖκα, ποὺ ἀπόκτησε τέτοια φήμη στὴν Εὐρώπη, καὶ ποὺ πῆρε στὴν ἱστορία τῆς
Ἰταλικῆς φιλολογίας, μὰ ἀπὸ τίς μεγαλύτερες θέσεις.

Ἀλήθεια, ἡ θετὴ της πατρίδα, ἡ πανώρρα Ἰταλία, τῆς ἀπέδωκε τίς τιμές, ποὺ
ὕστερῆσε ἡ πραγματικὴ της πατρίδα Ἑλλάδα.

Μὰ εὐτυχῶς τώρα εἶναι πολὺ κοντινὴ ἡ ἡμέρα, ποὺ ἡ ἐλεύτερη πιά πατρίδα,
ἡ ξαναγεννημένη Ἑλλάδα, θὰ χαράξῃ κι' αὐτὴ μὲ ἀνεξίτηλα γράμματα τὸ δοξαστὸ
ὄνομα τῆς Ἀγγελικῆς Πάλλη, στὴν ἱστορία τῆς νεοελληνικῆς λογοτεχνίας καὶ θὰ
στήσῃ τὴ προτομὴ της στὸ πνευματικὸ ἥρῳο τῶν ἀθανάτων της. Κι' ἀκόμα θ' ἀνα-
βιώσῃ καὶ τὸ ἔργο της ἐκδίδοντάς το στὴ γλῶσσα μας.

ΑΙ ΕΝ ΙΤΑΛΙΑ ΜΕΛΕΤΑΙ ΕΠΙ ΤΗΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΜΟΥΣΙΚΗΣ ΑΠΟ ΤΗΣ ΑΝΑΓΕΝΝΗΣΕΩΣ ΜΕΧΡΙ ΣΗΜΕΡΟΝ

Ραδιοφωνικὴ διάλεξις τοῦ μουσικοσυνθέτου κ. ΓΚΟΥΪΝΤΟΥ ΤΟΥΡΚΗ

16 ος αἰών. Ὁ Γαλιλέι. — Εἶναι εἰς ὅλους
γνωστὴ ἡ ἐν Φλωρεντία μουσικὴ κίνησις ἡ ὁποία
κατὰ τὸ τέλος τοῦ 1500 μᾶς ἔδωσε ἕνα νέο εἶδος
μουσικῆς: τὸ Μελόδραμα. Ἡ γέννησις τοῦ μελο-
δράματος ὑπῆρξεν γεγονός εὐρείας σημασίας καὶ
πολυσύνθετο γιὰ τὸ ὅποιο ἐνδιαφέρθησαν καὶ
συνεργάσθησαν διάφοροι μουσικοὶ καὶ ποιηταί.
Εἶναι ἐπίσης γνωστὰ αἱ αἰτίαι ποὺ ἔκαμαν τοὺς
μελετητὰς νὰ ἐπιστρέψουν σὲ μορφὰς καὶ ἐκφρά-
σεις τῆς κλασσικῆς τέχνης, ὡς καὶ ἡ ἱστορικὴ
καὶ μουσικὴ ἀξία τοῦ γεγονότος αὐτοῦ. Ἀλλ' ἡ
συζήτησις αὐτὴ δὲν εἶναι φυσικὰ κατάλληλη γιὰ
τὸ θέμα μας· χρειάζεται μόνο νὰ ἀναφέρουμε τὴ
γέννησι τοῦ μελοδράματος γιὰ νὰ δικαιολογή-
σουμε καὶ ἐξηγήσουμε τὸν τρόπον τοῦ σκέπτεσθαι
μερικῶν σοφῶν μελετητῶν τοὺς ὁποίους θὰ ἀνα-
φέρωμεν περαιτέρω.

Ἐψηλὸς σκοπὸς τῶν μελῶν τῆς «Camerata
dei Bardi» (Bardi εἶναι τὸ ὄνομα τοῦ φλωρεν-
τινοῦ κόμητος ποὺ προσέφερε τὸ σπῆτι του γιὰ
κέντρο τοῦ ὀμίλου αὐτοῦ), ἦτο ἡ Τέχνη τῆς
μουσικῆς γενικά, καὶ εἰδικῶς ἡ Ἑλληνικὴ τρα-
γωδία, ποὺ πῆραν ὡς παράδειγμα γιὰ τὸ νέο
εἶδος: τὸ μελόδραμα. Προσπάθησαν νὰ με-
ταφέρουν κάθε βασικὸ στοιχεῖο τῆς τραγωδίας
στὸ νέο εἶδος, ὠθούμενοι ἀπὸ ἀγάπη πρὸς τὴν
ἑλληνικὴ τραγωδίαν, χωρὶς νάχουν φυσικὰ τὴν
κατάλληλη ἐπιστημονικὴ κατάρτισι, κι αὐτὸ εἶχε
ἀποτελέσματα διαφορετικὰ ἀπ' ὅτι περιμέναν.
Ἐκεῖνος ποὺ περισσότερο ἐμβάθυνε καὶ μελέτησε
τὸ θέμα αὐτὸ εἶναι ὁ Vincenzo Galilei ἀπὸ τῆ
Φλωρεντία (γεννήθηκε τὸ 1533), πατέρας τοῦ
γνωστοῦ μεγάλου θεωρητικοῦ καὶ ἐπιστήμονος
Γαλιλέο Γαλιλέι· ἦτο μέλος τῆς Camerata μαζὺ
μὲ τὸν Πέρι, Κατσίνι, Ρινουντσίνι καὶ ἄλλους.
Ἐπῆρξε μᾶλλον θεωρητικὸς καὶ συγγραφεὺς παρ'
ὅλο μού συνέθεσε μαδριγάλια καὶ ἄλλα εἶδη μου-
σικῆς. Ἐπῆρξε μαθητὴς γιὰ τὴ μουσικὴ θεωρία

τοῦ Zarlino· μελέτησε μὲ σοβαρότητα καὶ ἀγάπη
καὶ ἀπέκτησε εὐρείαν οὐμανιστικὴν παιδείαν.
Ἐπῆρξεν, στὴν Ἑθνικὴ Βιβλιοθήκη τῆς Φλω-
ρεντίας, ἄπειραι μεταφράσεις του καὶ χειρόγραφα
ἔργα του ἀφορῶντα τὴν ἑλληνικὴν μουσικὴν:
«Ὀμιλία γύρω ἀπὸ τὰς διαφόρους γνώμας, ποὺ
ἔσχον οἱ τρεῖς περιφημότεροι ὄμιλοι τῶν ἀρχαίων
Ἑλλήνων μουσικῶν, σχετικὰ μὲ τοὺς ἤχους καὶ
τίς συγχορδίας», ἡ μετάφρασις τοῦ «Ἐγχειριδίου
τῆς Μουσικῆς» τοῦ Πλουτάρχου (τόμος 7ος), ἐπὶ
τῆ βάσει πιθανὸν τῆς λατινικῆς ἐκδόσεως τοῦ
Valguglio, καὶ ἐν τέλει: «Περὶ τῶν ἀρμονικῶν
στοιχείων τοῦ Ἀριστοξένου», διηρημμένον εἰς
τρία βιβλία.

Τὸ ἔργον ποὺ ἔδωσε τὴν φήμην στὸν Γαλιλέι
εἶναι ὁ «Διάλογος περὶ τῆς ἀρχαίας καὶ τῆς νεωτέ-
ρας μουσικῆς», ἐκδοθὲν εἰς Φλωρεντίαν τὸ 1581
[ἐκδότης ὁ Γεώργιος Μαρσεκόττι], καὶ ἀφιερωμένο
εἰς τὸν προαναφερθέντα Ἰωάννη Μπάρντι, κό-
μητα τοῦ Βέρνιο. Ὁ «Διάλογος» αὐτὸς εἶναι ἡ
ἱστορικὴ καὶ θεωρητικὴ ἐκθεσις τῶν αἰσθητικῶν
ιδεῶν τοῦ συγγραφέως. Κύριον θέμα αὐτῆς τῆς
μελέτης εἶναι ἡ «μονωδία», ἡ ὁποία ἀπετέλει τὸ
κυριώτερον στοιχεῖον τῆς μουσικῆς τοῦ ἑλληνικοῦ
δράματος: ἡ ἀόριστος ἰδέα ὅτι ἡ πολυφωνία ἦτο
ἄγνωστη στοὺς ἀρχαίους Ἕλληνας συνέτεινε εἰς
τὸ νὰ πεισθοῦν περισσότερο οἱ μελετηταὶ περὶ τῆς
τελειότητος τῆς μονωδίας. Ὁ Γαλιλέι ὑποστηρίζει
ὅτι σφάλλουν ἐκεῖνοι ποὺ νομίζουν ὅτι ἡ λέξις
ἀρμονία σημαίνει ἀπλῶς τὸ μουσικὸ ἄκουσμα
πολλῶν διαφορετικῶν ἤχων. Οἱ ἀρχαῖοι Ἕλληνες
ὠνόμαζαν ἀρμονίαν τίς μελωδίας τους καὶ γενικά
τὰ τραγοῦδια τους. Ἡ μελωδία ἡ μονοφωνικὴ
συγκινεῖ καὶ μιλεῖ στὶς ψυχάς, ἐνῶ ἀντιθέτως ἡ
πολυφωνία εἶναι τεχνικὴ καὶ ψυχρὴ.

Σκοπὸς τοῦ Γαλιλέι εἶναι νὰ ἐπαναφέρῃ τὴ
μουσικὴ εἰς τὴν πρώτην της μορφήν, εἰς τὴν ἀρ-
χικὴν της πηγὴν ἐπὶ τῆ βάσει τῶν ἀρχαίων Ἑλ-

λήνων μουσικῶν, νὰ ἐπανελάθη στὴ μονωδία. Βασίζόμενος στὶς θεωρίες τῆς ἑλληνικῆς μουσικῆς καὶ μελετώντας τοὺς Ἑλληνας θεωρητικούς φιλοσόφους καὶ μουσικούς προσπαθεῖ νὰ βγάλῃ συμπεράσματα καὶ νὰ τὰ ἐφαρμόσῃ στὴ νέα πρακτικὴ.

Ἀναφέρει τὸν Πλάτωνα, ὁ ὁποῖος ζητᾷ νὰ τραγουδοῦν καὶ νὰ παίζουσαν ὅλοι μαζὺ, δηλ. μὲ μιὰ μόνη φωνή. Ἡ μονωδικὴ ἁρμονία ταιριάζει περισσότερο μὲ τὴ ψυχικὴ διάθεσι τοῦ ἀνθρώπου.

Οἱ τελευταῖες παρατηρήσεις ἔχουν χαρακτηῖρα ἐντελῶς πολεμικὸ ἰδίως ἐναντίον τοῦ Zarlino. Οἱ θεωρίες ποὺ παραδέχεται ὁ Γαλιλέι εἶναι καθαρῶς πυθαγορικῆς, ἀντίθετα πρὸς τὸν Θωλομαῖον: σχετικὰ μὲ τὸ μέτρο τῶν διαστημάτων δίδει εἰς τὸν πρῶτον περισσότερη βαρύτητα καὶ μελωδικὴ ἀξία, καὶ συνεπῶς τὸν θεωρεῖ περισσότερο ἐνδεδειγμένο γιὰ τὴ μονωδία, ἐνῶ ὁ δεύτερος προϋποθέτοντας ἀκρίβεια τῶν φυσικῶν διαστημάτων, μπορεῖ εὐκόλα νὰ ὑποπέσῃ σὲ λάθη καὶ λανθασμένες τεχνικῆς ἀντιλήψεις: σὲ παρόμοιες προϋποθέσεις βασίζόμενος ὁ Γαλιλέι, μπόρεσε νὰ ἐμβαθύνῃ στὴ μελέτη τῆς μουσικῆς ἀπὸ τοὺς Ρωμαίους χρόνους μέχρι τῆς Ἀναγεννήσεως καὶ νὰ προσδιορίσῃ τὰ σημεῖα καταπτώσεως, ποὺ ὀφείλονται εἰς τὰ προαναφερθέντα λάθη καὶ τὰ ὁποῖα

μόνο μὲ μιὰ ἐπιστροφή εἰς τὴν πηγὴν τῆς πραγματικῆς ἀρχαίας ἑλληνικῆς Τέχνης θὰ μπορούσαν νὰ ἐκλείψουν. Ὁ Γαλιλέι καταδικάζει ὁλοκληρωτικὰ τὴν πολυφωνίαν τοῦ 1500.

Εἰς τὸ Ἐγχειρίδιόν του δὲν περιορίζεται πάντως μονάχα σὲ παρατηρήσεις τεχνικῆς φύσεως ἢ σὲ ἀπλῆς βιβλιογραφικῆς, θεωρητικῆς καὶ ἐπιστημονικῆς σημειώσεις: ἐξηγῶντας τοὺς ἑλληνικοὺς τρόπους, μᾶς παρουσιάζει δύο πολύτιμα ἑλληνικὰ χειρόγραφα: τοὺς «Πίνακες» τοῦ Ἀλυπίου, σχετικῶς μὲ τὰ σημεῖα γραφῆς τῆς ἑλληνικῆς μουσικῆς καὶ τέσσερες «μελωδίες», τίς ὁποῖες σήμερα ἀναγνωρίζουμε ὡς ἔργα τοῦ Μισομήδου καὶ ποὺ βρέθηκαν στὴ Ρώμη ἀπὸ ἕνα εὐπατρίδη Φλωρεντινὸ στὴ βιβλιοθήκη τοῦ Καρδινάλιου Sant' Angelo μαζὺ μὲ ἄλλες μουσικῆς τοῦ Κουίντιλιανοῦ καὶ τοῦ Μπριένιο. Μποροῦμε νὰ ποῦμε ὅτι ὁ Γαλιλέι εἶχε περισσότερες καὶ θετικώτερες γνώσεις στὸ κεφάλαιο τῆς Ἑλληνικῆς μουσικῆς ἀπὸ κάθε ἄλλον μελετητὴ τῆς ἐποχῆς του. Τὰ θεωρητικὰ του ἔργα ἔχουν μεγάλην ἀξίαν καὶ κατέχουν περιβλεπτον θέσιν εἰς τὴν ἱστορίαν τῶν ἰταλικῶν μελετῶν, σχετικὰ μὲ τὴν ἑλληνικὴ μουσικὴ, ἔγιναν δὲ ἀπαρχὴ μιᾶς εὐρύτερης κινήσεως τόσο στὴν Ἰταλία ὡς καὶ σ' ἄλλα Ἑθνη.

LA LETTERATURA DELLA GRECIA D'OGGI (*)

del prof. GIORGIO ZORAS, della R. Università di Roma

Quando or sono poco più di cent'anni, la Grecia, dopo lunghi ed aspri combattimenti che hanno meravigliato il mondo intero, facendo nascere in tutta l'Europa uno schietto filellenismo, riusciva a conquistare la sua libertà e la sua indipendenza nazionale, religiosa e spirituale, si trovò in un primo momento un po' sbandata, ed i primi passi nel campo delle lettere furono incerti ed indecisi.

Ricca di un antico prezioso tesoro spirituale, che era riuscita a ben custodire attraverso i secoli e nelle più avverse condizioni, iniziava il suo nuovo cammino, come risvegliata da un lungo e penoso letargo. Affannoso e non privo di amarezze fu questo cammino, su una strada piena di ostacoli e di avversità. Di quel vecchio tesoro, che i padri avevano tramandato, in un primo tempo sentiva solo il peso, ma non sapeva forse valersi abbastanza e soprattutto bene. Era una specie di un grande sacco pieno di oro, che pesava molto, ma di cui non capiva ancora quale avrebbe dovuto essere l'uso adatto. E dapprima questo uso mal compreso, la danneggiò. I nuovi letterati, seguendo in questa direzione anche le tendenze di molti patrioti dei secoli della schiavitù, ritenevano che la nuova Grecia, ormai politicamente libera, dovesse avere come unica mira nella vita spirituale la continuazione, o meglio, il ritorno all'Ellade classica. Anche nella lingua e nella forma si credeva necessario prendere ad esempio e come punto di arrivo l'antichità. Era una errata concezione che per alcuni anni rese una parte della nuova letteratura fredda e sterile.

Non bisogna poi dimenticare che alla nuova Grecia mancava anche la tradizione culturale. Salvo alcune lodevoli, ma rare eccezioni, da parecchi secoli in Grecia — in quella Grecia che fu la culla delle lettere e delle belle arti e che anche nello spirare del suo impero aveva offerto i suoi ultimi lumi al movimento di rinascita culturale dell'Occidente — si produceva poco, o meglio poco di buono, se si fa eccezione di alcune isole sotto il dominio veneto, che trovatesi in stretti rapporti con la produzione letteraria italiana, erano diventate centri non trascurabili di un importante movimento letterario. Nè va taciuta l'importanza della poesia popolare, questa viva e fresca espressione artistica del popolo greco, che ha commosso e interessato l'intera Europa dal Faurel al Tommaseo e al Pavolini, e che fu giustamente giudicata come la poesia popolare più notevole dell'Europa.

(*) Pubblicato nel «Meridiano di Roma», anno IV, n. 50 del 17 dicembre 1939, in occasione dell'Esposizione del Libro Italiano in Atene.

Male si andava nei primi anni in Atene. Non perchè mancassero dei bravi cultori delle muse, quanto per l'errato indirizzo che avevano preso. Messi un po' inaspettatamente, senza preparazione, sulla pista europea, si lasciarono trascinare, trasportare e spiritualmente sopraffare. È accaduto come al ricco e intelligente, ma inesperto del mondo giovane, che dopo una vita ritiratissima si trova ad un tratto lasciato solo in una grande metropoli. La luce, le cose esteriormente appariscenti, i lussi a prima vista lo impressionano, e si lascia facilmente vincere dalle tentazioni.

I letterati greci — soprattutto poeti — si lasciarono vincere e trascinare dal romanticismo. Non però dal primo romanticismo che segnò una magnifica fioritura nella maggior parte degli Stati europei nei primi lustri del secolo XIX, bensì da un decadente e spesso vuoto pessimismo letterario, poco sentito e poco corrispondente alle condizioni culturali del Paese. Così quella che si suol designare come scuola ateniese romantica, da una parte sotto il peso di un malinteso ritorno all'antichità classica e dall'altra trasportata dal primo contatto con l'Occidente, non potè segnare un progresso nella storia letteraria della Grecia. Non mancarono tuttavia alcuni letterati, specie poeti, dotati di molte buone qualità, e soprattutto animati delle migliori intenzioni: se la loro opera non ha dato direttamente una ricca messe, ha però ben preparato il terreno per un miglior avvenire. Si chiamavano: fratelli Sutzos, Paraschos, Rangavìs, Paparrigópulos, Vernardakis, Vlachos.

Molto più importante la produzione delle isole ioniche, dove la sottrazione dal dominio turco, una certa tradizione letteraria, ed i continui contatti con l'Italia prepararono condizioni spirituali ed un ambiente culturale ben diverso da quello della Grecia continentale. Quasi tutti i letterati di queste isole — anch'essi principalmente poeti — hanno studiato in Italia o in Italia hanno passato molti anni della loro vita ed ebbero diretti rapporti con gli uomini e con le lettere dell'Italia. Più pratici e coerenti anche nella questione linguistica, più aderenti alla realtà e agli ideali della loro Patria, non facilmente trasportabili dal primo soffio occidentale e meno incerti dei loro colleghi di Atene, gettarono, con a capo il poeta nazionale della Grecia moderna Solomòs, le vere basi della nuova letteratura e scrissero pagine che il tempo non potrà facilmente cancellare. Appartengono a questa scuola oltre al maestro Solomòs, Calvos, Polylàs Typaldos, Marcoràs, Mavilis, Marzokis, e sotto alcuni punti anche Valaoritìs.

Nell'ultimo venticinquennio del secolo scorso le due scuole si avvicinano. Atene abbandona le sue chimere e cerca di accostarsi di più alla realtà greca. Ormai anche le condizioni generali del paese erano molto cambiate. L'istruzione era più vasta e il continuo progresso in tutti i campi sociali avevano aperto nuove vie ai letterati. Non mancava poi anche una certa esperienza che serviva da ammaestramento e si facevano sentire anche le benefiche influenze di quella parte della critica che condannava sia l'uso

di una lingua fredda e antiquata, sia le correnti letterarie pessimiste di moda. Molto più vasta anche la conoscenza, non più formale e superficiale, ma profonda e cosciente, delle varie correnti letterarie straniere, alcune delle quali trovano buoni cultori e seguaci in Grecia.

* * *

Così un rinnovamento si determina nella letteratura neo-greca. Si cerca di liberarsi dalle esagerazioni sentimentali e dalla schiavitù del passato, e si cerca di infondere un nuovo spirito alla produzione letteraria. Si abbandona anche una certa faciloneria superficiale, le descrizioni idilliache e pastorali, le narrazioni a sfondo patriottico, che facevano di quei scritti più che opere letterarie, componimenti scolastici.

Si mette a capo del nuovo movimento — e d'allora resterà sempre il tipo più rappresentativo — Costis Palamàs, ormai ottantenne, che verso il 1880, con una schiera di eletti tra cui Viziinòs, Drossinis, Polemis, addita le nuove vie della poesia. Palamàs chiude nella sua anima tutta la Grecia, ma nello stesso tempo egli si sente cittadino di tutto il mondo: egli è il poeta nazionale, ma contemporaneamente universale. Critico profondo, filosofo e scrittore pieno di squisita sensibilità, Palamàs è riuscito a penetrare nell'essenza vera delle cose, a conoscere tutti i mondi mistici e reali, a sentire la natura e comprendere le sue molteplici voci; egli ha saputo, nel suo simbolismo, non a tutti accessibile, elevarsi ed elevare anche tutti quelli che lo seguono, in sfere molto alte. Tutti i letterati greci moderni lo chiamano e lo considerano loro maestro. Con lui sorge la scuola Ateniese moderna che riesce a dare alla sua produzione un carattere più universale, più umano, più vero. Anche la lingua è ormai più agile, più viva, più aderente. Il progresso ormai è rapido e costante in tutti i campi.

La poesia. — Nella poesia sono numerosi i nuovi letterati, che infondono sempre nuova vita e nuovo spirito alla loro produzione e rendono sempre più ricca e perfetta la forma e la tecnica del loro verso. Si distinguono tra questi Nirvanas, cultore di quasi tutti i generi letterari, Vutieridis, che oltre alla poesia è noto per i suoi studi storico-critici intorno alla letteratura neollenica, Porfiras, poeta dalla lira triste e delicata, Malakasis, distinto per la dolcezza del suo verso, Chatzòpulos, oltre che poeta anche notevole prosatore, Griparis, lirico e umanista e pensatore acuto, che con Pietro Vlastos coltiva sistematicamente il sonetto, Papantonìu, anche garbato prosatore, Skipis, anche scrittore drammatico, Sikelianòs, l'umanista adoratore dell'antichità, Filyras, Passajanis, Dafnis, Jofilis, Uranis, Athanas, Agras ed altri. Un posto speciale occupa Costantino Kavafis, poeta originale, con tendenza filosofica, tragico e pessimista, profondo di pensiero e forte nell'espressione, nonostante il suo sensualismo ammalato e

patologico. Nè devono essere dimenticati Simiriotis, Várnalis, Karyotakis, Lapathiotis, Seferis ed ancora Mirtiotissa, Iacovidu, Polyduri.

Il Teatro. — Sensibile anche il progresso del dramma. Negli ultimi anni si producono opere, che certamente non sono inferiori a quelle, che in gran numero vedono la luce in Occidente. Anche la nuova produzione teatrale adotta la lingua parlata e si avvicina sempre più alla società e all'ambiente greco. Gli autori, che nel passato si erano rivolti all'Occidente e a Nord per trovare materiale per la loro produzione, si accorgono che le loro opere rappresentanti società straniere riescono fredde e mancano di qualunque attrattiva per il popolo greco; essi ben comprendono che se vogliono dare alla loro produzione un carattere originale ed interessante devono rivolgersi ed ispirarsi all'ambiente in cui vivono. E nell'ultimo ventennio del secolo scorso, insieme con il risveglio generale di tutta la letteratura, anche il teatro accoglie le nuove correnti.

Si mettono su questa via Anninos, scrittore dotato di spirito umoristico, Campùroglu, il quale oltre a prosatore e poeta, è anche distinto storiografo, Dimitracòpulos, Cambysis, che cerca i suoi maestri nelle letterature nordiche, Timos Moraitinis, anche buon prosatore, Pantelis Chorn, Làscaris, che unisce al suo talento artistico anche una profonda conoscenza della storia teatrale, Sinadynòs, distinto oltre che per la sua produzione anche per la sua molteplice attività a favore del teatro. Vanno inoltre ricordati Xenòpulos, che introduce in Grecia il dramma sociale realista, che è seguito ormai dalla maggior parte dei nuovi autori, Melàs, cultore anche di altri generi di prosa, e tra i più giovani, Jofilis, Iliadis, Rodàs e soprattutto Bogris. Così il teatro avanza a grandi passi. Resta certamente ancora da fare molto cammino, ma anche le opere di questi autori, stante il rapido progresso, sono degne di attenzione e presentano un'importanza non indifferente.

La prosa. — Grande e rapido il progresso della prosa, soprattutto della novella. Gli autori riescono ormai a liberarsi dall'attaccamento al passato, e ad avvicinare la realtà greca e la lingua parlata. La prosa, fin allora fredda e scolastica, diventa interessante e viva. La novella folkloristica e verista trionfa, senza peraltro escludere altre tendenze e aspirazioni. Si descrive con vivi colori la vita della montagna e del mare, della campagna e della città; si analizzano i costumi, le usanze, l'anima, le superstizioni del popolo.

Sono precursori del nuovo indirizzo Giorgio Viziinòs (1849-1896), prosatore insieme e poeta, Alessandro Moraitidis (1851-1929) e Alessandro Papadiamantis (1851-1911), novellieri veristi, che fanno rivivere i ricordi della loro isola e la vita del mare con le sue tradizioni e i suoi costumi, Andrea Karkavitzas (1866-1922), il narratore appassionato della vita della provincia e del paese, osservatore e psicologo dotato di profondo spirito analitico, Babis Anninos umorista e critico, Christovassilis, novelliere della vita stra-

paesana e pastorale, i due fratelli Passaianis, Drossinis, poeta e novelliere idiliaco ed altri.

Chi però riuscì a segnare nella prosa un nuovo periodo è Xenòpulos, novellista, romanziere e scrittore drammatico. Nato a Zante nel 1871, si stabilì ad Atene, ove da giovane si dedicò completamente alle lettere. La sua produzione abbondante, che riesce ad allargare i confini del passato e prendere un carattere sociale, è molto nota ed apprezzata.

Contemporanei e seguaci delle nuove correnti, Vlachoannis, noto sotto il pseudonimo di Epachtitis, i due fratelli Chatzòpulos, Eftaliotis, Vutiràs, Dragumis, Mitzakis, Paroritis, ed anche Moraitinis, Nirvanas, Melàs (Fortunio), questi ultimi distinti specialmente nel *chronografima*, una specie di terza pagina, e che è largamente e felicemente coltivato in Grecia. Alla novella segue con passo rapido il romanzo, che aveva avuto fin allora pochi cultori. Ma la semente che quelli avevano gettato germogliò e produsse buoni ed abbondanti frutti. Nell'ultimo decennio del secolo passato questo genere letterario incomincia ad attirare l'attenzione dei letterati che lo coltivano con passione. Distinto per il suo ambiente quasi sempre regionale esso tenta, e riesce felicemente in alcuni, a diventare sociale e nazionale. Acquista un carattere più critico, tocca i problemi fondamentali della vita; nè manca ad esso un'analisi psicologica della società. Primeggia la figura di Xenòpulos, il più fedele e perfetto riproduttore della vita e della società greca contemporanea, di cui dipinge con competenza e chiarezza non priva di grazia, le virtù ed i difetti, i costumi, i caratteri, la psicologia, mentre nello stesso tempo le passioni, i vizi e le aspirazioni sono in esso illustrati con i migliori colori ed in maniera viva, semplice, vera. Molto vicino e spesso emulo il Kokkinos, conoscitore profondo della società ateniese e delle sue classi, dotato anch'egli di spirito analitico e psicologico e di grande grazia di narrazione, che tiene sempre viva l'attenzione del lettore.

Oltre questi due maggiori rappresentanti il romanzo trovò in Grecia dei cultori in Lycudis, Kondylakis, Nirvanas, Chatzòpulos, fondatore della rivista *Techni*, che fu l'organo dei giovani scrittori, Christomanos, Theotokis, che sentì l'influenza di Tolstoj e Dostoiewski. Si distinsero più tardi anche Travlantonis, Emilia Dafni ed altri; ma l'opera di questi è assai scarsa quantitativamente.

Con il progresso generale della letteratura anche la critica si perfeziona. Si rende ormai più profonda, più sostanziale, più analitica, più severa. I critici allargano le loro vedute, si rendono liberi da servilismi scolastici e sono pronti ad accogliere benevolmente ogni nuova buona iniziativa. Dopo Roidis e Polylàs scrissero articoli critici notevoli Palamàs, Xenòpulos, Kalosguros, Nirvanas. Oltre i più vecchi, coltivano oggi la critica, in modo sistematico e con adeguata preparazione, anche alcuni più moderni, che riescono a trovare la giusta strada e rendere utili e fruttiferi le loro osservazioni: così

Politis, prematuramente rapito dalla morte, Tsirimokos, Kampanis, ed anche Golfis, Paraschos, Thrylos, Dimaràs, Panajotòpulos, Charis, l'emerito direttore della più importante rivista letteraria contemporanea greca, la *Nea Estia*, Mylonojannis, Karantonis, ed altri.

Il dopoguerra. — Nel primo secolo della sua vita, la letteratura greca ha fatto grandi progressi, specie se si tiene conto di tutte le avversità e di tutte le difficoltà contro cui dovette combattere la giovane Nazione: dominazione turca con tutte le orribili conseguenze, lotte linguistiche, interruzione di ogni tradizione, rivoluzioni interne e guerre esterne senza tregua.

Ormai può contare autori ed opere per cui il titolo di eccellenti non è nè ingiusto, nè esagerato. Particolare sviluppo segna la prosa, che ormai vanta numerosi e degni seguaci. Tanto il romanzo che la novella trovano notevoli cultori tra i quali basta ricordare Myrivilis, Venezis, Kastanakis, Theotocàs, Terzakis, Petsalis, Karagatsis, Kontoglu, Charis ed anche Diplamalamu, Naku, Stavru ed altri.

Il dopo guerra come in tutto il mondo, infuse anche in Grecia nuovo spirito, aprì nuovi orizzonti, creò nuovi ideali. Nuovi uomini, nuovi poeti, nuovi prosatori — ed anche vecchi, ma con nuove idee — si mettono al lavoro con amore, con passione con alti fini. E la loro fatica non è inutile. Hanno anche le loro riviste i giovani, dove esprimono liberamente il loro credo e producono anche abbastanza e bene. Dimostrano che esistono, che sanno fare. E battono nuove vie; impazienti, audaci e impetuosi, pieni di vita e di buona volontà si sentono pronti per nuove conquiste. Tendenza questa di tutta la gioventù, in tutta l'Europa, che vuole liberarsi dalle catene della tradizione, che vuole distruggere e far sparire ogni legame con il passato — che crede ostacolo al proprio cammino — che vuole correre sempre avanti.

IL POETA NAZIONALE DELLA GRECIA MODERNA: DIONISIO SOLOMÒS ⁽¹⁾

di P. PIO CIUTI

« Quelli (scrittori) che non mirano ad un vero religioso morale, politico, fisico... non sono da tollerarsi e non è bene che gli Stati ordinati abbiano per le lor vie di costoro, che oziosi, noiosi, ridicoli le ingombrano e saria meglio che si mostrassero di loro dispette, cacciandoli con atti di scherno e non coi fiori come voleva dei veri poeti nella sua Repubblica quel mite savio ».

Queste parole diceva nella Chiesa latina di Zante nel 1827 Dionisio Solomòs, nella loro elegante tessitura italiana, commemorando Ugo Foscolo morto nell'anno stesso a Londra. Parlando così l'Oratore si mostrava intimamente persuaso che gli uomini di lettere, e più particolarmente i poeti, hanno una missione, la divina missione di perfezionare i concittadini indirizzandoli al Vero, per la strada luminosa del Bello. Una persona che così senta dentro il proprio cuore ha già una base fortissima per essere attivamente benemerita del suo paese; aggiungetevi una mente sana, equilibrata, ricca d'immaginazione geniale e voi avrete quello che costituisce l'uomo decoro della patria, il genio che lascia l'orma fulgente a cui guarderanno le generazioni future. Intorno alla bontà di quel cuore, intorno all'altezza serena di quella mente le idealità, i sospiri, le speranze, l'amore, i dolori della nazione si riuniranno e costui sarà cantato come il Simbolo, come l'espressione sintetica pensante e vibrante della Nazione, sarà, in breve, l'uomo nazionale, il genio, il poeta nazionale per eccellenza.

Tutto questo si adatta al Solomòs, il poeta nazionale della Grecia moderna. Non a tutte le nazioni è dato avere il cantore che riunisca nelle sue ispirazioni i sensi più caratteristici, i palpiti più veri e più intimi della nazione stessa, come non a tutti è data la ventura di vedere la Patria formarsi come una sola aureola intorno al loro capo ed il suo, sentire i loro versi ripetuti, cantati dai labbri del grande e del piccolo e, quel che più conta, del

---

(1) Il presente articolo è la riproduzione di una conferenza dell'autore, pubblicata per la prima volta a Civitavecchia, Stabilimento tipo-lito « Trajano » nel 1908, con una breve introduzione e con la seguente dedica: « A Costantino Liolio, prode ufficiale della marina ellenica, dedico queste pagine, augurando che l'Ellade sorga alla grandezza sognata per lei dal suo poeta nazionale ». Il fascicolo è composto di 28 pagine.

rude e del colto; non a tutti i poeti è dato sentirsi avvolti in un alito possente d'amore dal popolo proprio, di cui hanno flagellato i vizi, esaltato le virtù, e cui hanno indirizzato colle ali dell'arte fra i sentieri della gloria.

Dionisio Solomòs è uno di quegli avventurati.

Non si può parlare della Grecia moderna facendo astrazione dalla Grecia antica, molto più letterariamente parlando. L'anima greca moderna non sarebbe greca se si prescindesse da quell'infinito fulgore che brillò due mila anni or sono. Tutti gli scrittori greci sia dell'epoca bizantina, sia della epoca della dominazione turca lo hanno sentito, ma lo hanno sentito troppo. Perciò i loro lavori quando sono scritti per l'Arte e con l'Arte, salvo rare eccezioni, non sono che imitazioni, ah! troppo spesso infelici degli scrittori dell'antichità.

Lo splendore era così vivo che non lasciava distinguere la nuova luce che andava via via svolgendosi nella nuova nazione, fra le montagne dei prodi, nei ginnasi disseminati in tutto il mediterraneo, ne' vescovadi alla ombra della croce, in tutti i luoghi insomma dove preparavasi la palingesi della stirpe ellenica.

Dionisio Solomòs fu invece l'anello di congiunzione delle due Elladi, fu colui che fuse nei suoi versi il sereno, interno discernimento del bello, la misura calma e sicura dell'ispirazione, che furono le glorie dell'antica poesia greca, coll'anima ingenua temprata di sventure, satolla di patimenti, ricca di Fede e ansiosa di speranze, colla quale le nuove generazioni della Ellade si affacciavano all'avvenire. Perciò egli è il vero poeta greco moderno, perciò i suoi connazionali nella riconoscenza del loro spirito hanno celebrato con belle edizioni, con ricche panatenaiche, con commemorazioni decorosissime la sua memoria; perciò fra i monumenti che si inalzano a tanti senza nome, quello che si è inalzato a lui nella sua Zante non è altro che un vero e sentito palpito di riconoscenza espresso sul marmo al Cantore dell'Ellade nuova.

Dante trovò la sua nazione risorta e incamminata ad una nuova gloria; dalle ruine del passato sorgevano tumultuando altre grandezze; il suolo una volta ancora fecondo si ripopolava di marmi, di castelli, di città illustri; la lingua degli antichi conquistatori veniva trasformandosi secondo le esigenze di tempi mutati; era una bambina che attendeva un educatore amoroso per divenire donna... Dante completò la grandezza della patria unendo al trionfo delle arti rinate, la sicura e subitanea fioritura della lingua. Previde la strada che essa avrebbe potuto percorrere e la gettò su quella strada stessa.

Secondo proporzioni più modeste, perchè Dante è uno di quei Genii

che onorano un mondo nonchè una nazione, Dionisio Solomòs si trovò nelle stesse circostanze nella patria sua. Dopo secoli e secoli di schiavitù, l'Ellade, educata agli esempi delle generazioni antiche, si avventava nuovamente alla vita col fucile tra le mani e le cartucchiere alla cintura, un giuramento lungo e solenne di vittoria o di morte passava nei cuori dei suoi figli dalle cime dell'Olimpo, del Pindo, del Taigeto fino alle isole ridenti dell'Asia, un nuovo risveglio di cultura e di erudizione si diffondeva fra i Greci studenti nelle Università di tutta l'Europa, i rapsodi di tutto l'ellenismo generosamente ribelle cantavano:

« Finchè starà la neve sui monti e sui dirupi, non si prostrano ai turchi i figli dei Cleftri; staremo tra le foreste, dove i lupi hanno le tane; piuttosto che coi turchi noi vivremo colle fiere! ».

Il fremito fecondo di vita che passava sotto tutte le storiche glebe ispirava i carmi, e Dionisio Solomòs cantò. E comprese, come l'Alighieri, quanto la novella lingua, mediante l'instinguibile miniera dell'antica, avrebbe potuto farsi bella e grande e se la assunse senza alcuna trepidazione come strumento al lavoro dell'Arte sua. Fu peccato che questo lavoro, per quanto bello, fosse esiguo. Fu peccato che i poemi epico-lirici da lui immaginati siano restati allo stato di schemi e di frammenti... Se così non fosse, il Solomòs avrebbe certamente il posto suo fra i pochi grandi poeti della civiltà cristiana, e, bene inestimabile per il suo paese, la lingua greco moderna, cioè la lingua parlata del popolo neoellenico, per lui come già in Italia per Dante, avrebbe vinto la lotta che là si combatte accanitamente fra la nuova e la antica lingua, e il pensiero sbrigliatosi dalle pastoie di mille incertezze, di mille dubbi, di mille battaglie grammaticali, avrebbe proceduto sicuramente a prender parte nell'arringo intellettuale del mondo civile moderno, il che è ancora una cara quanto lontana speranza!

* * *

Nel 1898, Rigas di Fere, il primo poeta greco che abbia inneggiato al risorgimento della patria con versi di fuoco, era, dall'Austria cristianissima, turpemente consegnato ai Turchi e strozzato da questi nelle prigioni di Belgrado.

Proprio in quest'anno nasceva in Zante Dionisio Solomòs, colui che doveva essere il Cantore di quella Libertà di cui Rigas era stato il primo, come i suoi compatriotti lo dissero, Megalomartire. Non ostante che allora la graziosa isola, perla dell'Ionio, fosse sotto i Francesi, annessa infamemente dal Bonaparte nello spogliamento di Venezia, pure la dominazione veneta tanto si era immedesimata colà, che le migliori famiglie insieme alla erudizione greca accoppiavano l'amore della cultura italiana, e quelle che erano

fornite di mezzi mandavano i loro figli a studiare nelle varie università italiane. La famiglia Solomòs si vantava di discendere da antichissimi antenati stabiliti prima in Salerno, poi in Venezia, ove pare avesse anche e un Patriarca e un Doge, poi in Creta, in Monembasia, ove nel 1697 aveva ricevuto la corona comitale e finalmente in Zante. Aveva dunque il poeta delle tradizioni illustri e del sangue italiano nelle vene.

Così il Solomòs fu inviato in Italia nel 1807, dopo la morte del padre, dal tutore Niccolò Messalas. Studiò a Venezia nel Collegio di S. Caterina, poi a Cremona sotto il sacerdote Sante Rossi, e dal 1815 al 1818 nell'Università di Pavia. In Italia conobbe i migliori letterati d'allora, come Vincenzo Monti, Giovanni Torti, Giuseppe Montani e forse anche Alessandro Manzoni. Nel 1818 il Solomòs tornava in patria e vedeva il suo paese posto sotto la protezione di quell'Inghilterra che l'anno dopo doveva cedere Parga allo scellerato Ali Pascià, fatto che ispirò i versi del nostro Berchet. Nel 1821 scoppiava la rivoluzione greca, con la magnifica guerra che ebbe nove anni di distruzione e di gloria e che dopo un'iliade di dolori e di sangue dava origine al piccolo regno di Grecia, avendo acquistato, per la iniquità della Europa, la libertà solo un quinto di quei popoli che al santo ideale tutto avean sacrificato.

Il Solomòs si scrisse nella « Eteria degli amici », società segreta per l'indipendenza, fondata da Rigas, e giurò solennemente nella Chiesa di S. Giorgio in Zante.

Ma non lo troviamo sui campi del valore coi compatriotti, come l'Alighieri giovine guerriero a Campaldino; anzi non lo troviamo neanche a indagare con lo sguardo rapito il suolo della Grecia propriamente detta, chiedendo ispirazione alle ruine gloriose del passato e del presente... Diede sostanze, aiuti di ogni genere ai profughi, ai combattenti, ma non prese parte attiva... Non fu poeta guerriero. Fu poeta pensoso, solitario, quieto... Una lunga lotta sostenuta nei tribunali e che durò cinque anni, nella quale si minò all'onore di sua madre defunta, alle sostanze e al nome suo, una di quelle lotte che spossano e disgustano della vita, lo fece stanco del mondo; dotato anche di un carattere meditabondo e mite, ogni illusione degli uomini non potè forse albergare nel suo petto, e forse anche nella sublime guerra della patria, come in tutte le altre cose umane, il reale era troppo oh troppo diverso dall'ideale che egli s'era formato nella mente e così egli si rinchiuso tutto nella meditazione e nello studio...

Oh ideale, o punto radioso, incircoscritto, ineffabile, invisibile come una meteora vaporosa in un cielo infinito, come nube leggiara sopra un mare senza confini, o tormento e amore, o desiderio e spavento, o aspirazione

e terrore della Psiche umana che ti sogna, ti sogna senza posa, senza tregua, che ti persegue, come farfalla il lume, come l'ape il fiore, come usignolo il nido, come l'ago magnetico il settentrione ! O ideale, o malinconia dolce dei poeti, dei santi, degli artisti, o nostalgia celeste di tutta un'umanità, salve, gloria !

Si diletto il Solomòs della solitudine, della contemplazione della natura, della conversazione con fanciulli, ai quali ripeteva spesso il *sinite parvulos* di Gesù, e si compiacque del silenzio sulla riva del mare... Dovette profondamente sentire in se stesso quello che di altri disse: « Mi affacciai all'operoso ed incessante tumulto della vita e posi mente. E vidi, oh vidi quello che la bocca della Sapienza gridava: Le mani insanguinate dei padri seminarono l'ingiustizia e ormai la terra non dà altra messe. Vidi un conflitto d'interessi, di opinioni, e di spade che non ha posa un momento e le leggi che contrastavano cogli interessi dell'egoismo e gli interessi dell'egoismo che contrastavano colle leggi... Vidi la follia sotto le apparenze della saviezza nelle case, nelle vie, nei fori, nelle Accademie, nei palazzi, nelle capanne e la sciocchezza presuntuosa e la bontà beffeggiata e la tristizia temuta e la fortuna adorata e la sporca menzogna e l'ingratitude e il tradimento... Vidi le Lettere (le sante Lettere) non fare altro nei più che cambiare l'oggetto delle passioni e intanto i Letterati nutricarle d'inezie, d'impostura e d'eterni rancori. E da per tutto un sobbuglio, una pressa, un tumulto, una faccenda, una guerra che confonde la mente di chi si pone a pensare ».

Al Marcoras, padre dell'insigne poeta, scriveva: « Non si può vivere bene veramente se non che soli. È dolce nella quiete della cameretta significare quello che sentesi nel cuore... Anche l'idea della lode guasta quel piacere che deve essere inoffuscato ».

Così passò la sua vita prima in Zante, poi dal 1828 fino alla sua morte, il 9 febbraio 1857, in Corfù.

* * *

L'art c'est le cœur, disse Lamartine e infatti a questo suo assioma si direbbe ispirato ogni prodotto del suo ingegno.

Ma forse questa definizione è monca, che non è soltanto il sentire che fa la poesia ma anche il pensare. Il Tasso diceva essere la poesia una ragione; e a questo e a quello si ispirava il pensiero di Solomòs che definiva l'Arte: Una ragione convertita in immagine. Si dice che una volta, conversando egli col Monti e criticando il giovine greco una interpretazione del Perticari sul verso dantesco: Mi ripingeva là dove il sol tace, il Monti gli avvertì:

Non bisogna tanto ragionare bisogna sentire. Al che il Solomòs oppose: Bisogna e che la mente fortemente concepisca e che il cuore senta caldamente ciò che essa ha concepito. Ed è famoso il giudizio che diede della poesia del Monti: Una nuvola fortemente colorata.

A questi suoi concetti dell'Arte, che tanto si confacevano al suo carattere naturale, è improntata l'Arte del Solomòs.

Nato e vissuto in un'epoca in cui i più grandi fatti succedevano e nel suo paese e negli altri, istruito appieno nel classicismo greco, latino, italiano, inglese, tedesco, il Solomòs aveva soprabbondanza di sentimento, sempre corretto dal pensiero placido, sereno, in modo tale che scuote l'anima di chi lo ascolta e lascia dopo la musica del suo verso, che egli attestava di aver sentita prima nel cuore, come un senso di pieno benessere, come una sorpresa di malinconica dolcezza.

L'originalità, la semplicità, il senso puramente ellenico, la freschezza delle immagini e il vero e profondo sentimento umano sono le principali doti solomiane.

In molti poeti greco moderni si sente il verseggiatore, non il vate ispirato, ma Egli è l'anima che esprime nobilmente ciò che ha sentito; quindi non è mai ozioso, mai gonfio, sempre entro la misura. Le sue poesie sono da porsi allato alla immensa e varia e delicatissima fioritura della poesia popolare neo-ellenica, vero archivio vivente del popolo, come la chiama Herder; come quella attraggono, come quella come muovono. Il parallelo fra la poesia solomiana e la popolare è esatto, salvo che nelle poesie di Solomòs rifulge la fine arte del Maestro.

Gli appunti che si possono fare al Solomòs sono, prima, la sua scarsa produzione, vero peccato per la sua fama e per la letteratura della sua patria; poi certe pecche di lingua che i puristi del suo paese non gli perdoneranno mai. Spiridione De Blasi, ammiratore del poeta, dice di certe sue poesie che sono perle bellissime legate in vile metallo. Forse così apparivano ai letterati del trecento le frasi popolari che l'Alighieri incastonava nell'oro della Divina Commedia...

La più degna ispirazione solomiana è certamente l'Inno alla Libertà, poema in 158 strofe, composto nel 1823, quando tutta la Grecia dopo due anni di guerra fremeva ancora, vincente, contro la tirannide turca. Lirica eroica e storica, ha pochi raffronti nelle nostre letterature moderne che possano stare a paragone di lei. Ecco l'inno nel suo crescendo tutto pieno di alato vigore:

«Ti riconosco al taglio della terribile spada, ti riconosco all'occhio che impavido misura la terra!

«O risorta dalle sacre ossa degli Elleni e come una volta formidabile, salve, salve, o Libertà!

«Fra quelle ossa giacevi abbeverata di amarezza e di vergogna e una voce aspettavi che ti gridasse: Ritorna!

«Tardava a venire quel giorno... Silenzio dappertutto regnava, spavento incutea la minaccia, e opprimeva la schiavitù...

«E aspettavi e aspettavi, o Libertà, il grido dell'indipendenza, ambe le mani battevi per la disperazione!

«Ed esclamavi: Quando, ah quando leverò il mio capo dalla solitudine?... E di sopra rispondevano pianti, gemiti, catene.

«Allora tu levasti lo sguardo offuscato dalle lacrime... lungo la tua veste stillava sangue, sangue greco a rivi».

La Libertà ellenica risorta comincia la sua marcia trionfale; l'inno di Rigas risuona, squillo di guerra; le nazioni fremono contro la santa Idea, ma la Libertà procede.

«La belva che si accorge che le mancano i piccoli si aggira, si slancia, di sangue umano è sitibonda,

«corre corre tutte le foreste, le valli, i monti e ovunque arriva, ovunque passa è spavento, morte e solitudine.

«Solitudine, morte e spavento ove passasti ancor tu, o Libertà! La scimitarra fuori dalla guaina infiamma il tuo valore...».

Sotto l'alito della Risorta, Tripolizza, il gran baluardo del nemico, è espugnata con terribile strage, con macabra partecipazione alla pugna delle ombre dei Greci strangolati dalla tirannide; Corinto è assediata e presa. Per quelle storiche contrade

«vergini dalle dita liliati intrecciano la danza, volgono soavemente i begli occhi innamorati e all'aura ondeggiano neri capelli e d'oro.

«E l'anima esulta pensando che dal seno di ognuna di esse stillerà il dolce latte del valore e della libertà».

Ma altre lotte attendono la grande Visione. Ecco l'eroica Missolungi, difesa dal moderno Epaminonda, Marco Bozaris, e da Lord Byron, quando il giorno di Natale la Fede benedisse la Libertà fra lo scoppio delle fucilate; ecco l'Achelò nelle cui onde precipitano fuggiti e annegano i nemici.

«Così potessi io sentire che si aprisse il profondo Oceano e nei suoi vortici inghiottisse tutta la stirpe agarena,

«e là sui sette colli ove si estolle Santa Sofia, tutti i loro corpi esanimi, calpesti e nudi

«là a mucchi sospinti dalla maledizione di Dio, tutti li raunasse il Sultano!».
Con questo voto orrendo, esprime l'ira accumulata nel cuore dei

vinti dopo secoli di dominazione, si accompagna il canto trionfale di Mosè, echeggiante sull'eccidio del tiranno egiziano nel mare. E il mare, il bello e gran mare che accarezza tutti i lidi ellenici, ricorda le vittorie dei famosi brigantini, le mortali sorprese degli invincibili brulotti, scoppianti come fulmini nelle notti serene, ricorda la carneficina che là per le vie di Bisanzio era stata fatta dei poveri Elleni, e il patriarca Gregorio strozzato e turpemente gettato nelle onde, e il suo cadavere galleggiante, colle labbra aperte, quasi a gridare vendetta e maledizione. La libertà parla ai combattenti esortandoli a concordia e finalmente ai regnanti d'Europa ai quali presenta la Croce, i quali in nome del santo segno scongiura di non ostacolare l'impresa della redenzione, come pur troppo vilmente facevano.

« Non la udite voi, immagini di Cristo, non la udite la voce del sangue cristiano che nella profondità della notte grida vendetta ? »

« Non è una brezza dell'aere che scherza fra i rami, è il gemito di Abele che ovunque risuona. »

« Ecco la croce, o re ! Venite, venite, su questa ancora scagliate i vostri colpi ! »

« Ti riconosco al taglio della terribile spada, allo sguardo che impavido misura la terra ! »

« O risorta dalle sacre ossa dei Greci, come una volta formidabile, salve, salve, o Libertà ! ».

Quest'inno che molte volte raggiunge il sublime, il biblico, e che è mirabilmente dotato di unità, di connessione e di vero fuoco lirico, divenne subito l'Inno dei Greci. Tanto e tanto rapidamente fu compreso ! Manzano, egregio maestro di Corfù, lo pose in musica e ancora oggi è cantato nelle prime sue strofe come canto nazionale del popolo ellenico. Il poeta non poteva attendersi miglior premio !

Non è dotato di simil forza nè di simile connessione l'altro poema lirico sulla Morte di Lord Byron benchè spesso ascenda a mirabili altezze, come per esempio quando narra che le donne di Suli, piuttosto che cadere nelle mani dei turchi, strette in una danza nazionale funebre sopra uno scoglio si precipitano nel mare.

« Spezzando le guaine delle sciabole con le delicate mani le donne di Suli le lanciano in infinite scheggie . . . nel mare. »

« Le radunò all'estrema punta di Zalongo l'amore della libertà e ispirò la loro danza. »

« Una tal danza non videro nè nozze mai nè festeggiamenti . . . e altre vite innocenti erano con esse. »

« Sibilavano le vesti e le disciolte chiome; ogni giro che compierono una di esse precipitata in mare ne mancò, »

« senza sospiri, senza gemiti, tranne solo quello che emisero dal petto per la gioia sopra il precipizio. »

« Sulle stesse montagne erano nati anche gli indomiti figli che ora vennero gettati per i primi in rovina ! »

Apparisce sempre il triplice raggio a cui protestava il Solomòs di avere intento lo sguardo: Dio, La Patria, l'Arte. Chiuderemo questo cenno sulle sue produzioni patriottiche col celebre epigramma conosciuto e cantato popolarmente su Ipsara, l'isola gloriosa che fu rovinata dai Turchi nel 1824:

« Sopra lo squalido dorso di Ipsara, va la Gloria solitaria e medita gli eroi meravigliosi; e intorno alla chioma porta una corona, intrecciata delle poche erbe rimaste in quella deserta terra. »

Solo una ventina di piccoli carmi di diversi soggetti rimangono del Solomòs.

Sono canti di amore quasi timidamente sereno, memorie di dolci momenti, sogni di amore tra rose e stelle, espressioni delicate ad una beltà sconosciuta, ad una gentile testa bionda, teneri lamenti sopra la morte di un'orfanella, di un pastore, di una infelice giovinetta suicida a cui manda l'espressione caldamente pietosa:

« O vergine ! Se potessero i pianti rendere la vita ai morti, tanti pianti ho io versato per te che tu riavresti il tuo primo respiro ! ».

Molti, troppi frammenti son restati di poemi che il Solomòs disegnò, intraprese, ma che non portò a compimento. E da quegli squarci che ci restano di quelle bellezze non nate si vede a quale altezza avrebbe egli portato la poesia neo-ellenica se fosse stato più laborioso. Sono poemi patriottici come il Cretese e i Liberi assediati, o umani come il Lambro, splendida concezione di quel che può il rimorso di un uomo dissoluto che ha gettato in abbandono i figli e tradita la lor madre.

Ecco: la scena è in una Chiesa, la notte di Pasqua; i fedeli si sono dati il bacio della pace secondo l'uso della Chiesa greca; solo Lambro non ha avuto l'amplesso del perdono da nessuno.

Ma nella semioscurità del Tempio ecco che sorgono dinanzi a lui i tre spettri degli abbandonati suoi figli; egli fugge spaventato, ma finalmente le ombre raggiungono il padre indegno, stillante ghiaccio sudore.

« Labbra con labbra s'appiccarono; quanti baci diedero, tanti coltelli nelle fibre del cuore all'infelice s'infissero; da quando sul mondo risplendettero gli astri, mai non si diedero baci tanto tremendi. »

Il prof. Canna che lesse una mirabile prolusione sul Solomòs all'Università di Pavia nell'anno accademico 1896-97, dinanzi a questa tragica scena può giustamente esclamare: « I freddi baci del Lambro richiamano »

la macchia di sangue e l'ombra di Banco nel Macbeth, ma sono più paventosamente sublimi ».

Il Solomòs aveva scritto: « Chiudi nell'anima tua l'Ellade e sentirai entro te commoversi ogni immagine di grandezza ». Ed aveva anche scritto altrove: « Convieni che la nazione apprenda a considerare come nazionale tutto ciò che è vero ».

Egli aveva chiuso entro l'anima sua veramente eletta la beltà della sua patria, la beltà della sua antichità e del suo rinascimento; nella sua mente equilibrata, sana, cristianamente profonda, tutta quella bellezza venne irradiata, perfusa, inondata dalla luce del vero sempre stabile, sempre ferma, sempre eterna. È dunque un giusto onore suo, è un giusto onore del suo paese, se le stirpi elleniche risorte vedono nella sua persona, nella sua immagine goethiana, il poeta nazionale.

* * *

Dionisio Solomòs amava l'Italia appassionatamente. Ai suoi maestri Giovanni Pini, Cosimo Scotti, Sante Rossi, conservò una venerazione senza pari; i letterati italiani studiò con amore immenso e pochi conobbero i nostri grandi poeti, specialmente Dante, come lui. Quando venne in Italia poté ben presto esser considerato come uno dei nostri, non solo nel possesso della lingua, ma anche per l'entusiasmo che lo spinse a cantare la nostra patria

ove grande fu sempre il canto e l'opra
nelle prospere sorti e nelle avverse,
ove la pietra e l'arid'erba è buona,
ove barbaro giunsi e tal non sono.

Questi quattro suo versi non solo bastano a far vedere la disposizione dell'anima sua verso il nostro paese, ma anche bastano a testimoniare ciò che il Tommaseo di lui disse, cioè, che egli scriveva versi sicuri ed eletti nella lingua di Dante, che onorerebbero i nati nella patria del Poliziano e dell'Ariosto.

Due furono i greci che, circa nella stessa epoca, la graziosa isola di Zante inviò in Italia: Ugo Foscolo e Dionisio Solomòs. Se il Solomòs avesse avuto gli stessi legami di famiglia che il Foscolo aveva con l'Italia e vi si fosse fermato più a lungo, certamente la nostra letteratura avrebbe col suo nome aggiunto una perla di più alla sua corona come fece pel primo, e la nostra indipendenza avrebbe avuto un cantore di più nella persona dell'Autore dell'Inno alla Libertà. Giova ricordare come fino dai primi moti per la libertà italiana nessuno fra gli stranieri palpitò quanto il Solomòs per le nostre sven-

ture e per le nostre speranze e ogni volta che ei poté essere di aiuto agli esuli italiani lo fece sempre, affettuosamente e generosamente.

Anzi sappiamo che dal 1849 al 1854 quando il Tommaseo visse in Corfù, poté godere della sua conversazione e il Solomòs raccoglieva i canti popolari greco-moderni e glieli mandava. Quindi avendo l'illustre Dalmata constatato con i propri occhi quale anima si accogliesse il poeta zacinzio, ben possiamo dire che non si sia ingannato quando lo dipinge in un modo veramente lusinghiero e come uomo e come letterato, non solo greco ma anche italiano.

Tuttavia la sua modestia gli faceva dire: « che non ardiva immischiarsi in una Letteratura straniera e così ricca ».

Certo che egli non compose mai in italiano perchè i suoi versi fossero stampati e persino dell'Elogio del Foscolo disse Tommaseo: « Fu scritto per essere pronunziato, non per essere letto ». Poetò in italiano, il maggior numero di volte improvvisando, a rime obbligate o per qualche occasione particolare.

Nelle isole Ionie non sono stati rari gli ingegni i quali, oltre che in greco, verseggiassero elegantemente anche in italiano; il Marcoras, il venerando poeta che vive ancora in Corfù, e a cui mandiamo un affettuoso saluto, è espressione vivente di questa tradizione, trattando egli colla stessa preziosa facilità il verso sia italiano sia greco.

Ma nessuno certamente raggiunse il Solomòs e anche per quel che riguarda la parte italiana, possiamo di lui dire quello che dicemmo per la greca. Se fosse stato più operoso, più laborioso, e avesse dato mano alla forza applicativa del suo ingegno per la rima e per la scelta delle frasi e delle parole, egli avrebbe illustrato due letterature.

Così ci restano di lui, oltre che l'elogio ad Ugo Foscolo, alcuni squarci simbolici di prosa poetica, e un certo numero di sonetti e di odi. Se non si possono dare come oro fino, non si può fare a meno però di non riconoscere quanta era la padronanza della nostra lingua che possedeva il Solomòs, e quanto era l'amore che lo aveva tratto a studiare i nostri classici, specialmente i più puri del Trecento, l'imitazione dei quali si sente palesemente nel suo stile.

Chi fra gli italiani non vorrebbe esser l'autore di questo sonetto che il poeta greco dedicò a Stella Macri nella perdita del suo fratello, successa dopo la morte dei due pargoletti figli della nobile signora ?

Giaceva immoto il fratel tuo diletto
bianco il viso dell'ultimo pallore,
e tu piangendo gli baciavi il petto,
che per te, poco innanzi, ardea d'amore.

Tutto intanto quiete nell'aspetto
giva in grembo a posar del Creatore,
e seguiano lo spirto benedetto
le virtù che vivendo ebbe nel cuore.

Corsero tosto dall'eterno lido
ad incontrarlo i pargoli tuoi figli,
che di gioia infantil diedero un grido.

Ei li accoglieva colle braccia espanse,
tutti, ma ravvisando nei vermigli
volti il tuo volto, intenerissi e pianse.

Questo e il simbolico sonetto seguente ci mostrano ancora una volta
in tutta la sua bellezza il sentimentale e profondo spirito del Solomòs.

ORFEO.

Cantor che vuoi la sposa e corri al cieco
carcere della notte e dell'oblio,
non t'incresca se innanzi a quello speco
giunsi con questi incliti spirti anch'io.

Tormentoso ne trae fin qui con teco
di saper del tremendo aere desio . . .
L'Erebo tutto e quanto arcano ha seco
fia schiuso al canto, ove ragiona un Dio.

Vanne, e in dono il ver porta alle affamate
anime nostre; tu lo sai che ai cuori
sposa prima e divina è Veritate.

E intanto, sino al tornar tuo felice,
starem la terra a ricoprir d'allori
per l'orme tue, per l'orme di Euridice.

Anche il suo canzoniere italiano è pieno di dolce melanconia, di schietta
e illibata serenità che lo fa cantare alla fontana presso la quale

. . . non s'ode alcuna voce umana
ed appena l'orecchio avido allieta
vagabonda tra i rami aura secreta
o lamento di lodola lontana.

E si lamenta tornando da uomo in luogo ameno che visitò fanciullo:
O fiore gentile degli anni volato via! O quanto diverso torna ora il poeta
in quel luogo delizioso! Quale la causa di tanto cambiamento?

Non la ignoro e piangendo la ridico:
Crebbero gli anni e l'innocenza han morta.

(La fine al prossimo numero).

L'EXPOSITION DU LIVRE ITALIEN (*)

di COSTAS KEROFILAS

Il serait plus exact de dire un abrégé de l'histoire du livre italien. Car dans la vaste salle du « Parnassos » des livres de tous les temps sont rassemblés; depuis les premiers qui furent imprimés au XVe siècle, jusqu'à ceux qui sont sortis cette année des presses. Le choix des livres anciens et modernes a été guidé par un critère artistique et scientifique à la fois, si bien que le visiteur peut embrasser la contribution de l'Italie dans l'art de l'édition et le point de progrès où elle est arrivée aujourd'hui.

D'exceptionnel intérêt, sont les incunables, c'est-à-dire les livres édités au XVe siècle, aussitôt après la découverte de l'imprimerie. En état de conservation excellent, ils semblent avoir été imprimés il y a peu de mois. Un de ces livres intéresse particulièrement le visiteur hellène. Il contient des Sonnets écrits par l'Italien Bartolomeo dalli Sonneti, qui parcourut les îles de la Grèce vers le milieu du XVe siècle et les décrivit dans ses vers. Il y a aussi de précieux manuscrits enluminés et de vieilles éditions d'une merveilleuse perfection typographique — entre autres les poèmes d'Anacréon — sorties de la célèbre maison du XVIIIe siècle Bodoni.

Après cette partie retrospectif de l'exposition, nous entrons dans l'ère moderne. On peut admirer là le progrès non seulement au point de vue de l'art et du goût. A côté des ouvrages de science qui retracent le progrès scientifique, on trouve des éditions illustrées qui rivalisent, si elles ne les surpassent pas, avec celles de tous les autres pays. Voici encore les séries des « Editions Nationales » par lesquelles M. Mussolini a voulu transmettre en toute perfection à l'immortalité les œuvres des grands écrivains ou patriotes de l'Italie. Mazzini, Garibaldi, Cavour figurent à côté de Foscolo et de Carducci, à côté des poètes et prosateurs célèbres, dans des éditions que leur richesse n'empêche pas d'être accessibles aux acheteurs.

Un peu plus loin, toute la série des antiques poètes grecs, en traduction

(*) Il 18 dicembre 1939, alla presenza di S. M. il Re di Grecia Giorgio II, di S. A. R. il Principe erede Paolo, del Capo del Governo e di vari Ministri greci, è stata inaugurata ad Atene da S. E. il Ministro Bottai l'esposizione del Libro Italiano. La stampa greca ha dedicato numerosi articoli all'esposizione, tra cui riportiamo l'articolo di C. Kerofilas, noto letterato e giornalista greco, apparso sul quotidiano ateniese « Messenger d'Athènes » del 19 dicembre 1939.

du savant philhellène Ettore Romagnoli et aussi une nouvelle série des textes des anciens auteurs hellènes, d'après le type des éditions françaises Guillaume Budé. Il est naturellement impossible de suivre en détail toutes les éditions réunies dans cette salle. Mais on ne saurait passer sous silence une autre série encore qui attirera l'attention du public grec. Ce sont les livres prêtés par le directeur de la Bibliothèque Nationale d'Athènes M. Cokkinos et qui montrent, disons, l'histoire de la traduction d'ouvrages italiens en grec. Il apparaît par cette série que déjà avant l'Insurrection hellénique, parmi les très rares livres grecs qui étaient alors imprimés, il y avait au premier rang des ouvrages italiens avec, en tête, les comédies de Goldoni, les drames d'Alfieri et le populaire Bertoldo.

Une autre section de l'exposition présente un exceptionnel intérêt: celle de la « Pathologie du Livre ». Depuis des siècles il y avait en Italie d'habiles restaurateurs de vieux livres, mais M. Mussolini a organisé à Milan un Institut spécial, un « hôpital » où les livres malades entrent en pitoyable état et sortent rajeunis comme Faust. On nous montre donc l'évolution de la cure d'un précieux livre ancien et l'on peut suivre les divers stades du traitement ainsi que ses résultats merveilleux.

Dans la même vitrine quelque chose de remarquable dans un autre genre. Ce sont les matières avec lesquelles le papier est fabriqué en Italie. Elle était, il y a peu d'années, tributaire pour le papier de l'étranger, en dehors de quelques qualités de choix servant aux livres de luxe. M. Mussolini l'a affranchie de cette coûteuse sujétion. Des savants furent chargés de trouver dans le pays le matériel nécessaire et nous voyons ici ce que les Italiens emploient pour la fabrication du papier, depuis les arbres jusqu'aux genêts et à la paille. Voilà un exemple que devrait imiter la Grèce, dont le budget est si fortement grevé par le papier.

Cette exposition est instructive. Les éditeurs grecs et autres compétents devraient l'étudier, pour mieux organiser en Grèce l'art de l'édition, bien que, il faut le reconnaître, nous ayons réalisé d'étonnants progrès dans ce domaine.

Η ΕΠΙΘΕΩΡΗΣΙΣ ΚΑΤΑ ΤΟ 1940

Ἀπὸ 1ης Ἰανουαρίου 1940 ἡ « Ἐπιθεώρησις » εἰσῆλθεν εἰς τὸ τρίτον ἔτος τῆς ἐκδόσεώς της.

*

Τὸ πρόγραμμα, οἱ σκοποὶ καὶ αἱ τάσεις τῆς « Ἐπιθεωρήσεως » παραμένουσι οἱ αὐτοὶ καὶ κατὰ τὸ νέον ἔτος. Προσετέθησαν ὅμως ἄλλαι 20 σελίδες, ὅπου θὰ δημοσιεύωνται κυρίως ἄρθρα, μελέται καὶ σημειώσεις συγχρόνων ἢ καὶ παλαιότερων ἰταλῶν συγγραφέων ἐπὶ τῆς νεωτέρας Ἑλλάδος.

*

Οἱ ἐπιθυμοῦντες νὰ συνεργασθῶσι δύνανται νὰ ἀποστέλλωσι τὰ χειρόγραφα τῶν εἰς τὴν διεύθυνσιν τῆς « Ἐπιθεωρήσεως » (Rivista Greca, Via Montello 5 - Roma). Προτιμῶνται θέματα ἀφορῶντα τὰς ἰταλο-ἑλληνικὰς σχέσεις. Τὰ χειρόγραφα δὲν ἐπιστρέφονται.

*

Οἱ δύο πρώτοι τόμοι τῆς « Ἐπιθεωρήσεως » ἔχουν τελείως ἐξαντληθῆ.

*

Ἀνταποκριτὴς ἐν Ἑλλάδι τῆς « Ἐπιθεωρήσεως » καὶ τῶν Ἑλληνικῶν Ραδιοφωνικῶν μεταδόσεων ὁ κ. Μάριος Βαϊᾶνος, ὁδὸς Ἀκαδημίας 26. - Ἀθῆναι.

*

Διεύθυνσις τμήματος Ἑλληνικῶν μεταδόσεων καὶ περιοδικῶ « Ἐπιθεωρήσις »: E. I. A. R. - Sezione Trasmissioni greche. - Via Montello 5. - Roma (Italia).

RIVISTA

DI CULTURA GRECO-ITALIANA

ANNO III - N. 2

FEBBRAIO 1940-XVIII

Il presente fascicolo contiene scritti di:

- S. E. P. METAXÀS, Capo del Governo di Grecia;
- S. E. G. BOTTAI, Ministro dell'Educazione Nazionale d'Italia;
- G. ATHANAS, già Vice-Presidente della Camera dei deputati di Grecia;
- G. ZORAS, professore nella R. Università di Roma;
- G. BARUNIS, professore nel Politecnico di Atene;
- A. FILADELFEFS, archeologo, direttore del Museo Nazionale di Atene;
- I. ILIAKIS, scrittore;
- C. KEROFYLAS, letterato, scrittore;
- P. CIUTI, scrittore;
- A. TARSULI, letterata, scrittrice;
- A. THEODOROPULU-LIVADA, letterata, scrittrice;
- G. TURCHI.

ROMA

Via Montello 5